

Роднае слова



Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцамянак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамаззаў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Русілка, У. Сенькавец, А. Солахаў,
 А. Станкевіч, П. Сцяцко, Н. Усава,
 Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Навуковыя паведамленні, 3 вопыту работы, Настаўнік прапануе, У дапамогу педагогу, Рыхтуемся да алімпіяды; *Калі закончыўся ўрок*: Да Міжнароднага дня роднай мовы, У дапамогу педагогу),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Шматграннасць таленту, Майстэрства творцы, Творчы лёс, Шлях творцы, Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Водгалас, Паэтычная старонка; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Да Міжнароднага дня роднай мовы, Летапісны кампендыум, Асоба ў лінгвістыцы, Майстэрства творцы, Прафесійная лексіка, Жывое слова, Нашы прозвішчы),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Мастацтва ў кантэксце часу, 3 архіваў часу, Шлях творцы, Асобы, Светлыя імёны Беларусі, Актуальная тэма, Старонкі айчыннага кінамастацтва),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Наталля Шапран,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

2017/2

(350)

ЛЮТЫ

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Бароўка Ванда. Феномен Міхася Стральцова	3
Брадзіхіна Ала. Нясны “ясны свеце” Міхася Стральцова: Апалонаўскі і дыянісійскі пачаткі ў інтымнай лірыцы пісьменніка	7
Бярозка Аляксандр. “Жыццё чым далей становіцца балеішай пакутай”: Дзённікавая проза Уладзіміра Жылкі	11
Кенька Міхась. Шчырая, натхнёная песня Алеся Звонака	14
Шаладонаў Ігар. Чалавек у маральна-эстэтычнай прасторы аповесцяў Андрэя Федарэнкі	17
Шматкова Ірына. Увасабленне вобраза вучонага-педагога Фамы Бельскага ў творах сучасных паэтаў ...	19

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Падліпская Зоя. Садзейнічаць міжнароднаму прэстыжу Рэспублікі Беларусь як незалежнай славянскай дзяржавы: Інтэрв’ю з дырэктарам Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Ігарам Капыловым	24
Мароз Валянціна. З якоў мінулых выплывае <i>Крэва</i>	30
Дзятко Дзмітрый. Пачынальнік беларускай анамстыкі Іван Мацвееў. <i>Заканчэнне</i>	32
Багамолава Алена. Вершы пра каханне Генадзя Бураўкіна: Лінгвістычнае дэкадзіраванне	36
Варанец Віктар. Беларускія слоўнікі медыцынскай тэрміналогіі: Гісторыя і рэчаіснасць	39
Каўрус Алесь. Словы, людзі, час: Лінгвааповеды	42

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Павільч Аляксандр. Кампаратыўныя веды ў педагогічных працэсах і міжкультурнай камунікацыі	48
Сідарэнка Яніна. Бяззлучнікавыя складаныя сказы: Урок беларускай мовы (IX клас)	51
Машканавя Святлана. Назоўнік: Урок беларускай мовы (X клас)	54
Качынская Тамара. Вытокі подзвігу і здрады герояў аповесці “Жураўліны крык” Васіля Быкава: Педмайстэрня (VIII клас)	56
Варановіч Валерый, Караткевіч Вячаслаў, Праскаловіч Вольга, Радзевіч Аляксандр, Якуба Святлана. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці (абласны) этап XXXIII рэспубліканскай алімпіяды. 2016/17 навучальны год	58

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Кухта Галіна. Свята роднага слова: Пазакласнае мерапрыемства (VIII – IX класы)	61
Шушкевіч Лілія. Афганістан баліць у душы маёй: Мерапрыемства да Дня памяці воінаў-інтэрнацыяналістаў (X – XI класы)	64

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Барвенава Ганна. Строй беларускай эліты: рэканструкцыя: Строй жыхароў Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу (XVI ст.). <i>Працяг</i>	70
Жылевіч Вольга. Невядомы Напалеон Орда: Французскія дакументы да біяграфіі з архіва сям’і Дэнармандзі	75
Тастамент Напалеона Орды	77
Сакалоўская Маргарыта. Максім Багдановіч як музычны крытык	78
Габрусь Тамара. Прызваны на бітву: Да 125-годдзя з дня нараджэння Пятра Баранюскага	82
Высоцкая Надзея. Успамін пра мастака-воіна, мастака-грамадзяніна: Да 95-годдзя з дня нараджэння Міхаіла Савіцкага	86
Сапоцька Павел. Літаратурная спадчына – галоўны рэсурс у праектаванні сацыякультурнага кластара Маладзечанскага рэгіёна	89
Сцяжко Наталля. “Я родам з дзяцінства”: Старонкі айчыннага кінамастацтва	94

Паэтычная старонка. Звонак А. Беларускія жанчыны (<i>урывкі</i>) (16).
Письмянкоў А. “Зялёныя травы пажухлымі сталі...”, <i>Продкі</i> (24).
Вярцінскі А. Дурман (59). Падліпская З. Афганец (66).
Нашы прозвішчы. Сцяцко П. Онімы пісьменнікаў. <i>Працяг</i> (46).
Крыжаванка. Карпыза І. Да Міжнароднага дня роднай мовы (96).
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2017 год. Красавік (35, 85).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая. Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.



ФЕНОМЕН МІХАСЯ СТРАЛЬЦОВА

Міхась Стральцоў (14 лютага 1937 г., в. Сычын Слаўгарадскага раёна – 23 жніўня 1987 г.) – паэт, празаік, літаратурны крытык. Яркі прадстаўнік так званага філалагічнага пакалення, якое ўмовамі гістарычнага часу, сацыякультурнымі абставінамі па-новаму разумела прызначэнне і спецыфіку літаратурнай творчасці. Рыгор Барадулін слушна заўважыў, што Міхась Стральцоў даў “інтэлектуальны пачатак прозе, пачуццёвую глыбіню эсэістыцы, шырыню і гарызантальнасць крытыцы, акварэльнасць і адухоўленасць паэзіі” [1, с. 22].

Першымі друкаванымі творамі М. Стральцова сталі вершы на рускай мове “Первый день”, “Новый год”, “Товарищу Сталину” ў газеце “За Радзіму” ад 25 студзеня 1952 г., якія яшчэ “не прадказвалі” Стральцова-майстра. Потым у першым нумары часопіса “Маладоць” 1957 г. было надрукавана апавяданне “Дадому”, дзе пазначылася менавіта стральцоўская манера адлюстравання рухаў пачуцця і думак чалавека, менавіта стральцоўская манера расказвання, заснаваная на рытме паўтораў, вар’іравання дэталяў, сітуацый.

У апавяданні “**Дома**” (1956), здавалася б, добра знаёмы па творах айчынных пісьменнікаў сюжэт: малады настаўнік прыязджае дадому ў гасці. Пасля інстытута Сцяпан трапіў на працу ў палескую вёску Альхоўка: “*Урокі праходзілі гладка, вучні як быццам наважалі яго, але ён адчуваў, каб быць ва ўсім аўтарытэтам для іх, яму не чага не хапала. Але чаго – Сцяпан не ведаў*” [2, с. 157]. Яму здавалася, што жыццё спынілася. На сене ў бацькавай пуні ён згадвае мінулае, слухае гармонік, успамінае першае каханне, дзяўчынку Кацю са светлымі косамі, з якой не бачыўся пасля заканчэння школы. Неспадзявана малады чалавек стаў сведкам размовы сястры-дзевацікласніцы з загаханым у яе хлопцам. Ад мімаволі падслуханай гутаркі зрабілася радасна на душы, стаўшы сведкам чужога шчасця, ён паверыў у магчымасць свайго шчасця: «*Перад вачамі паўстала Каця: ён думаў, што тады, у школе, Каці было столькі ж гадоў, як цяпер сястры. А хіба гэта было даўно? “Дурны ты корч, – сказаў ён сабе, – нічога яшчэ не страчана, усё ў*



цябе наперадзе. А ты разводзіш розныя міноры”. Ён увесь напружыўся, нейкі цёплы клубочак падкаціўся да сэрца, мякка крануў яго. Маркотнасці больш не было» [2, с. 158]. У першых празаічных творах маладога аўтара такому ж маладому герою ўласціва было імкненне знайсці сэнс жыцця, а ў сістэме жыццёвых яго прыярытэтаў вялікую ролю адыгрывала каханне.

Светлым, але элегічным настроем прасякнута апавяданне “**Восеньскі ўспамін**” (1958), напісанае ў форме своеасаблівай споведзі галоўнага героя. Празаік удала звярнуўся да кальцавой кампазіцыі, якая стане пазнакай яго стылю і бліскуча сябе зарэкамендуе ў аповесці “Адзін лапаць, адзін чунь” (1966), у апавяданнях “Свет Іванавіч, былы донжуан” (1965) і “Смаленне вепрука” (1973). Пачатак “Восеньскага ўспаміну” асацыятыўна суадносіцца з гісторыяй кахання, якое адбылося і адначасова не адбылося: “*Той восенню я жыў у вёсцы. Быў верасень, стаялі цёплыя, ціхія, поўныя празрыстасці і бляску дні. Кволасць і знямога, здавалася, былі разліты ў паветры, яны адчуваліся ва ўсім: у слабым зіхаценні ўжо халаднаватай смугі, у самотным іржышчы, што млява сірацела на сонцы*” [2, с. 158]. Кволасць, разлітая ў паветры, асацыятыўна суадносіцца з кволасцю чала-

вечых пачуццяў. Мікалай прыехаў у вёску з горада нарыхтоўваць паліва, выпадкова пазнаёміўся з дзяўчынай-сіратой Ганкай, якую яго хатняя гаспадыня хацела выдаць замуж за свайго сына. Перад самым знаёмствам з Ганкай стомлены працай Мікалай глядзеў у акно, і было нешта ясенінскае і адначасова тургенеўскае ў яго ўспрыманні саду: “За плотам стаяў маўклівы і задумнены сад. Крунутае жаўцізнай лісце холадна блішчала пад промнямі нізкага сонца, і буйныя гронкі пладоў былі заліты роўным васковым святлом. Сад нібы дагараў у нейкай урачыстай, апошняй знямозе” [2, с. 160]. Маладыя людзі адчулі прыязнасць адно да аднаго: “Ёсць хвіліны прыемнай блізкасці паміж людзьмі, нейкай ціхай узрушанасці і лагоды, светлай, як восеньскі дзень. Гэта добрыя хвіліны і добрая блізкасць, якой не трэба слоў. А мне ж падабалася Ганка, мне было хораша з ёю, я не думаў тады пра Мікіту” [2, с. 164]. Калі гаспадыня сказала Мікалаю, што ведае пра яго заляцанні да Ганкі, той стаў пазбягаць дзяўчыны, ці то каб не перашкаджаць яе шчасцю з Мікітам, ці то каб пазбегнуць непатрэбных размоў з вяскоўцамі: «І вось з той пары прайшоў год, і зноў настала восень, якая ў горадзе не мае асаблівых прыкмет. У скверах шамаціць пад нагамі лісце, а пах зямлі, раскапанай экскаватарам, будзіць у памяці другую восень, і другія дні. І я ўспамінаю Ганку, яе голас – роўны і глыбокі, з густымі дрымотнымі ноткамі...

Навошта я так абышоўся з ёю, чаму?

Мне хочацца зноў паехаць у вёску, убачыць Ганку, падысці да яе і сказаць: “Даруй мне, я ашукаў цябе і сябе таксама”.

І мне не дае спакою восеньскі ўспамін» [2, с. 166]. Лірычны па танальнасці твор пра шчасце, якое было такім магчымым, але не спраўдзілася, апелюе і да пачуццяў, і да розуму чытача, кранае непадробнай шчырасцю аповеду.

Малады герой ранніх апавяданняў М. Стральцова шукае сваё месца ў жыцці, не прымае фальшу, балюча перажывае страту каханай. У апавяданні “У лесе” (1960) працавітаму і адкрытаму Васілю проціпастаўляецца гультаяваты і прагматычны Мікола Клыбкі з мянушкай Партфельчык. Васіль кахаў настаўніцу Марыну, з якой ажаніўся Клыбкі. Хлопцу было горка, што дзяўчына выйшла замуж за маральнага недарэку з вялікім гонарам. Калі Клыбкі прызнаўся, што агаварыў Васіля перад Марынай, то Васіль паверыў у магчымасць вяртання яго каханай, у магчымасць вяртання сэнсу жыцця. Сітуацыя, падазненая ў апавяданні, дастаткова банальная, але праз яе асэнсоўваліся характары маладых сучаснікаў.

Вядомасць пісьменніку прынесла апавяданне “**Блакiтны вецер**” (1960). Рух настрояў, зменлі-

васць адчуванняў ляжалі ў аснове твора. Герою апавядання Леаніду Іванавічу Лагацкаму сніўся блакітны вецер: “Сон адыходзіў у святле, у пахах, у струменнасці ветру. Нібыта стала над нейкім возерам у духмянай парнасці сонца. Пахлі сосны, узнімаўся над вадою блакітны вецер, і такі звонкі, і такі чысты чуўся на беразе смех. Як хораша, як лёгка! Вось нібыта Лагацкі бяжыць да вады – як прыемна жвір халодзіць босыя ногі, як засцілае вочы блакітны вецер!” [2, с. 173]. Паводле светабачання Лагацкі – рамантык, ён умее знайсці незвычайнае ў паўсядзённым, яго вабяць рэдкія хвіліны цішыні: “Якая светлая, якая чуйная ў пакоі цішыня! Тонкі прамень зламаўся ў люстэрку – таямнічыя глыбіні адкрыліся ў шкле” [2, с. 173]. Сон, прыкры ўспамін пра тое, як адмовіўся ісці на праводзіны ў армію нейкага суседа Толіка, бо правяраў студэнцкія работы, сталі прычынай вандроўкі па начным горадзе. У час яе Лагацкі прыгадаў калегу-выкладчыка, які папракаў Леаніда Іванавіча за адсталасць ад жыцця і ездзіў на працу на матаролеры, каб выглядаць сучасным у атамны век. Лагацкі прызнаўся сабе: “...я проста баюся людзей, баюся, каб яны не ўбачылі, што ў мяне згубілася нешта, і што ўсё мне не цікава. І гэтых новых студэнтаў я не люблю таму, што яны не такія, як я, што жывуць па-свойму і цікавей за мяне” [2, с. 177]. Шпацыр па начным горадзе ўзбадзёрыў яго, навеяў думку пра неабходнасць наведаць маці ў вёсцы. «“Трэба жыць, – падумаў ён, – трэба смялей і весялей жыць: пазбыцца раўнадушыша, чэрствасці, замкнутасці ў сабе. І тады ніколі не пакіне мяне блакітны вецер”» [2, с. 178]. Блакітны вецер становіцца ў апавяданні ўвасабленнем мэты, якая надае асэнсаванасць чалавечаму існаванню.

Міхась Стральцоў належаў да пакалення дзяцей вайны. Вайна стала адной з тэм яго творчасці. У апавяданні “Перад дарогай” (1961) яна акрэслена ва ўспамінах вясковай жанчыны, шафёра Сямёна Захаравіча і яго жонкі пра ваеннае ліхалецце на фронце і ў тыле, у першай частцы “Трыпціха” – праз паказ “напаўзаваленых бліндажоў” у лесе. Успаміны галоднага і трывожнага ваеннага дзяцінства пакладзены ў аснову апавядання “На чацвёртым годзе вайны” (1964) і аповесці “Адзін лапаць, адзін чунь”. “**На чацвёртым годзе вайны**” – тонкі псіхалагічны апавед пра людзей, якія апынуліся ў тыле, пра хлапчукоў ваеннага часу, што адчулі, якая хістка мяжа аддзяляе іх ад дарослых, і зразумелі, што ў такіх абставінах “*трэба браць на свае плечы недзіцячы цяжар*” [2, с. 249]. Каб акцэнтаваць тыповасць сітуацыі і лёсу людзей ваеннай пары, пісьменнік пакідае ў творы хлопчыка, яго бабулю і дзеда “безыменнымі”. М. Стральцоў для адлюстравання вайны абраў паказ драматызму

ваеннай паўсядзённасці праз побыт і светаадчуванне чалавека.

У апавесці **“Адзін лапаць, адзін чунь”** тэма апавядання **“На чацвёртым годзе вайны”** атрымала далейшае развіццё. На ваенную рэчаіснасць пісьменнік глядзіць адначасова вачамі хлопчыка ваеннага часу і сталага пасляваеннага чалавека, які разумее немагчымасць вяртання ў мінулае. Малы Іванка жыве дзіцячымі клопатамі, яго непрыяцель, не многа старэйшы ад Іванкі **“крывароты”** Аўдулін Паўлік, якому капсулем ад гранаты парвала шчаку, ужо адчувае сябе гаспадаром, самастойным чалавекам, бо вайна прымушала дзяцей рана сталець. Адметнасцю стылю празаіка стала спалучэнне лірызму і эпічнасці, дзе эпічнасць выяўлялася праз успаміны персанажаў, у якіх разгортвалася нязмужаная панарама гістарычнага часу.

Маладосць і сталенне М. Стральцова супалі з інтэнсіўнай урбанізацыяй. У яго творах не было настальгіі па вёсцы. Героі многіх апавяданняў імкнуліся наведацца да бацькоў, але іх, неўладкаваных у асабістым жыцці, адраджада не столькі знаходжанне ў вёсцы, колькі ў сямейным **“гнязде”**. **“Сена на асфальце”** (1963) – адзін з самых вядомых твораў празаіка, дзе паймаўшы спалучаны элементы традыцыйнага апавядання ад першай асобы і эпістальнага жанру, паказаны два пакаленні былых вясцоўцаў: старэйшае пакаленне ў асобе Ігната, які вымушаны быў пакінуць вёску, перабраўся ў горад, пастаянна марыў вярнуцца назад, – і маладое ў асобе Віктара, хто добраахвотна апынуўся ў горадзе і каму **“хацелася прымірыць вёску і горад у сваёй душы”** [2, с. 230].

Шэдэўрам у прозе слухна называюць невялікае апавяданне **“Смаленне вепрука”** (1973), дзе апавед разгортваецца як працэс напісання твора, дзе мастацкая індукцыя рухаецца ад прыватнага факта да экзистэнцыйнай тэмы. Прыкметы наступлення зімы нагадваюць апавядальніку пра час, калі на вёсцы свяжуюць вепрукоў. Рэфрэнам становяцца радкі: **“Ізноў ідуць халады, бяруцца прымаразкі – ападаюць долу інеем сырныя туманы. Яшчэ выганяюць на пашу кароў – далей ад вёскі, у лес. Пад вечар жывёла не хоча вяртацца ў хлеў, цалая адбіцца ў прапахлае бульбоўнікам і сцюдзёным капусным водарам поле. І вечарамі, і ўранку марозліва, хмельна, бы першаком, пахне ў наваколлі дымам”** [2, с. 320]. Праз дзеянні і адчуванні прыдуманых апавядальнікам гаспадара, гаспадыні, іх сына вымалёўваецца план быццёвы з вызначальнай сістэмай каардынат: жыццё – смерць, выпадковасць – наканаванасць. Юнаку, сыну гаспадароў, прысніўся сон, дзе ён адпраўляецца з горада дадому. Госць убачыў **“прапахлыя павуціннем, негабляваныя сцены, і тапчан у куце,**

закіданы старой вопраткай, і старыя начоўкі на ім, і лаву ля дзвярэй, і вёдры на ёй, і на падлозе кашы з бульбай і чыгуны, і цэбар з мешанкай, і вузкае, на адно бярвяно прарэзанае акенца ў сцяне” [2, с. 326]. Пасля трывожнага сну юнак атрымаў тэлеграму пра смерць маці. Апавядальнік бярэцца за напісанне твора, бо ён па-свойму забабонны чалавек: **“Наіўны, ён хоча перамагчы сапраўднасць, ён хоча верыць: я засцярогся ад бяды, бо сказаў. Дабро і надзея тут накрэслілі свой круг”** [2, с. 327]. Аднак твор апавядальніка так і застаецца не напісаным, а жыццёвая наканаванасць не пераадоленая. Мастацкі свет у **“Смаленні вепрука”** ўключаны ў складаную сістэму асацыятыўна-сэнсавых сувязей і ўзаемапераходаў з рэальнага ў віртуальны свет, з жыцця ў творчасць і наадварот.

Проза М. Стральцова – гэта проза думкі і пачуцця, у ёй значны не паказ падзей, а паказ чалавечых адчуванняў. Яна па-свойму рытмічна арганізаваная за кошт паўтораў і кантамінацый зыходных сітуацый, кожны твор вытрыманы ў сваёй настраёвай танальнасці, нярэдка пазначанай назвай. Алесь Адамовіч тонка заўважыў, што моцартаўскі пачатак у празаіку такім, як Міхась Стральцоў, **“усё-такі наймацнейшы”** [3, с. 8].

Паэзія М. Стральцова таксама **“акрылена высокай культурай думкі і пачуцця”** [3, с. 8]. Яго вершаваныя радкі пазнаюцца па пластычнасці і акварэльнасці малюнка, лёгкай іранічнасці, асацыятыўнасці дэталей, сэнсавай ёмістасці радкоў. Напрыклад, верш **“Засцярога”** пачынаўся словамі: **“Калі маўчыць душа, гібее розум наш”** [2, с. 40]. Шмат у якіх вершах М. Стральцоў звяртаўся да тэмы творчасці. У жартоўным вершы **“На адпачынку”** паэт іранічна заўважаў: **“Такі няпэўны час: / З натхненнем у нязгодзе. / Распрэжаны Пегас / Гладчэ на выгодзе”** [2, с. 44], а ў **“Одзе прозе”** прызнаваўся: **“Люблю я прозы дух цвярозы, / Яе густы зямляны дух. / Яна і жартам, як сур’ёзам, / Карчы варочае за двух”** [2, с. 73]. Пісьменнік лічыў, што слова не заўсёды можа перадаць тое, што існуе ў жыцці: **“Імгненні ёсць пакутлівага шчасця – / Ірвуцца ўвысь і думка, і душа. / Ды толькі тое ўсё ў радок не ўкласці, / Як ты яго, радок, не падвышай”** [2, с. 129]. Аднак у любым выпадку, як сцвярджалася ў вершы **“Заўваж сабе”**: **“Матыў лірычны, адмысловы / У важкай думе ці журбе – / Ён неабходны, каб на слова, / Паэце, верылі табе”** [2, с. 149].

Напоўнены думкамі пра літаратуру нарыс **“Дзень у шэсцьдзясят сутак”** (1964) і эсэ **“Загадка Максіма Багдановіча”** (1968). У нарысе пісьменнік на прыкладзе культавага для яго пакалення Эрнеста Хемінгуэя разважаў пра асобу ў літаратуры, пра асновы літаратурнай творчасці: **“Талент, як і сумленне, павінен быць непадкуп-**

ны, галава павінна быць цвярозая, жыццёвы здаровы інстынкт, зрок востры, слых абсалютны. Талант – інструмент, пры дапамозе якога чалавек пазнае жыццё, ён – люстра, у якім адбіваецца свет, а карціна гэтага свету будзе тым дакладнейшая, чым дакладнейшы сам інструмент. Свет, магчыма, трэба лячыць. Але найперш трэба настаўіць дыягназ хваробы. Ён, Хемінгуэй, не заўсёды ведаў, як трэба лячыць. Наогул, найчасцей ён любіў ставіць дыягназ” [2, с. 276].

“Загадка Багдановіча” – гэта інтэрпрэтацыя асобы і творчасці класіка беларускай літаратуры вачамі літаратара іншага гістарычнага часу, заснаваная на глыбокіх перакананнях, што ў “слаўнай плеядзе нашых класікаў Багдановіч – фігура самая складаная”, што «на складзе свайго мыслення, на творчым тэмпераменце, на спосабе трансфармацыі думак і ўражанняў Багдановіч – класік, як ніхто з нашых класікаў. Прыблізна і груба кажучы, разуменне класічнага звязана ў першую чаргу не толькі з прызнаннем нарматыўнасці тых ці іншых эстэтычных з’яў (класічнымі ў гэтым сэнсе могуць быць любыя “ізмы”), а з характарам адносін мастака да рэчаіснасці, з вызначэннем ім ролі мастацтва ў жыцці чалавека і грамадства, са здатнасцю разумець мастацтва як сацыяльную, культурную і нацыянальную з’яву адначасова» [2, с. 418]. М. Стральцоў імпанавала арганічная сувязь ідэй Багдановіча-тэарэтыка і Багдановіча-пісьменніка, сам ён прытрымліваўся такога ж прынцыпу. У адной з літаратурна-крытычных работ М. Стральцова былі радкі, якія можна ўзяць у якасці эпиграфа да ўсёй яго пісьменніцкай працы: “Кожны, хто больш-менш сур’ёзна задумваўся над праблемамі сённяшняй літаратуры, не толькі тэарэтычна, але і практычна імкнучыся вырашыць іх, неабходна сутыкаўся, я думаю, з неабходнасцю па-новаму выказаць характар узаемаадносін паміж чалавекам і навакольным светам, што, у сваю чаргу, магчыма толькі пры дапамозе новай абумоўленасці формы і месці” [2, с. 453].

Міхась Стральцоў сказаў сваё важнае слова і ў айчыннай літаратурнай крытыцы. Яго артыкулы праблемныя, змястоўныя. Адзін з іх – “Герой у шарачковай світцы” (1965), дзе М. Стральцоў дасціпна высмейваў імкненне сучасных яму аматараў пісаць у духу Багушэвічавай “Тралялёначкі”, горача абараняў наватарства, разумеў цяжкасці на шляху абнаўлення літаратуры, бо “эпігонам заўсёды лягчэй, чым першаадкрывальнікам” [4, с. 159]. Сапраўднае наватарства і сапраўднае майстэрства для яго – “рэалізацыя сродкамі мастацтва таго новага ў параўнанні з папярэднікамі бачання, якое дае кожнаму таленавітаму пісьменніку ягоны час” [2, с. 452]. М. Стральцоў выказаў шэраг цікавых ідэй адносна нацыянальнага літаратурнага пра-

цэсу. Напрыклад, пра Багушэвічавы псеўданімы першым заўважыў: «Ды і не пра славу думаў ён, не слава вымушала яго падпісвацца псеўданімамі – нейкім Мацеем Бурачком ці Сымонам Рэўкам з-пад Барысава. Можна, нават таму і не супадаюць псеўданімы аднаго і таго ж аўтара, што, акрамя іншых прычын, была яшчэ і такая: намер стварыць уражанне ў чытача, што не загінула зерне, кінутае ў родную глебу Мацеем Бурачком, што пасля ягоных спроб воль і яшчэ нехта “задумаў паспрабаваць што-кольвек напісаць”» [2, с. 434].

У артыкуле “На пачатку ўсіх пачаткаў” (1964) М. Стральцоў даводзіў: «Зоркі Купалы, Коласа і Багдановіча аднолькава першай велічыні. <...> Ні адзін з іх не быў толькі паэтам. Купала паказаў дарогу нашай драме, Колас падняў на сваіх плячах эпоху, стварыўшы “Новую зямлю” і даўшы на доўгі час накірунак нашай прозе. Багдановіч, раннюю літаратурную сталасць якога можна параўнаць хіба толькі са сталасцю Лермантава ў рускай літаратуры, як ніхто, уважліва, старанна выходжаў кожны новы парастак роднай літаратуры, узяў на сябе задачу нашага асветніка і крытыка» [2, с. 441], а таму ў сэнсе літаратурным гэта быў надзвычай вялікі выйгрыш для нашага прыгожага пісьменства. Літаратурна-крытычныя артыкулы М. Стральцова, як у свой час М. Багдановіча, прасякнуты клопатам пра далейшае развіццё айчыннага прыгожага слова.

Проза, паэзія, літаратурная крытыка – тыя сферы дзейнасці, у кожнай з якіх Міхась Стральцоў сцвердзіў сябе арыгінальнай творчай асобай. Феномен Міхася Стральцова ў беларускай літаратуры другой паловы ХХ ст. быў запраграмаваны яго талентам, творчай інтуіцыяй, бездакорным мастацкім густам, чуйнасцю да запатрабаванняў часу і развіцця нацыянальнай літаратуры, абазнанасцю ў літаратурным працэсе, высокай патрабавальнасцю да сябе, імкненнем быць шчырым і аб’ектыўным у мастацкім дыялогу з чытачамі.

Спіс літаратуры

1. Барадулін, Р. Конь гуляў на волі / Р. Барадулін // Крыніца. – 1994. – № 9. – С. 22 – 25.
2. Стральцоў, М. Выбраныя творы / М. Стральцоў. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2015. – 652 с.
3. Адамовіч, А. Міхась Стральцоў : учора і заўтра / А. Адамовіч // Выбранае : проза, паэзія, эсэ / М. Стральцоў. – Мінск : Маст. літ., 1987. – С. 3 – 8.
4. Стральцоў, М. Л. Жыццё ў слове : літаратурна-крытычныя артыкулы / М. Л. Стральцоў. – Мінск : Беларусь, 1965. – 192 с.

Ванда БАРОЎКА,
доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры літаратуры
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П. М. Машэрава.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НЯЯСНЫ “ЯСНЫ СВЕЦЕ” МІХАСЯ СТРАЛЬЦОВА

АПАЛОНАЎСКІ І ДЫЯНІСІЙСКІ ПАЧАТКІ Ў ІНТЫМНАЙ ЛІРЫЦЫ ПІСЬМЕННІКА

УДК 821.161.3-14Стральцоў.06

На матэрыяле інтымнай лірыкі М. Стральцова ў артыкуле разглядаюцца спосабы выяўлення апалонаўскага і дыянісійскага пачаткаў. Асаблівая ўвага аддаецца разуменню аўтарам кахання і звязаных з ім феноменаў, суб'екту любоўнай інтэнцыі, матыўнаму комплексу вершаў і адметнасцям светаўспрымання аўтара, што фарміруюць аблічча інтымнай лірыкі М. Стральцова.

Ключавыя словы: *апалонаўскае і дыянісійскае, інтымная лірыка, лірычны суб'ект і аб'ект, вобраз, матыў, мастацкая сістэма.*

On the material of M. Straltsou's intimate lyrics the article considers the ways to identify the Dionysian and Apollonian beginnings. Special attention is paid to the author's understanding of love and related phenomena, the subject of love intentions, the poems' motivic complex and the specificity of the author's world perception that form a notable image of M. Straltsou's intimate lyrics.

Імкнучыся вызначыць мастацкія дамінанты і дух творчасці Міхася Стральцова, даследчыкі неаднаразова звярталіся ў сваіх азначэннях да стыхій святла. “Сонечным” называе паэта Ю. Залоска [1, с. 17]. Стральцоўскі радок “абраннік сонечнага Феба” ў дачыненні да самога творцы выкарыстоўвае А. Сідарэвіч [2]. “Яснае святло з суседняй вуліцы” [3] – так гучыць загаловак артыкула Ф. Яфімава. Як бачым, усе прыведзеныя метафарычныя дэфініцыі прама ці ўскосна трансліююць ідэю нябеснага, апалонаўскага пачатку творчасці пісьменніка.

Антытэзу *апалонаўскае – дыянісійскае*, надзвычай важную для разумення тыпу перажывання і – у шырокім сэнсе – светаадчування асобы, увёў у навуковы ўжытак Ф. Шэлінг. Пазней яна была абгрунтавана Ф. Ніцшэ ў трактаце “Нараджэнне трагедыі з духу музыкі”, які стаў пунктам адліку для інтэрпрэтацый гэтай тэорыі і прыстасавання яе да розных антрапалагічных галін ведаў. Але сутнаснае супрацьпастаўленне апалонаўскага і дыянісійскага пачаткаў паводле крытэрыяў *космасу / хаосу, розуму / інстынкту, рацыянальнага / ірацыянальнага, ураўнаважанасці / анархii, сну / ап'янення, дзённага / начнога, штучнага / натуральнага, меры / збыткоўнасці, спакою / буйства, ілюзорна-аптымістычнага / трагіка-герайчнага, індывідуальнасці / містычнай далучанасці да ўсяго існага* застаецца нязменным і ў сённяшняй навуцы.

Нягледзячы на нястомнае імкненне М. Стральцова ва ўсім знаходзіць “залацінкі глыбіннага сэнсу і неспазнаную прыгажосць” [4, с. 240], прагу гармоніі і суладдзя, пошук красы ў самых простых праявах жыцця, бездакорнае пачуццё стылю і меры, думаецца, не варта абсалютызаваць апаланічны характар творчасці пісьменніка, што надзвычай выразна адлюстроўвае яго інтымная лірыка. Пра важнасць паэзіі такога кшталту ў сістэме эстэтычных і этычных каардынат М. Стральцова сведчаць яго даволі рэзкія выказванні адносна ўвасаблення беларускімі літаратарамі тэмы кахання: «Бо начытаешся, як У. з В. “жывописуют” жанчын і каля, дык не па сабе неяк робіцца:

і тэмы шкада, і праўды шкада, той праўды, пра якую стары Талстой (у адносінах да жаноча-мужч. [ынскай] прабл.[емы]) выказаўся неяк так: я пра тое голас падам, калі адной нагой у труне буду, і выкажуся, шасну ў труну і векам накрывося» [5, с. 45]. Менавіта каханню ў паэтычнай касмагоніі М. Стральцова належыць вызначальнае месца, роля першавытоку, бо “*ўсё пайшло ад уздыху твайго і майго*” [6, с. 36]. Калі дадаць рэаліі жыцця аўтара – сямейную неўладкаванасць, “донжуанскі спіс” (нават дата нараджэння М. Стральцова сімвалічная – 14 лютага, Дзень усіх закаханых) – і неаднойчы агучаныя ў яго лістах прызнанні (“*Я всегда тосковал по взаимности...*” [6, с. 592]), пакутлівае жаданне «*заурядного человеческого счастья, умиротворения, доверия, “тыла”...*» [6, с. 592], патрэбу ў падтрымцы ад любай жанчыны, то гэта дазволіць у многім праясніць вобраз аўтапсіхалагічнага героя інтымных вершаў з яго разбэрсанасцю пачуццяў і надламанай душой.

Уся любоўная лірыка М. Стральцова – перамога дыянісійскага над апалонаўскім. Па вялікім рахунку, гэта пазэзія бясплённага пошуку чалавекам кахання, велізарная, усёахопная прага пачуцця, якая перапаўняе душу, драматычная закаханасць у саму ідэю любові. З іншага боку, гэта і боязь знайсці жаданае, страх здзяйснення заповітай мары, бо каханне неадменна прадугледжвае пакуты расстання; сустрэча, падобна да таго як дзень змяняецца ноччу, а жыццё вядзе да смерці, абавязкова заканчваецца расстаннем; у вернасць – заўсёды кароткатэрміновы адцінак часу – першапачаткова закладзена здрада. А таму стан закаханасці (не блытаць з самім феноменам кахання як высокай ідэяй, што суадносіцца творцам з паняццямі *вера і даверлівасць*) набывае пераважна негатыўныя канатацыі, увасабляецца ў метафарах *палону, цяжару, чужой улады, журбы, клеткі, птушынага сіла* (вершы “Ты пайшла...”, “О, як я вернасці баюся...”, “Вуні і яно, успамінаў лісцё...” і інш.). Уся гісторыя стасункаў лірычнага героя з жанчынамі афарыстычна акрэслена паэтам у двух радках: “*Я уваскрос, я рос, я гі-*

нуў, – / *Зноў уваскрос!*” [6, с. 104] (верш “А мо чакаў я гэтага званка...”). Няважна, хто выступае ініцыятарам разрыву – мужчына ці жанчына, ён трактуюцца як беспрычынны, і лірычны герой нават не спрабуе знайсці карані расколіны ў адносінах, высветліць, хто вінаваты ў здрадзе. Аднак расстанне можа расцягвацца на гады і набываць форму балючага, вытанчанага катавання, пасля якога ў душы і сэрцы застаецца толькі пустата:

*Без парывання, без жадання
Пераступіць адчаю край
Гадамі доўжылі расстанне
І не прыспешвалі “бывай”.*

*І быт знялюбеў і знябыцеў,
І так ішло, і так было,
Пакуль сам лёс не ўзненавідзеў
Каханьня гэтага сіло [6, с. 135].*

Душэўная спустошанасць, адчуванне сіроцтва, пакінутасці ў выніку ростаняў з любай і, разам з тым, узвышэнне-абагаўленне жанчыны, вера ў яе “светлы воблік” [6, с. 135] – складнікі такога адмысловага віду каханьня, якому старажытныя рымляне далі назву *pietas*. Без каханай герой становіцца “калодзежам без вады”, “вясновым кустом без лісця”, клеткай, “якую пакінула птушка” [6, с. 40]. Адметна, што падобная гама пачуццяў з’яўляецца і ў лістах біяграфічнага аўтара да другой жонкі, Алены Дзмітрыеўны: “Леночка, милая, я скучаю без вас, сирота і так меж людзей, чую сябе вдвойне сиротой” [6, с. 623]. *Pietas* – нават не каханне ў звыклым сэнсе слова, гэта хутчэй любоў у такіх яе праявах, як шанаванне, спагада і абагаўленне. І чалавецтва, паводле М. Стральцова, істотна звужае, збядняе ўяўленне пра каханне, вылучаючы яго са сферы любові як адметнае пачуццё: “Я на каханне і любоў / Не падзяляў адной любові. / Што набалела зноў і зноў / Я на адной выказваў мове” [6, с. 121] (верш “Разбавім збольшага вадой...”).

Яшчэ адзін важны момант для разумення паэтам сутнасці феномена – атаясамліванне яго з сяброўствам. Любоў-каханне і дружба – з’явы аднаго парадку ў мастацкай сістэме М. Стральцова, чым абумоўлены і даволі нязвычайныя для беларускай паэтычнай традыцыі апісанні сяброўскіх сустрэч у яго лірыцы: “Бо мы ж яшчэ, напэўна, не забылі, / Як некалі яе адну любілі – / Ну, дружбу нашу. Помняцца спатканні / Дзвюх нашых душ. Любоўныя расстанні / Адна з адной. Да заўтра. Ненадоўга” [6, с. 134] (верш “Прыехаў сябра”). Такія выразныя паралелі не азначаюць, аднак, наяўнасці *philia* – парытэтных сяброўскіх, паплечніцкіх адносінаў паміж закаханымі – і не перакрэсліваюць агучаныя вышэй тэзісы. Бо і ў дружбе, і ў каханні лірычны герой, ды і сам паэт, шукае аднаго – падтрымкі; не роўнага сабе, а духоўную апору, што характэрна якраз для *pietas*. А. Сідарэвіч трапна заў-

важыў: “А потым я адкрыю для сябе, што ў Стральцова папросту не было сябра. Не было душэўнага сябра. Што ён, кажучы словамі дзеда Міхалкі, быў сіратаю між людзей” [2, с. 19]. І далей: “Дух стральцоўскіх лістоў выдае адзіноту чалавека, патрэбу ў кімсьці, з кім можна было б пагаманіць шчыра, хто ўзяў бы на сябе ролю духоўніка – не толькі спаведніка, але і (гэта найбольш важна) настаўніка (не ментара, крый бог!), які б мог наставіць, дапамагчы і падтрымаць на гэтым шляху” [2, с. 23].

Пошукі “духоўніка” ў каханні аказваюцца марнымі і спараджаюць яшчэ адзін скразны дыянісііскі матыў усёй лірыкі М. Стральцова – няспраўджанасці, няздзейсненасці, недасягальнасці. У інтымных вершах ён увасабляецца праз не-сустрэчу дзвюх душ, якія размінуліся ў жыццёвай плыні (вершы “Ля весніц месячных, пад зорамі...”, “А ты сэрца мне...”), або праз паралельнае разгортванне лёсаў закаханых пасля расстання (“Ты – сяло, і я – сяло...”, “Мой дзень брыдзе дрымотнай каляінай...”, “Хоць ад пары, калі мяне...”). Увогуле, лірычная думка М. Стральцова часта набывае форму адмаўлення, уся яго паэзія – гэта паэзія “НЕ-” і “НЕДА-”:

*...Я насылаў праклён
Мінуламу, што стала паміж мной
І між табой нядобраю няславай,
Паныласцю над недапітай кавай,
Віной віна і простаю віной... [6, с. 104].*

З прыведзенага ўрыўка няцяжка заўважыць, што паэт надае вялікую ролю гукавым эфектам, якія дазваляюць вылучыць асобныя словы, паставіць іх у моцную пазіцыю. Даследчыкамі неаднаразова падкрэслівалася рэчыўная канкрэтыка паэзіі творцы, увага да мастацкай дэталі, устаноўка на зрокавасць вобраза – па сутнасці, характэрная для светаадчування апалонаўскага тыпу візуалізацыя, пластыка. Разам з тым боль, пакуты і страты, вусцішнасць і адзіноту, знявер і тугу, драматычнае расстанне і канец адносінаў М. Стральцоў часцей перадае з дапамогай спосабаў уздзеяння, уласцівых дыянісііскаму пачатку: акустычных прыёмаў, музычнай інструментарыі верша.

*Ты – сяло, і я – сяло.
Нас звяло і развяло.
Рассадылі нас па лавах,
Злыбда – на покуці.
Ты – са славай, я – з няславай –
Налучыць бы польку дзе?*

*Ах ты, полечка-трасуха,
Дождж ідзе, дарога суха!*

*А ў вачах кругі, кругі,
Усміхаюцца багі
Тыя, што на покуці...*

*Ціха! Было гэта даўно
У нейкай вёсцы там [6, с. 41 – 42].*

Будучы майстрам эфектнай канцоўкі, у працытаваным вершы М. Стральцоў пераўзыходзіць самога сябе. Збой рытму ў апошніх двух радках, іх падкрэсленая какафанічнасць, адсутнасць рыфмы дазваляюць амаль фізічна адчуць абрыў мелодыі, якая гучыць у творы, раптоўнае заканчэнне адчайна-шалёнага танца героя.

У гэтым, на першы погляд, праставатым вершы ўзнікае вобраз, які характарызуе адмысловае спалучэнне язычніцкага і хрысціянскага ў светаадчуванні паэта. Персаніфікацыя злыбяды – з’ява натуральная для стылізацыі пад фальклор. Незвычайнае яе месца – на покуці, пад абразамі. І такое парадаксальнае суседства – наўрад ці ўплыў атэістычнай свядомасці савецкай эпохі. Хутчэй мы маем справу з уласцівым беларускай ментальнасці балансаваннем на мяжы паміж верай і вераваннем: *“Я прысягаў на хлебе і віне, / Я прысягаў на промні і вадзе”* [6, с. 100]. І зусім ужо дзіўна для свайго часу выглядаюць стральцоўскія вершы з біблейскімі алюзіямі (*“Яны талмудзяць і глякуюць...”, “Бальніца ў полі”*). Зрэшты, падобныя заўвагі сустракаюцца і ў эпісталярнай спадчыне пісьменніка: *“А Вы вспоминайте там меня, пожалуйста, при пасхальных куличах, верьте в воскресение души человеческой и в благодать от содеянного добра. Сим победиши, и сим опять же утешимся! Благо Вам”* [6, с. 604] (ліст, адрасаваны В. Шчадрыной, ад 17 красавіка 1982 г.).

З іншага боку, злыбяды тут не ўвасабленне долі, наканаванасці. Лёс разумеўся М. Стральцовым у хрысціянскім сэнсе, як штохвілінны выбар чалавека паміж добром і злом, пра што сведчаць шматлікія вершы (*“Ты не сумуй. Вось непачаты дзень...”, “Жыццё, жыццё... Не першы, не апошні...”, “Гэтае дрэва”, “Я не скажу, нібыта...”* і інш.). Аднак пры патэнцыйнай альтэрнатыве жыццё кожнага паэта як натуры тонкай і настроенай на высокія матэрыі ў любым выпадку асуджана на пакуты, бо *“чым вышай думка, нешчаслівей лёс”* [6, с. 62]. Магчыма, усведамленнем трагічнай зададзенасці выбару і яго вынікаў у пэўным сэнсе вытлумачваецца бяздзейнасць лірычнага героя ў каханні, яго пасіўнасць і пакорлівае прыняцце разрыву з каханай, нежаданне спыніць ці затрымаць жанчыну, хоць нейкім чынам паўплываць на падзеі пры згасанні любоўных адносінаў:

*Згасаеш? Ну, згасай! Навошта варушыць
Вуголле шэрае, каб іскрынку пабачыць?
Згасаеш – ну згасай! Хоць горка на душы,
Хоць ведаю, што гэта ўрэшце значыць.*

*О гэты дым! Казыча ўваччу –
Так здрадліва слязу, прытворна выбівае.
Не, плакаць не хачу, смяяцца – не хачу,
Зацяўся і маўчу. Хай цяжар так спадае* [6, с. 61].

Пазіцыя сузіральніка – адмысловае ўвасабленне апалонаўскай канцэпцыі індывідуальнасці – узмацняецца няздольнасцю да супраціву нават у слоўнай форме (герой увогуле скупы на прызнанні ў каханні, тоесныя, у яго разуменні, *“дзіўнай скрусе”* [6, с. 56], і пагатоў – на прабацэнні, якія для яго *“страшней, чым здрада”* [6, с. 61]). Гэта свядома абраная мадэль паводзін: пакінуты мужчына адхілена назірае за агоніяй любові і сам пакорліва ўскладае камень на магілу пахаванай надзеі (*“Калі надзею хаваў...”*). Аднак падобны стан не мае нічога агульнага з абыякавасцю, душэўным спакоем. Унутраны стыхійны бунт лірычнага героя набывае форму эскапізму праз з’яўленне вобраза паломніка-пілігрыма, непрыкаянага бадзятгі, беспрытульнага вандроўніка на шляху пошукаў свайго ідэалу гарманічнай любові і той адзінай, якая нарэшце яго зразумее (вершы *“Пахмурным гэтым днём успомні...”*, *“Пабудзі мяне рана-раненька...”*, *“Кіну, рыну – пакіну...”* і інш.).

Але часцей галоўнай стратэгіяй героя-сузіральніка становіцца бясконца рэфлексія над уласным станам, зануранасць у свае перажыванні, рэтраспектыўны аналіз пачуццяў, засяроджанасць на ўласных эмоцыях. У гэтым сэнсе трэба падкрэсліць, што любоўная лірыка М. Стральцова спрэс эгацэнтрычная, з выразнай дыспрапорцыяй паміж характэрнымі для паэзіі такога кшталту вобразамі суб’екта і аб’екта кахання. У вершах пісьменніка не знойдзеш ні ўласцівых мужчынскай інтымнай лірыцы жаночых партрэтаў, ні нават рэчаў, якія маглі б стаць сімваламі-знакамі пэўнай любоўнай гісторыі. Суб’екта цікавіць у першую чаргу яго ўнутраны стан, а не эмацыйна-псіхалагічны перажыванні партнёра.

Калі вобраз любай і з’яўляецца ў вершы, то ў выглядзе двайніка, праз адлюстраванне ў вадзе (*“У горадзе...”*, *“Пахмурным гэтым днём успомні...”*, *“Ручка сасніў я джарало...”*), і гэты прыём нарошчвае дадатковыя сэнсы вобраза. У сусветнай культурнай традыцыі адбітак на воднай паверхні дзякуючы яго расплывістасці, зменлівасці, здольнасці размываць межы трактуецца як сімвал немагчымасці спазнання (у адрозненне, скажам, ад многім сінанімічнага вобраза люстэрка з яго яснай, дакладнай выявай); як ірацыянальная разасобленасць, адзеленасць двух светаў, а не простае падваенне рэчаіснасці. Іншымі словамі, недахоп канкрэтыкі ў інтымных лірычных тэкстах М. Стральцова кампенсуецца павышанай сімвалічнай нагрузкай вобраза жанчыны.

Значная частка вершаў з любоўнымі матывамі ўяўляе з сябе стылізацыі пад вусна-паэтычныя тэксты з адпаведным тыпам фальклорнай абагульненасці вобразаў жанчын ці поліаб’ектную лірыку – творы, у мастацкай прасторы якіх прысутнічае адрозненне некалькі адрасатаў (*“І нехта з го-*

рачки спускаўся...”, “Ты – сяло, і я – сяло...”, “Ля весніц месячных, пад зорамі...”, “Ты – ты, якую не спазнаў...”, “А ты сэрца мне...”, “Пабудзі мяне рана-раненька...” і інш.). Не дзіўна, што інтымных вершаў-прысвячэнняў у спадчыне М. Стральцова амаль няма. На сёння можна пэўна гаварыць пра адрасатаў усяго чатырох вершаў пісьменніка – “А мо чакаў я гэтага званка...” (Галіне Сямёнаўне, першай жонцы паэта), “І зноў цябе заву...” (А фотаздымак на сталі...”, (абодва прысвечаны Алёне Дзмітрыеўне, другой жонцы) і “Хоць ад пары, калі мяне...” (Але Сямёнавай). Такую схільнасць да абстрагавання, абапіраючыся на словы самога М. Стральцова “адрасат вершаў нават для самога сябе праясняецца апасля” [5, с. 68], А. Сямёнава вытлумачыла імкненнем паэта да стварэння выдуманых, прыроенага ідэальнага вобраза, паслядоўнага мастацкага ўвасаблення Жанчыны-Мары. І менавіта дзеля Яе шчасця герой гатовы ахвяраваць і пакутаваць, дзеля Яе спакою – множыць уласныя страты, перажыць замест Яе пасланыя лёсам выпрабаванні (“Мой дзень брыдзе дрымотнай каляінай...”, “Хоць ад пары, калі мяне...”, “А фотаздымак на сталі...”). «Ён толькі персаніфікаваў жыццё ў той ці іншай жанчыне, – трапна заўважыць у гэтай сувязі В. Акудовіч, – і такім чынам “заляцаўся да жыцця” “ў вечнай празе зліцца з ім» [7, с. 28].

Але разрыў паміж марай і рэальнасцю непераадольны. У апалонаўскім імкненні да гармоніі, да ідэалу адметную ролю мае рух уверх. Лірычны герой М. Стральцова часта глядзіць у неба (вобразы сонца і зор як увасабленне недасяжнай дасканаласці скразныя ва ўсіх трох зборніках паэта), але ўсведамляе простую ісціну: чалавек хоча ўзняцца над зямлёй, але можа зрабіць гэта толькі пасля смерці, у выглядзе курганка, узгорка магілы: “Калі ж памру, мой друг, то не бяду і вер, / Што тым грудком зямлі я ўзвысіўся над ёю” [6, с. 57] (“Замест санета”). А таму застаецца адзін шлях – успаміны, вяртанне ў ідылічны свет вёскі, назад да прыроды – да перажытага, да вытокаў. Славутая мудрасць, заключаная ў словах на Саламонавым пярсцёнку, не выратоўвае, не прыносіць жаданай палёгкі. Бо формула “ўсё міне” ператвараецца ва “ўсё ўжо мінула”, у неадольную тугу па страчаным, што ў сукупнасці з ужо адзначанай пасіўнасцю, бяздзейнасцю героя дазваляе гаварыць пра сентыментальны модус мастацкасці лірыкі паэта.

Прычым час у мастацкім свеце М. Стральцова заўсёды лінейны і не прадугледжвае рэверсу ходу храналагічнай плыні. А таму мнеманічны матывы, успаміны-рэтраспекцыі нярэдка актуалізуюцца ў стане змененай свядомасці (сну, трызнення, ап’янення), у свеце ірацыянальнага, інстынктыўнага (“Вунь і яно, успамінаў лісцё...”,

“Пахмурным гэтым днём успомні...”, “Ручка сасніў я джарало...”, “Разбавім збольшага вадой...” і інш.). Менавіта ў анейрасферы дзейнічаюць тыя законы гарманічнай ураўнаважанасці, суладдзя ўсіх праяў жыцця, спакою і парадку, якіх так не хапае паэту ў зямной рэчаіснасці:

*Ручка сасніў я джарало,
Высока сонейка стаяла,
І слонкі быстрае крыло
У зыркх промнях трапятала.*

*І шэпт арэшын і травы
У сне мне чуўся імем-словам.
Гладшыкі голас гарлавы
У ручая быў тымчасова.*

*І гэты блаславіў я дзень,
І над крыніцай я нагнуўся,
Калі ў асмужанай вадзе
Твой светлы вобраз калыхнуўся.*

*Струмень я піў, я слодыч піў,
Нібы чыё накіраванне,
Я так тады цябе любіў,
Бы прадчуваючы расстанне!*

*Нібы скараўся я журбе,
Нібы скараўся ўжо расплаце...
Хоць і не ведаў, што цябе
Ужо даўно наяве страціў [6, с. 139 – 140].*

Падсумоўваючы развагі пра інтымную лірыку Міхася Стральцова, заўважым, што ў мудрагелістым спляценні апалонаўскага і дыянісііскага, відавочна, пераважае апошняе. Уся любоўная лірыка паэта – гэта гісторыя зняверу і пошуку кахання, невырашальны канфлікт думкі і пачуцця, непераадольны разрыў паміж марай і рэальнасцю. Стральцоўскі герой з тугой і болям глядзіць у неба, але заўсёды застаецца на зямлі.

Спіс літаратуры

1. Залоска, Ю. Сонечны Стральцоў / Ю. Залоска, У. Бойка // Крыніца. – 1994. – № 9. – С. 10 – 17.
2. Сідарэвіч, А. Абраннік сонечнага Феба / А. Сідарэвіч // Выбраныя творы / М. Стральцоў; уклад. і камент. М. Скоблы; прадм. А. Сідарэвіча. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2015. – С. 5 – 32.
3. Яфімаў, Ф. Яснае святло з суседняй вуліцы / Ф. Яфімаў // Крыніца. – 1994. – № 9. – С. 21 – 22.
4. Кудравец, А. “Як лісцё на голлі аддрыжым”: 3 нагоды 75-годдзя Міхася Стральцова / А. Кудравец // Дзеяслоў. – 2012. – № 1. – С. 231 – 240.
5. Сямёнава, А. Бэзавы попел / А. Сямёнава // Крыніца. – 1994. – № 9. – С. 35 – 86.
6. Стральцоў, М. Выбраныя творы / М. Стральцоў. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2015. – 652 с.
7. Акудовіч, В. Вусцішнасць быцця / В. Акудовіч // Крыніца. – 1994. – № 9. – С. 27 – 28.

Ала БРАДЗІХІНА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

“ЖЫЦЦЁ ЧЫМ ДАЛЕЙ СТАНОВІЦА БАЛЕЙШАЙ ПАКУТАЙ”

ДЗЁННІКАВАЯ ПРОЗА УЛАДЗІМІРА ЖЫЛКІ

У гісторыі кожнай еўрапейскай літаратуры былі вялікія мастакі слова, жыццё якіх завяршылася заўчасна. Яркі бліснуўшы на літаратурным небасхіле, яны пакінулі па сабе вечную памяць у сэрцах і розумах многіх прыхільнікаў, якія з пакалення ў пакаленне шкадуць пра нерэалізаваныя да канца магчымасці куміраў. Хвароба, фатальны збег абставін, самагубства – па гэтых і па многіх іншых прычынах абарвалася на паўслове жыццё не аднаго таленавітага пісьменніка. У памяці прыхільнікаў прыгожага пісьменства адразу ж усплываюць хрэстаматычныя прыклады, што запамніліся яшчэ са школы. Ва ўзросце трыццаці сямі гадоў на руках сястры Ізабелы памірае найбуйнейшы прадстаўнік сімвалізму А. Рэмбо. На трыццатым годзе пры загадкавых абставінах спынілася жыццё рускага паэта, прадстаўніка новасялянскай паэзіі С. Ясеніна. 25 мая 1917 г. ва ўзросце дваццаці пяці гадоў ад туберкулёзу лёг у магілу класік беларускай літаратуры М. Багдановіч.

Некаторым з такіх Боскіх абраннікаў удавалася прадказаць смяротны час. У вершы “Я умру в крещенские морозы” М. Рубцоў напрачыў сваю гібель у студзені 1971 г. Другія, як, напрыклад, А. Адамовіч, дзякуючы дасягненням сучаснай медыцыны, валодалі практычна дакладнымі звесткамі пра дату смерці (убачыўшы на экране разрэз сэрца, беларускі пісьменнік вырашыў адмовіцца ад аперацыі, якая гіпатэтычна магла падоўжыць яго зямное існаванне яшчэ на 5 – 10 гадоў, у імя гарантаванага года жыцця, прысвячаючы яго завяршэнню творчых планаў). Трэція, адганяючы думку пра магчымую смерць, жывуць да апошняга імгнення паўнаватасным жыццём, выношваючы планы новых твораў. Раптоўная смерць такіх мастакоў слова прымушае ўспомніць вядомую мудрасць: “Чалавек – цацка ў руках лёсу”.

У журботным спісе беларускіх паэтаў, якіх заўчасна загінулі, асаблівае месца займае Уладзімір Жылка. Лёс адмераў яму сімвалічныя трыццаць тры гады жыцця, большая частка з іх прайшла пад знакам штохвіліннай пагрозы смерці. У лютым 1919 г. у паэта-пачаткоўцы здарыліся першыя прыступы сухотаў – хваробы XIX ст., што асіраціла не адну еўрапейскую літаратуру, у тым ліку і нашу, якая страціла многіх таленавітых пісьменнікаў (М. Багдановіч, К. Кіганец, І. Канчэўскі, Ядвігін Ш. і інш.).

Хвароба не толькі прынесла У. Жылку невыносныя фізічныя пакуты (у паэта ўсё часцей ішла

горлам кроў), але і кардынальна змяніла сістэму яго светапоглядных устаноў. У красавіку 1924 г. у лісце да А. Луцкевіча ён дзеліцца назіраннямі: “Ніколі ў мяне не былі такія мужныя і цвярозныя настроі, як цяпер. Абавязаны імі толькі хваробе. І цяперашнія матывы вершаў зусім іншыя” [1, с. 258]. Тэма смерці, развітання з жыццём становіцца дамінантнай у творчасці паэта. У невялікай па колькасці, але вельмі якаснай у мастацкіх адносінах творчай спадчыне У. Жылкі дзівіць засяроджанасць аўтара на дадзенай онталогічнай тэме, што можна заўважыць ужо на ўзроўні загатоўкавага комплексу створаных ім тэкстаў: “Смяротны пах”, “Я – грамнічная свечка прад Богам...”, “Божа, не шмат засталася...”, “Не складаць мне болей песняў...”, “Развітанне” і інш.

Нараканняў на лёс у вершах У. Жылкі няма. Кожны радок робіцца ілюстрацыяй думкі паэта з ліста да А. Луцкевіча: “Жыццё чым далей становіцца балеішай пакутай” [1, с. 268]. Перажыўшы яшчэ ў 1923 г. стан клінічнай смерці, ён змірыўся з непазбежнасцю хуткага сыходу ў Вечнасць. З такога трагічнага светаадчування нараджаюцца геніяльныя і пранізлівыя ў шчырасці паэтычныя радкі:

*Ну хай жа, ну хай жа, пакінь,
Навошта трагедыя, поза.
Мы самі патрапілі ў згубную плынь,
Так прыемем загубу цвяроза... [1, с. 130].*

Яшчэ больш шчыры У. Жылка на старонках “Дзённіка”, хоць і не дасягае ўзроўню шчырасці, які вылучае дзённікавыя запісы, напрыклад, К. Чорнага і А. Адамовіча. У гісторыі еўрапейскай літаратуры гэтая жанравая форма, як правіла, запатрабаваная ў хвіліны, калі пісьменнік імкнецца выгаварыцца, падзяліцца патаемнымі думкамі. Стварыўшы для чытача аўру загадкаваасці вакол тэксту, У. Жылка так і не вырашыў, з якой жа сапраўднай мэтай ён звярнуўся да такой лёгкай, на першы погляд, жанравай формы: “Але цяпер настанова: пісаць кожнага дня і не менш дзвюх старонак. У гэтым свая пэўная мэта, якую покі што захаваю” [1, с. 155]. Таму, магчыма, “Дзённік” і налічвае ўсяго некалькі старонак. Аўтар звяртаецца да яго несістэматычна, ад выпадку да выпадку. Тэкст ахоплівае толькі дзесяць дзён з трох гадоў жыцця беларускага паэта. “Дзённік” абрываецца нечакана і нематывавана, пакідаючы ў душы чытача больш сумневаў і пытанняў, чым разгадак і разумення чалавечай прыроды У. Жылкі.

Аўтарская шчырасць пераплятаецца ў ім з самаўлюбёнасцю, з жаданнем захаваць у вачах нашчадкаў пісьменніцкі і чалавечы імідж. Міжволі напрошваюцца аналогіі са “Сповіддзю” П. Верлена, які з першых старонак кнігі інтрыгуе чытача, абяцаючы яму ў хуткім часе распавесці ў падрабязнасцях гісторыю ўзаемаадносін з А. Рэмбо, але, ледзь падвёўшы апавяданне да гісторыі іх знаёмства, перапыняе тэкст на паўслове, нібы не вытрымаўшы маральнай адказнасці перад абранай жанравай формай, што ўзыходзіць да аднайменнага царкоўнага сакраманту. Таму зусім не дзіўна, што за падобную няшчырасць публіка “аддзячыла” паэту мянушкай “хітры фаўн” [2, с. 6]. Падобная характарыстыка аўтарскай пазіцыі, безумоўна, не дапушчальная ў адносінах да У. Жылкі ў яго “Дзённіку”, бо дакладна невядома, ці рыхтаваў прадстаўнік новай беларускай літаратуры тэкст да публікацыі.

На старонках “Дзённіка” – асаблівай эпічнай жанравай формы – У. Жылка здолеў выказаць ідэі, якія засталіся не да канца высветленымі ў галоўнай частцы яго творчай спадчыны – паэзіі. Шмат што ў ім вызначана толькі пункцірна, многае патрабуе дбайнай расшыфроўкі. Але не выклікае сумневу, што ў цэлым “Дзённік” – бяспэцны дакумент, ён дазваляе па-новаму зірнуць на паэта.

У свой час Ж. Ж. Русо адкрыў сваю кнігу прызнанняў эпатажнай заявай: “*Я каштаваў жыцця сваёй маці, і маё ўласнае нараджэнне стала першым з маіх няшчасцяў*” [3, с. 7]. Як і славеты французскі папярэднік, У. Жылка пачынае “Дзённік” з шакавальнай думкі: “*Смерць саўсім не страшыць, нават больш: яна жаданая госця*” [1, с. 154]. Чытач, знаёмы з паэзіяй У. Жылкі, наўрад ці здзівіцца такому нешараговаму аўтарскаму прызнанню, паколькі яно лейтматывам праходзіць праз многія яго вершы: “*Як праб’е немінуца чвэрць, / Ах, якая прыгожая смерць*” [1, с. 130].

Прычына песімістычнага погляду на навакольную рэчаіснасць не толькі ў слабым здароўі паэта. Вытокі трагедыі хаваюцца значна глыбей: “*Пужае жах жыцця – жорсткі і няўломны, няўломны. Я баюся пустаты і хаосу, а яны наўнаўладны. <...> Ах! Як цяжка жыццё, які велізарны цяжар. Б’ешся ў ім, як муха ў навучэнні, і, мітусячыся, толькі больш заблытваешся...*” [1, с. 154]. Падобныя думкі не маглі нарадзіцца ў галаве дваццацітрохгадовага юнака нечакана і беспадстаўна. Гэта рэфлексія чалавека над трагічнымі падзеямі айчыннай гісторыі, сведкам якіх яму выпала быць: рэвалюцыя 1917 г., разгром бальшавікамі Першага Усебеларускага кангрэса, абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 г., раздзел тэрыторыі Беларусі паміж Польшчай і СССР.

Асабістая жыццёвая трагедыя на фоне каталізмаў у грамадскім жыцці краіны ператварае У. Жылку ў вялікага пілігрыма: вёска Макашы, Мір, Мінск, Багародзіцк Тульскай губерні, Слонім, Клецкішчы, Вільня, санаторый Бірштаны ў Літве, Дзвінск у Латвіі, Прага. Жыццё паэта, як і ў яго славетнага папярэдніка А. Міцкевіча, ператвараецца ў няспыннае падарожжа, вандроўніцтва, у выніку чаго ў яго фарміруецца пачуццё адзіноты, адарванасці ад роднай зямлі: “*Душыць і самотнасць – ні родных, ні блізкіх сяброў і прыяцеляў. Я на ўсім сваім кароткім шляху – адзін*” [1, с. 160]. Тым не менш аўтар не лічыць крыніцай усіх бед навакольную рэчаіснасць. Падобна да О. Уайльда, які перажыў душэўны крызіс у сценах Рэдынскай турмы, У. Жылка прыходзіць да высновы, што «*няшчасце і пакута заложаны не ў рэчах, а ў нас саміх. “Я”, яго перажыванні твораць у нас і радасці і пакуты*» [1, с. 154]. Зусім невыпадковым у сувязі з гэтым выглядае з’яўленне на старонках “Дзённіка” У. Жылкі слоў захаплення перад творчым подзвігам знакамітага англійскага парадаксіста.

Як вядома, О. Уайльд увайшоў у гісторыю літаратуры ў першую чаргу як стваральнік геданістычнай філасофіі эстэтызму, якая разводзіла мастацтва і рэчаіснасць па розных полюсах. У. Жылка не толькі засвоіў урокі класіка еўрапейскай літаратуры, але і пабудаваў на іх аснове ўласны сімвал веры, падрабязна патлумачыўшы яго сутнасць на старонках “Дзённіка”. Як і О. Уайльд, ён бачыць сэнс чалавечага жыцця і сутнасць мастацтва ў Харастве: “*Ляпей я раскажу аб сваім каханні, апошнім каханні. Каханка гэтая... і хто б мог падумаць... Хараство*” [1, с. 155]. Ідэал у светапогляднай сістэме У. Жылкі не мае канкрэтнага ўвасаблення. Гэта мара, ілюзія паэта, з дапамогай якой ён прагне знайсці апору сумнага жыцця: “*Я нат не ведаю, што яно такое. Мне хочацца думаць, што Яно і ёсць вялікая сапраўдная рэальнасць, якое няма нат у навуцы*” [1, с. 155].

У сітуацыі фізічнай няволі О. Уайльд у споведзі “*De Profundis*” шмат увагі аддаваў праблемам хрысціянства. Разважанні пра сэнс жыцця таксама вядуць У. Жылку да пошукаў шляхоў да Храма: “*Толькі дужыя, здаровыя ходзяць без кія, а слабому трэ падперціся, трэба дапамога. Мо таму я так упарта шукаю падпоркі...*” [1, с. 156]. Здабыццё веры ў кожнага чалавека адбываецца па-свойму. Для беларускага пісьменніка гэты шлях набывае прыярытэтнае значэнне пасля цяжкага, невылечнага ў той час захворвання: “*Я ніколі не быў атэістам, але і ніколі не ўдзяляў справам веры вялікай увагі. Я быў захоплены жыццём, яго шумам, ахмялеў ад яго. А цяпер, калі праходзіць першы чад, звяртаюцца вочы мімаволі ў*

нейкія нябачаныя туманы, хочацца чуць нешта. *Пытанне веры становіцца на чаргу*” [1, с. 156]. У Жылка разважае пра значэнне асобы Хрыста ў маральным удасканаленні чалавека, бачыць у ім сімвал сваёй трагедыі: “Люблю яго, як моладасць сваю, як казку, як легенду, як лёгкі сон, як летуценне... <...> Я не ведаю нічога болей харошага, вялікага, як неўміручы (ляпей сказаць) памершы і ўваскросшы Хрыстос” [1, с. 156].

Развіваючы думкі далей, У. Жылка, падобна да Л. Талстога, які яшчэ ў маладосці марыў пра стварэнне новай рэлігіі, разважае пра магчымасць аб’яднання дзвюх краевугольных ідэй свайго жыццёвага credo ў адно цэлае, што прывяло б да з’яўлення асаблівай рэлігіі – рэлігіі Хараства: “Чаму дагэтуль няма рэлігіі хараства? Хараства – стымул праўды, волі і веды. Укараніся культ Хараства, і людзі былі б шчаслівымі. <...> Людзі жадаюць Хрыста новых высот, новага неба! Хрыстос Хараства прыйдзе хрысціць у імя Хараства формаў і духа, і ім спасемся!” [1, с. 164].

У хвіліны зваротаў да пытанняў веры У. Жылка падвяргае сябе бязлітаснаму самааналізу і самаасуджэнню: “...я зусім даўся духоўна, чарвяточына ўсярэдзіне, ад якога нудзіць светам цяжка” [1, с. 155]; “Як пагана чуць сябе хворым, слабым, няпродкім на нагах. <...> Цяжка не жыць, а паскацячы бытаваць...” [1, с. 158]. Паэт зноў і зноў вяртаецца да цэнтральнай думкі дзённікавых запісаў не толькі пра непазбежнасць, але і пра жаданасць хуткай смерці. Змучанае цела юнака, у якога нястомна “баліць і гарыць галава, баляць грудзі” [1, с. 160], марыць здабыць супакой: “Не хочацца нічога думаць. Ні аб чым летуцеці, акрамя як аб Адвечным Сне” [1, с. 157]. Нядзіўна, што ў такім стане да чалавека прыходзіць думка пра самагубства: “Так часта прыходзіць здрадная, салодкая думка – прыскорыць канец. Гэта найлепшае выйсце...” [1, с. 160].

Як вядома, вартасць любога твора спавядальна-аўтабіяграфічнай прозы наўпрост залежыць ад ступені шчырасці яго аўтара. Аднак і празмерная чалавечая шчырасць часта можа стаць сур’ёзным недахопам тэксту. Вяршынным, класічным ўзорам падобнай літаратуры (напрыклад, “Сповідзі” Аўгустына Аўрэлія і Л. Талстога) вылучае пачуццё меры, такту, разумны баланс аўтарскіх прызнанняў і замоўчванняў. Таму, напэўна, сучаснікі і нашчадкі Ж. Ж. Русо, які задумаў “Сповідзь” як самую шчырую кнігу еўрапейскай літаратуры, абвінавацілі яго ў граху душэўнага эксгібіцыянізму. Чытаючы “Дзённік” У. Жылкі, міжволі ловіш сябе на думцы, што аўтар часам какетнічае, перабольшвае свае недахопы, ператвараючы тэкст у месца для гульні з чытачом. Дакараючы сябе за слабасці, У. Жылка таемна разлічвае выклікаць абсалютна супрацьлеглыя ацэн-

кі. Цяжка пагадзіцца і паверыць словам аднаго з найлепшых паэтаў пачатку ХХ ст., калі ён дае сабе наступныя характарыстыкі: “Заўважаю: каравы мой язык – і стыль” [1, с. 160]; «Наогул я не заўважаю за сабой жадных “талентаў”, каб хоць адзін – а ні-ні! Чым пахвалюся: памяць, здольнасці да навукі, мастацтва, вялікая воля, здароўе – нічагусенькі няма!» [1, с. 161] і інш. У цэлым гэта не зніжае высокі мастацкі ўзровень “Дзённіка”, але прымушае чытача з асцярогай ставіцца да такіх “прызнанняў” аўтара.

Незадоўга да смерці У. Жылка напісаў апошні твор – развітальную паэму “Тастамент, або Духоўніца, адпісаная Уладзімерам з Адама і Тацяны сынам Жылкавым люду паспалітаму на карысць і спажытак, пісьменству прыгожаму на росквіт і аздобу, а сабе ад добрых на ўспамін станоўчы і доўгі”, якая ўпершыню была надрукавана ўжо пасля смерці паэта (1942). Восем гадоў, што прайшлі з дня апошняга дзённікавага запісу, прынеслі паэту новыя расчараванні. Сярод цэлай чарады няшчасцяў, якія пераследавалі беларускага мастака слова (непрыманне паэзіі афіцыйнай крытыкай, сыход жонкі, расстанне з дачкой), асобна стаіць 1930 год, калі У. Жылка стаў адной з першых ахвяр у беларускім адраджэнні ад бальшавіцкіх рэпрэсій. Па прыговору суда паэта на пяць гадоў выслалі ў горад Уржум Кіраўскай вобласці, дзе ён працаваў настаўнікам.

У гэтыя гады ва У. Жылкі не застаецца надзей на лепшае. У яго ёсць апошняе жаданне чалавека пры смерці – быць пахаваным у роднай зямлі, побач з магіламі продкаў:

*Пара падумаць і пра кут:
На могілках зацішных Росы
Хачу спачыць ад каламут.
Сачыцьмуць мой спакой найцільней
Муры старой, каханай Вільні* [1, с. 148].

Жыхары Старажытнага Рыма заклікалі чалавека памятаць пра смерць – *memento mori*. Лёс Уладзіміра Жылкі склаўся гэтак трагічна, што пасля ўсіх перанесеных выпрабаванняў думка пра смерць не толькі стала асновай яго жыццёвага credo, але і шмат у чым абумовіла спецыфіку эстэтычнай праграмы творчасці.

Спіс літаратуры

1. Жылка, У. Выбраныя творы / У. Жылка. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1998. – 358 с.
2. Яснов, М. “Вот он, я: что помню...” / М. Яснов // Исповедь : Автобиографическая проза, художественная проза / П. Верлен. – М., 2006. – С. 5 – 14.
3. Руссо, Ж. Ж. Исповедь / Ж. Ж. Руссо. – М. : Захаров, 2004. – 704 с.

Аляксандр БЯРОЗКА,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.



Міхась Паўлавіч Кенька (нар. 8 лютага 1947 г.) – літаратуразнаўца, перакладчык. Кандыдат філалагічных навук. Быў навуковым супрацоўнікам Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук Беларусі (з 1976 г.), намеснікам галоўнага рэдактара выдавецтва “Юнацтва” (з 1983 г.). З 1988 г. дацэнт кафедры тэорыі літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Аўтар кніг “Майстэрства Аркадзя Куляшова – перакладчыка” (1983), “Міхась Лынькоў: летапіс жыцця і творчасці” (1987). Удзельнічаў у падрыхтоўцы збораў твораў М. Лынькова і М. Гарэцкага. Пераклаў з польскай мовы раман “Крыжакі” Г. Сянкевіча, апавяданні С. Гродзенскай, аповесці Ю. Крашэўскага, з чэшскай – кнігу “Клапзубава каманда” Э. Баса, апавяданні І. Кліма. Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1988 г.

Шлях творцы

Міхась КЕНЬКА

ШЧЫРАЯ, НАТХНЁНАЯ ПЕСНЯ АЛЕСЯ ЗВОНАКА

Юбілейныя даты – добрая магчымасць успомніць пра творцаў, якіх ужо няма з намі, але засталася і працягвае жыць напісанае імі. У лютым 2017 г. споўнілася 110 гадоў з дня нараджэння Алеся Звонака (14 лютага 1907 г., Мінск – 2 лютага 1996 г., Мінск) – аднаго з выдатных майстроў слова, які працаваў і ў паэзіі, і ў драматургіі, і ў мастацкім перакладзе, і ў крытыцы. Гэта быў надзвычай духоўна багаты чалавек, яму было што сказаць чытачам. Але творчая сталасць, майстэрства набываліся ў цяжкіх умовах і дзякуючы вялікай сіле духу. Калі знаёмішся з біяграфіяй Алеся Звонака, міжволі думаеш: як ён змог столькі вынесці, як вытрымаў такія неверагодныя выпрабаванні.

Яго жыццё праходзіла ў складаныя, пераломныя для многіх народаў часы. Пётр Барысавіч Звонак (псеўданім *Алесь Звонак* з’явіцца пазней) нарадзіўся ў дарэвалюцыйным Мінску. Дзяцінства прыпала на віхурныя гады Першай сусветнай вайны, рэвалюцыі, грамадзянскай вайны. І было яно невясёлым, прайшло ў клопатах пра жытло, працу, у горы і нястачы. Падлеткам будучы паэт жыў у дзіцячых прытулках, у чужых людзей, у пошуках заробку хадзіў з арцеллю муляраў па вёсках, клаў печы. Адгалосак змрочных часін адгукнуўся ў вершах, якія юнак пачаў пісаць і друкаваць з 1925 г.:

*Доўга быў мне прытулкам падвал,
Прапаміў маленства я ў падвале...
Бачыў сонца ў год я раз ці два, –
Як яно на сценцы трапятала!..*

*І жывуць у памяці гады,
Змрок падвальны, сцен сырая плесень...
Рос хлопчук змарнелы і худы,
Хоць душа жадала сонца й песень...*

Неадольная прага да ведаў прывяла юнака пасля сямігодкі на агульнаадукацыйныя курсы, скончыўшы якія можна было атрымаць сярэдняю адукацыю. Выкладчык курсаў, тады ўжо вельмі вядомы паэт Язэп Пушча падтрымаў паэтычныя памкненні хлопца, прывёў яго ў літаратурную арганізацыю “Маладняк”, пазнаёміў з іншымі паэтамі-пачаткоўцамі Янкам Туміловічам і Янкам Бобрыкам, дапамог ім выдаць у 1926 г. сумесны зборнік вершаў “Пунсовае ранне”. А неўзабаве А. Звонак быў накіраваны ў Полацк адказным сакратаром газеты “Чырвоная Полаччына”, узначальваў там філію “Маладняка”. У Полацку літаратурнае жыццё таксама кіпела, там працавалі Андрэй Александровіч, Пятрусь Броўка, Эдуард Самуілёнак, Тарас Хадкевіч, Сымон Хурсік. Творчая энергія, малады запал А. Звонака былі заўважаны: яго запрасілі працаваць на Беларускае радыё, з 1929 г. ён у часопісе “Маладняк”. Друкаваўся ў газетах і часопісах, і вось ён ужо аўтар зборнікаў вершаў “Буры ў граніце” (1929), “На лінію агню” (1932), “Мая Радзіма” (1935). У 1936 г. быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў.

Алесь Звонак з энтузіязмам успрымаў тое новае, што прыйшло з рэвалюцыяй, адгукнуўся сваімі творами на падзеі ў краіне, верыў, што “родны край, зялёны край / Чакае дзей і спраў высокіх”.

У тых гады малады паэт жыў прадчуваннем вялікіх здзяйсненняў, марыў як мага больш адукавацца, набыць веды. Ён вырашыў вучыцца далей, паступіў на літаратурна-лінгвістычнае аддзяленне педагагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 1931 г. скончыў яго і паступіў адразу на трэці курс літаратурнага факультэта Маскоўскага ўніверсітэта, калі ж факультэт ліквідавалі (у 1934 г.), перавёўся ў Акадэмію мастацтвазнаўства ў Ленінградзе. Зацікавіўся тэатрам, падрыхтаваў дысертцыю пра беларускі народны тэатр. Пасля сканчэння аспірантуры ў 1935 г. Алесь Звонак некаторы час быў навуковым супрацоўнікам у Акадэміі навук БССР, загадчыкам аддзела ў рэдакцыі газеты “Літаратура і мастацтва”. Чым жыў тады няўрымслівы юнак, успомнілася яму праз гады ў вершы:

*Шырокі свет раскрыўшы насцеж,
Рукою шчодраю жыццё
Дарыла марамі і шчасцем,
І незваротным пачуццём,
І той адвагай беспрычыннай,
І дзёрзкасцю адважнай той,
Дзе немагчымае магчыма
І дзе магчымае – нішто.
Здавалася, што дар юнацтва
Навек аддадзен – не ў заклад,
Што нам з бядою не спазнацца,
Што не сцягне даягляд,
Што неба сіняе скляпенне
Не рассячэ маланак меч,
Як узаемнага імкнення
Суруку злomu не рассеч...
Здавалася...*

Але высокія памкненні былі раптоўна абарваныя. Нягледзячы на выразную “рэвалюцыйна-рамантычную плынь” (ацэнка Максіма Гарэцкага) у паэзіі, на тое, што паэт ні ў чым не выявіў сябе як “вораг савецкай улады”, ён аказаўся сярод тых, каго закранулі рэпрэсіі 1930-х гг. У лістападзе 1936 г. Алесь Звонак быў арыштаваны, асуджаны на 10 гадоў пазбаўлення волі па несправядлівым абвінавачанні, якое не абмінула тады многіх. Дысертцыя, манаграфія пра тэатры У. Меерхольда і У. Галубка, падрыхтаваныя да друку, былі страчаны. А. Звонака чакала праца ў зняволенні, у Запаляр’і, дзе, нават адбыўшы вызначаны тэрмін, ён аж да 1955 г. працаваў у геалагаразведчай партыі, на золаташукальных прыісках.

Нягледзячы на цяжкія ўмовы, А. Звонак не пакінуў паэзію. Пісаў нават у неспрыяльных умовах, калі не было ніякай надзеі надрукавацца. Няма ла вершаў напісана ім пра Запаляр’е, пра тых, з кім здружыўся, падзяляў нягоды і радасці:



Алесь Звонак.

*Люд арцельны, прыісковы
Я навекі палюбіў,
Вершаваным добрым словам
Памянуць не пазabyў...*

29 снежня 1954 г. А. Звонак быў рэабілітаваны. Адразу ж вярнуўся на радзіму і з імпэтам уключыўся ў літаратурнае жыццё. Ужо ў 1956 г. у газеце “Літаратура і мастацтва”, часопісе “Маладосць” з’явіліся яго новыя вершы. Як згадваў ён пра тую пару свайго жыцця...

*...з перабітым крылом,
Я адольваў твае крутагоры,
Каб узняцца вышэй
Над былым і наступным сваім.*

Знаковым, этапным зборам вершаў, што абзначыў мяжу між былым і наступным, стаў цыкл, які склаў кнігу “Табе адной” (1957). У ёй і ўспаміны, і радасць вяртання, і роздум пра ўласны лёс, лёс краіны, і надзея на тое, што ён паспее яшчэ многа зрабіць. Вось радкі з таго цыкла, у якіх выяўлены тагачасны настрой, душэўны стан:

*Ходзіць мара мая па сівым небакрыю,
Ходзіць мара мая па краі пунсвай зары.
Нарадзілі яе дні натхнёнае працы,
І бяссонныя ночы, і роздуму бег...
Землялюб, працалюб, не прыстану ўглядацца,
Век вялікіх здзяйсненняў, у вочы табе!*

Паэт нястомна працуе, многа друкуецца, нібы хоча спагнаць страчанае, выказаць у радках тое, што назапасілася за гады вымушанага маў-

чанья. Адзін за адным выходзяць яго зборнікі: “Запаветнае” (1961, вершы і паэмы), “Россып” (1967), “Прадчуванне” (вершы і паэма, 1974), “Санеты” (1982), “Ружовая чайка” (1985), паэмы “Каршун” (1930) і “Загай” (1931). У 1977 г. выйшлі “Выбраныя творы” ў 2 тамах, у 1987 г. – зборнік “Сябрына: Выбраныя творы”.

Хоць А. Звонак належыць да пакалення беларускіх паэтаў 1920-х гг., ён і ў сталым веку не страціў юнацкага запалу, працаваў над радком, стаў прызнаным майстрам слова з адметным творчым абліччам. Ён прыйшоў да разваг пра жыццё, важкіх філасофскіх абагульненняў. Менавіта ён быў адным з тых, хто адраджаў у беларускай паэзіі напачаткі санет, і не проста адраджаў, але і абнаўляў, пашыраў яго межы. А. Звонак адступіў ад класічных канонаў санета з яго філасофскім, медытацыйным зместам. Ён упершыню ўвёў у санет гумар і сатыру, стварыў санеты-байкі. І ў традыцыйнай санетнай форме даў выдатныя ўзоры нязмушаных радкоў, сабраных у цыкле “Сардэчныя санеты”. Акрамя таго, напісаў вялікі санетаў “Кругі”, “Праўдзе веку”, “Званы”, у якіх здолеў строга рэгламентаваную форму спалучыць з актуальным зместам.

Алесь Звонак выявіў сябе як драматург, кінасцэнарыст, ён аўтар п’ес “Навальніца будзе” (1960) паводле трылогіі “На ростанях” Якуба Коласа, “Вера Харужая” (1960), сцэнарыяў навукова-папулярных фільмаў “Якуб Колас” (1962), “Вобразы і думы” (1965).

Не засталіся ў мінулым і тыя маладыя захапленні літаратуразнаўствам, тэатразнаўствам, літаратурнай крытыкай, якія выявіліся яшчэ ў

1920-я гг. Алесь Звонак часта выступаў у літаратурных часопісах з крытычнымі артыкуламі, нарысамі. У сканцэнтраваным выглядзе яны склалі зборнік артыкулаў і ўспамінаў “Неспакойныя сэрцы”. Наколькі трапнымі былі ацэнкі А. Звонака тагачасных мастацкіх твораў, сведчыць прынамсі тое, што вытрымкі з тых артыкулаў прыводзяць у сваіх манаграфіях і сённяшнія даследчыкі. Таму можна смела лічыць, што яго напрацоўкі ў галіне крытыкі, драматургіі тэатра і кіно не састарэлі, да іх яшчэ не аднойчы будуць звяртацца.

Выдатна выявіў сябе А. Звонак і ў мастацкім перакладзе. Ён перастварыў на беларускую мову аповяданні “Дуэль”, “Іоныч” (1931) А. Чэхава, аповесць “Апошні з удэге” (з М. Хведаровічам, 1935 г.) А. Фадзеева, зборнік лірыкі “Святло жанчыны” (1975) Д. Кугульцінава, вершы А. Пушкіна, М. Някрасава, А. Твардоўскага, М. Святлова, М. Ісакоўскага, У. Лугаўскога, А. Пракоф’ева, Я. Смелякова, М. Галоднага, М. Рыльскага. М. Бажана, І. Харька, П. Тычыны, А. Малышкі, У. Сасюры, Т. Масэнкі, Р. Гамзатава, А. Туманяна, І. Бехера, У. Кавальскага, Ю. Славацкага, М. Турсун-Задэ, А. Платнера – усіх не пералічыць. Сумесна з М. Хведаровічам зрабіў пераклад славутай паэмы “Віцязь у тыгравай шкурцы” (1966) Шапа Руставелі.

У прадмове да двухтомніка Алесь Звонак Пятрусь Броўка пісаў: “Паэт можа не сумнявацца, што ў магутным хоры беларускай савецкай паэзіі будзе заўсёды чуваць ягоная шчырая, натхнёная песня”. І хоць наступілі іншыя часы, творчая спадчына Алесь Звонака не забываецца, да яе звяртаюцца і будуць звяртацца чытачы розных пакаленняў.

Алесь ЗВОНАК

БЕЛАРУСКІЯ ЖАНЧЫНЫ

Урыўкі

*Не гартаў я фаліянтаў пажайцелья старонкі,
Не шукаў пра вас паданняў, пыл стагоддзяў
не страсаў.
Чуў я малку плач ваш горкі, чуў я смех ваш
срэбразвонкі,
Беларускія жанчыны – неўміручая краса!*

*Станам – зграбныя бярозкі, што павыбеглі край руні,
Замест воч – асколкі неба яснай чэрвеньскай пары;
Валасы – ручайкі лёну, галасы – напеў шматструнны,
А усмешкі – водбліск ясны санцавейнае зары.*

*Гордасць, пэўна, узялі вы ў Рагвалодавай Рагнеды,
Дум ясноту Ефрасіння, пэўна, ў спадчыну дала.
Кроў свавольных крывічанак не схіляла вас у бедах, –
Пакідалі вы святліцы, бралі ў рукі вы булат.
Колькі вы пакут зазналі – не зазнаў ніхто на свеце!
Кветкі-браткі – вашы слёзы – прарасталі па лясках;*

*Сек няшчадна вам абліччы ліхалеціяў снег ды вецер,
А не звяла, не змарнела ваша гордая краса!*

*Вы зазналі дым і попел, спусташэнне лютых войнаў,
Хлеб з бядою-лебядою, лёс салдаткі-удавы;
Вы трывожна сустракалі век дваццаты
неспакойны;*

Не схілялі ў час нашэсцяў непакорнай галавы.

*Вам знаёмы кроў і порах, партызанскія сцяжыны,
Помсты жар у сэрцах добрых, дзе б каханню
гнёзды віць;*

*Вы на смерць ішлі без страху, беларускія жанчыны,
У імя Радзімы светлай, міру, шчасця і любві!
Вы – пачатак прыгажосці, вы – жыцця першапрычына,
Бачу будучыню вашу я ў служэнні хараству.
Я цалую вашы рукі, беларускія жанчыны!
Я схіляю перад вамі ў знак паішаны галаву!*

ЧАЛАВЕК У МАРАЛЬНА-ЭСТЭТЫЧНАЙ ПРАСТОРЫ АПОВЕСЦЯЎ АНДРЭЯ ФЕДАРЭНКІ

У артыкуле разглядаецца маральна-духоўная праблематыка аповесцяў “Ланцуг”, “У Крыме” А. Федарэнкі, у якіх раскрыты няўхільны характар этычнага прынцыпу непазбежнасці пакарання за ўчынак або злачынства.

The article deals with the moral and spiritual problems of novels “The Chain”, “In Crimea” by A. Fedorenko, where the immutable nature of the work of the ethical principle of inevitability of punishment for the commission of an offense or crime is discovered.

У творчасці таленавітага сучаснага беларускага празаіка Андрэя Федарэнкі выразна праглядаецца схільнасць да даследавання духоўна-маральных канфліктаў нашай надзвычай вірлівай і зменлівай эпохі. Гэта можна заўважыць нават праз прыхільнасць аўтара да пэўных празаічных формаў пры адлюстраванні тых ці іншых калізій і канфліктаў надзённай рэчаіснасці. Нам падаецца, што творчы дар аўтара вельмі плённа ў мастацка-эстэтычным плане раскрыўся менавіта праз аповесць. Гэта тлумачыцца тым, што ў такім жанры часцей за ўсё па-мастацку завострана перадаюцца чалавечыя паводзіны ў супрацьвагу ўплыву абставін, жанравыя формы рамана і эпопеі зніжаюць такі напал праз аб’ём і аналіз абставін і ўключэнне другасных ліній.

Сімтаматычна, што за даволі працяглую пісьменніцкую дзейнасць, амаль трыццаць гадоў, празаік апублікаваў больш за дзясятка аповесцяў, гэта даволі важкі паказчык мастацкай рэалізацыі для кожнага літаратара. Аповесці А. Федарэнкі ўдала сінтэзуюць у сабе элементы паказу плыўнай рэчаіснасці ў святле сучаснага гістарычна-духоўнага крызісу і адначасова абапіраюцца на вечныя ісціны і каштоўнасці народнага жыцця з яго этычнымі і маральнымі патрабаваннямі да чалавека і грамадства. У аповесцях А. Федарэнкі выразна акцэнтуюцца ўвага на тое, што адлюстраваная ў мастацкай прасторы твора падзея ёсць толькі прыватны выпадак і прыклад, адна з магчымых і паўтаральных праяў у нязменных і цыклічных умовах чалавечага быцця. Аўтар як бы вырывае тую ці іншую падзею з прынцыпова адкрытага гістарычнага працэсу станаўлення свету, пераводзячы яе ў пачуццёва-духоўную прастору цыклічнага часу з яго псіхалагічна-рэфлексійнымі прыёмамі ўспаміну, падання і маральнага павучання.

Цэнтральная праблема твораў найчасцей – выпрабаванне героя ці грамадства. Паводзіны герояў атрымліваюць пэўную этычную ацэнку ад аўтара і самога чытача. У аповесці, у адрозненне ад рамана, дамінуе нейкі адзін праблемна-тэматычны зрэз жыцця чалавека, і таму ў ёй асабліва важны маральна-ацэначны аспект адлюстравання. Герой аповесці амаль заўсёды роўны сю-

жэтна-фабульнай калізій. Ён імкнецца вырашыць канкрэтную задачу, як правіла, кульмінацыйную для апісанага моманту гістарычнага працэсу.

Мы засяродзімся на разглядзе аповесцяў “Ланцуг” і “У Крыме” А. Федарэнкі. Галоўныя канфлікты твораў фактуюцца на праблеме паніжэння планкі духоўнасці, адсутнасці ў грамадстве спружынных маральных імператываў, якія маглі б стаць устойлівым фактарам духоўнага нацыянальнага самавызначэння.

Так, у аповесці “Ланцуг” пісьменнік выводзіць галерэю герояў, што, здаецца, хаатычнасцю ўчынкаў ствараюць парадаксальную сітуацыю няўмольнасці маральных законаў, якімі нават неўсвядомлена ўсё ж кіруюцца людзі ў стасунках.

Адзін з галоўных герояў аповесці – малады хірург Яўген Вінярскі. У яго свядомасці пануюць сум і нуда праз атмасферу, што існуе ў клінічнай бальніцы, дзе ён працуе, і ў сталічным горадзе, дзе жыве. Яго асноўная мара – накіраваць як мага хутчэй “зялёных”, каб з’ехаць з гэтай краіны ў капіталістычны рай. За нядоўгі пражыты век Вінярскі стаў мізантропам: «Вінярскі не любіў людзей. І гэтых п’яных. І тых, каго ён цяпер абганяў, і тых, што яго абганялі, і тых, што панабівалі сабою, як сялядцы бочкі, аўтобусы і тралейбусы і ездзілі ў іх туды-сюды па праспектах і вуліцах... Ва ўсіх вагах, што на яго глядзелі, ён чытаў толькі прасцейшыя жывёльныя інстынкты: убіцца, уплюшчыцца ў тралейбус, дабрацца да ларка, да таннага разбаўленага піва, “набухацца”, атупець яшчэ больш – гэта ў мужчын; у жанчын, растаўсцелых да сарака гадоў, як пацукі на кармавых дражджах, – дапасці да нейкай чаргі, адстаяць, пасварыцца, схпіць урэшце ў руку чаканую сінюю палку крухмальнай варанай каўбасы, ад аднаго выгляду якой нармальнага чалавека павінна зблжыць...»*.

Урач-хірург, які даваў клятву Гіпакрата, Вінярскі на практыцы прытрымліваўся іншых правіл: “...ніколі не шкадаваў ніводнага свайго пацыента, заўсёды адчуваў да іх толькі агіду, яны былі для яго

* Федарэнка, А. Ланцуг : аповесці / А. Федарэнка. – Мінск : Маст. літ., 2012. – 240 с. – С. 15. Цытаты падаюцца паводле гэтага выдання з указаннем старонкі ў дужках.

менавіта пацыенты, а не жывыя людзі” (с. 15). Больш за тое, цяперашнюю працу ў закінутай гарадской клінічнай бальніцы ён разглядаў толькі як жорсткую прынку. А сам разлічваў, што “там [за мяжой] мне гэта прыдасца... а тут – трэба больш практыкавацца, набіваць руку” (с. 15).

Нечакана старэйшы таварыш па працы, якога Яўген зусім не паважае і ўсяляк грэбуе ім, пажылы хірург Стэльмах раскрывае яму асабісты сакрэт: ён змагаецца за жыццё смяротна хворай дачкі, яна павінна перанесці складаную і дарагую аперацыю за мяжой, каб выжыць і выйсці замуж за студэнта, які нядаўна ляжаў у іх бальніцы і тут пазнаёміўся з ёй. Стэльмах расказвае Вінярскаму пра цяжасці ў зборы грошай на аперацыю. Стары хірург нават паказвае скрутак з грашыма, якія ён хавае ў іх агульным кабінцеце.

З гэтага часу ў галаве Вінярскага магнетычна-навязлівая пачынае свідраваць пажадлівая думка, як ажыццявіць заповітную мару. Яўген наважваецца скрасці грошы. Улада грошай, якая апанавала нашага героя, спакушае цяпер усё сучаснае грамадства, лічыць аўтар аповесці, яна стала неадольным наркатычным сіндромам людскога светасузірання і светаадчування.

Аднак грошы самі па сабе – толькі паперкі, якім людзі надалі ўласныя паўнамоцтвы і якасці. Галоўны вынік – нівеляванне ўзаемаадносін людзей між сабой, страта духоўнай і маральнай павязі. Спроба кожнага перахітрыць, уратаваць сябе, перамагчы, перайграць іншага, схваўшыся за шчыт ананімнай грашовай паперкі, прыводзіць, лічыць празаік, да анігіляцыі і страты самога сябе.

Збольшага ў жыцці грамадства ўсё ўзаемазвязана і ўзаемазалежна, як у свеце матэрыяльным, так і ў свеце духоўным. Не забяспечаны працай і духоўным подзвігам, не абгрунтаваны і не выпактаваны поспех і выйгрыш аднаго заўсёды пакідаюць прорву, пустату, якая няўмольна, паступова зацягвае ў сябе ўсіх астатніх. Андрэй Федарэнка паймаў стварае ў аповесці сітуацыю маральнага бумеранга, гаворыць, што зло, зробленае табой, абавязкова да цябе ж вернецца, ты не можаш ад яго проста так пазбавіцца, бо злодзей ці забойца вымушаны кожны дзень жыць побач з унутраным дваініком – злодзеям ці забойцам, – тым самым асуджаючы сябе на вечнае жыццё ў пекле.

Вінярскі выпадкова сустракае студэнта, пісьменніка-беларуса белавалосага прыгажуну Васіля, да якога пранікаецца глыбокай павагай і цеплынёй і які яскрава малюе яму “чалавечае пекла”, створае чэрствымі людзьмі. Адчуўшы агіднасць свайго светапогляду і ганебнасць учынку, Вінярскі імкнецца вярнуць грошы, але гэта ўжо не так проста зрабіць, бо скрадзеныя грошы ўтварылі “пустое месца-прорву”, што ўцягвае ў працэс анігіляцыі і разбурэння ўсё новых і новых людзей.

Праўда, пісьменнік дазваляе галоўнаму герою выправіць зробленае, дазваляе, бо лічыць, што яго герой змог знайсці ў сабе сілы, каб настроіць сябе на канструктыўна-духоўны лад жыцця, дзе ёсць месца павазе да чалавека, дабрыні і ўзвышанасці:

– А помніш, як ты здорава расказваў, што галоўнае – любоў да Айчыны і каханне? – спытаў Вінярскі.

– Галоўнае – гэта во, – і Васіль пацёр перад яго тварам пальцамі, нібы паміж імі была паперка” (с. 67).

Але ж у Вінярскага разам з тым засталася дзіўная звычка: “...на ранішніх абходах звычайна абьякавы, строгі, нават грубы з хворымі, ён адразу ж змяняецца, калі ўбачыць у якойсьці паліце маладога бялявага чалавека. Тады ён робіцца ўвесь лагода, мяккасць; падсаджваецца да хворага на ложка, доўга гаворыць з ім, распытвае – і, самае дзіўнае, чамусьці стараецца гаворыць па-беларуску” (с. 68).

Вельмі важны эпізод для раскрыцця галоўнай ідэі аповесці – пахаванне старога хірурга Стэльмаха, прапушчанае праз рэфлексію Яўгена Вінярскага. “На пахаванні розныя прыкметы, розныя рытуальныя дзеянні набываюць асаблівае значэнне – нават самы зацяты які-небудзь нявернік міжволі пачынае сачыць за сабою і за іншымі і рабіць тое, што ўсе. Сапраўды, ніхто не раскрываў парасон, хоць наўрад ці хто ведаў, можна гэта ці не. Быццам нейкая ланцуговая рэакцыя ўзнікла паміж людзьмі, і адзін глядзеў на другога, і кожны баяўся першы зрабіць нешта будзённае, што магло б парушыць цырымонію” (с. 30).

Нечаканая для Вінярскага “нейкая ланцуговая рэакцыя” сімвалізуе ідэальную карціну паводзін людзей у сапраўдным цывілізаваным грамадстве, калі яны знаходзяць ва ўзаемаадносінах еднасць і паразуменне. У такой ланцуговай рэакцыі неабходна, каб кожнае звяно-колца было трывалым, бо трываласць ланцуга не большая за трываласць самага крохкага яго звяна. Так і ў грамадстве, ва ўзаемаадносінах пэўнай супольнасці моц духоўная і эканамічная магутнасць вызначаюцца духоўна-маральнай сілай кожнага чалавека, хто ў гэтае грамадства ўваходзіць. Таму А. Федарэнка і назваў аповесць “Ланцуг”.

У аповесці “У Крыме” празаік выпрабуе вышыню духоўнага патэнцыялу галоўнага героя Валодзіна. Валодзін – пяцідзесяцігадовы, даўно разведзены мужчына, які жыве ў Мінску ў двухпакаёвай кватэры, апошнія некалькі гадоў запар падчас чарговага працоўнага водпуску наведвае стэпавы Крым, каб “проста купання, піць віно і есці вінаград, гуляць у адзіноце, знаходзячы ў тым пэўную асалоду і ўжо дакладна – душэўны спакой, баючыся ўсяго, што магло б яго парушыць”. Наш герой перакананы, што ўжо канчаткова выпрацаваў і вырашыў свае

асноўныя прынцыпы філасофіі жыццёўладкавання. “Не варта да гэтага жыцця ўсур’ез ставіцца... Усё роўна яно такое кароткае, канчаецца смерцю, засталася яго мала, усё вакол адно зло, жанчыны зло і грошы зло, і дабро – таксама зло, бо патрабуе дзеяння. А таму і пальцам не паварушыць – ні дзеля грошаў, ні дзеля жанчын, ні дзеля дабра; а толькі ісіці ўспяную за лёсам...” (с. 229).

Сустрэўшы на пляжы маладую жанчыну – зямлячку Алесю, якая адпачывала ў Крыме разам з маладзёвай дачкой, – Валодзін вырашае крыху заапекавацца ёю, закруціць невялічкую інтрыжку. Але па меры назірання, знаёмства з біяграфіяй Алесі, сямейным становішчам наш герой міжволі пранікаецца сімпатыяй да жанчыны. І адчувае, што ў ім парушаецца ўнутраная псіхалагічная раўнавага завеззеных самім ім халасцяцкіх прынцыпаў.

Захоўваць прынцып здаровай раўнавагі дапамагае толькі думка, што яна замужам, носіць заручальны пярсцёнак. Але падчас развітальнай сустрэчы, калі з вуснаў Валодзіна чуецца прызнанне: “Ведаеш, Алеся, калі б ты не была замужня...” – адбылося зусім нечаканае: “Замужня? – перапытала яна. – Вось цана гэтаму замуству, – сцягнула з пальца пярсцёнак і кінула ў ваду з пірсца” (с. 236). Аказваецца, у Алесі ніколі не было мужа.

Такі паварот падзей зусім вывеў героя са стану душэўнай раўнавагі. З аднаго боку, цвярозы голас

халоднай халасцяцкай разважлівасці кажа яму: “Мала ён аддаў здароўя і сілы, каб набыць спакой і душэўную раўнавагу – самыя большыя ў свеце каштоўнасці?” (с. 238), раіць: “Жывіце, дарагія, як знаецца, без мяне, я са сваёй шкарлупкі ў ваш свет не вылезу, надта добра ён мне знаёмы” (с. 238). З другога боку, неспатольны голас душы не дае спакою: “...штосьці смактала, і ніяк не можна было, як раней, пераключыць у сабе рычажок на ціхую эгаістычную радасць ад простага існавання” (с. 238).

Фінал аповесці аўтар малюе ў сімвалічным аптымістычным ракурсе, дэкларуючы нязгасную веру ў чалавечую здольнасць заўсёды захоўваць у глыбіні душы і святло дабрывіні, спагаду і адказнасць за сябе і іншых: “І яшчэ ён заўважыў, што неяк асабліва пільна ўзіраецца ў мокры пясок пад нагамі, спадзеючыся ўбачыць там залаты бляск” (с. 238).

Пярсцёнак, кінуты Алесяй у ваду, становіцца адным з кольцаў таго ланцуга, пра які Андрэй Федарэнка казаў нам у папярэдняй аповесці. Празаік даводзіць думку: ад таго, наколькі моцна зможа звязаць кінуты пярсцёнак лёсы герояў, шмат у чым залежыць і духоўная трываласць нашага грамадства.

Ігар ШАЛАДОНАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганаар на развіццё часопіса.

Водгалас

Ірына ШМАТКОВА

УВАСАБЛЕННЕ ВОБРАЗА ВУЧОНАГА-ПЕДАГОГА ФАМЫ БЕЛЬСКАГА Ў ТВОРАХ СУЧАСНЫХ ПАЭТАЎ

Артыкул прысвечаны аналізу ўвасаблення вобраза вучонага-педагога Фамы Бельскага ў творах сучасных беларускіх паэтаў (Я. Гучка, В. Рагаўцова, А. Петрушкевіч, С. Панізьніка, А. Башаркінай, В. Лобана, А. Гібка-Гібоўскага, З. Падліпскай, Л. Забалоцкай і інш.). На паэтычным матэрыяле прасочваецца самыя значныя падзеі ў жыцці і творчасці вучонага, якія натхнілі аўтараў на напісанне арыгінальных вершаў, вызначаецца ідэйна-мастацкая адметнасць твораў.

Ключавыя словы: *Фама Антонавіч Бельскі, вучоны-педагог, лірыка, вобраз, паэт, ідэйна-мастацкая адметнасць.*

This article analyzes the embodiment of the teacher-scientist Fama Belsky image in the works of modern Belarusian poets (J. Guchock, V. Rahautsou, A. Petrushkevich, S. Paniznik, A. Basharkina, V. Loban, A. Gibok-Gibkouski, Z. Padlipskaja, L. Zabalotskaja et al.). On the poetic material traced the most significant events in the life and work of the scientist who inspired the writers to create original poems, defined ideological and artistic features of the works.

Фама Антонавіч Бельскі (1890 – 1952) – выдатны вучоны, педагог, псіхолаг, краязнаўца, музейзнаўца першай паловы XX ст. Доўгі час яго імя было незаслужана забыта. Дзякуючы руплівым намаганням яго нашчадкаў (родных, блізкіх, калег-прадаўжальнікаў і інш.) адбылося вяртанне імя, асэнсаванне ролі навукова-педагагічнай дзейнасці Фамы Бельскага ў станаўленні адукацыі, краязнаўства, культуры не толькі ў Беларусі, але і ва Украіне, Узбекістане, Расіі.

Жыццёвы і творчы шлях прафесара Ф. Бельскага стаў аб’ектам даследаванняў шматлікіх

навукоўцаў, як украінскіх (В. Курылы, Т. Анпілогавай, І. Ключневай, А. Адаменкі, А. Пугач, М. Прынь і інш.), так і беларускіх (А. Снапковай, А. Белай, А. Бельскага, Т. Пучынскай, Н. Старавойтавай, А. Філімонава, В. Цішкевіча, Б. Пальчэўскага, М. Жыгалавай і інш.). Вядучую ролю ў даследаванні і папулярызацыі жыццёвага і творчага шляху таленавітага папярэдняга адыгрывае прафесар Алесь Іванавіч Бельскі. Ён стаў укладальнікам бібліяграфічнага даведніка “Прафесар Фама Антонавіч Бельскі” (2002), зборнікаў артыкулаў “І прызвание, і лёс: жыццё і дзейнасць



Ірына Ізараўна Шматкова – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай моў Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта, скончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1999), у 1999 – 2011 гг. – настаўніца, потым намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце сярэдняй школы № 124 г. Мінска, працавала выкладчыкам кафедры журналістыкі і філалогіі Інстытута парламентарызму (з 2011 г.), вучоным сакратаром Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры (2011 – 2013), з 2013 г. – у БДЭУ, аўтар манаграфіі “Наталіца роднасці святлом” (2011), больш як 50 навуковых прац.

вучонага-педагога прафесара Фамы Антонавіча Бельскага” (2012), “Фама Антонавіч Бельскі: біяграфічныя матэрыялы і артыкулы” (2015).

Неабходна зазначыць, што неардынарная асоба Фамы Антонавіча Бельскага зацікавіла не толькі навукоўцаў, але і майстроў паэтычнага слова. Імя, жыццё і дзейнасць прафесара натхнілі на напісанне твораў Я. Гучка, А. Гібка-Гібкаўскага, Л. Забалоцкую, З. Падліпскую, С. Панізьніка, А. Петрушкевіч, В. Рагаўцова, В. Стралко, С. Чыгрына, А. Янкова і інш.

Светлай памяці вучонага-педагога прысвяціў паэму-эсэ “Пакутнік-пілігрым” Яўген Гучок. Упершыню твор быў надрукаваны ў газеце “Наша слова” (2015, 3 чэрв., № 22, с. 6 – 7), пасля – змешчаны ў зборніку вершаў паэтаў ТБМ “Аднойчы вечарам” і ў зборніку біяграфічных матэрыялаў і артыкулаў “Фама Антонавіч Бельскі” (у раздзеле “Вянок памяці”). Сама назва паэмы – “Пакутнік-пілігрым” – красамоўна характарызуе лёс галоўнага героя. У творы распавядаецца пра асноўныя вехі біяграфіі вучонага, пра цяжкасці яго жыццёвага шляху.

Пачынаецца паэма-эсэ з лірычнага ўступу, дзе аўтар адразу акрэслівае далягляды героя:

*Вучонага веравызнанне – веды,
А храм яго –
Ўвесь Божы свет [3, с. 172].*

Вытокі жыццёвых шляхоў аўтара і героя супадаюць – абодва нарадзіліся на Слуцчыне; Я. Гучок з гонарам называе слаўтыя мясціны, успамінае знакамітых землякоў (К. Малевіча, Ц. Гартнага, К. Чорнага).

Асаблівая ўвага ў творы аддаецца першаму месцу вучобы – Слуцкай гімназіі, ёй прысвечана асобная частка паэмы. Фама Антонавіч скончыў гімназію са срэбным медалём у 1909 г. Аўтар, успамінаючы яе старадаўнія назвы – “Афіны Слуцкія”, “узорная Слуцкая гімназія”, – нагадвае пра высокі статус школы, які яна атрымала за статут і выпрацавання ім рэгламентаванае жыццё, парадкі і сістэму навучання. Сярод знакамітых выпускнікоў Слуцкага ліцэя-гімназіі “былі і Капіевіч, і Абуховіч, і Цэраскі...” [3, с. 174]. Не абмянаецца ўвагай і другая

навучальная ўстанова, якую скончыў Ф. Бельскі ў 1913 г. з дыпламам першай ступені – Кіеўскі ўніверсітэт.

Пасля заканчэння вучобы Фама Бельскі сем гадоў настаўнічаў у гімназіях на Кіеўшчыне, з 1923 г. працаваў у Данецкім інстытуце народнай адукацыі і Луганскай саўпартшколе. Далейшая геаграфія месцаў працы вучонага шырокая – Херсон, Краснадар, Магілёў, Фергана, Каканд, Чарнігаў, Бухара, Сімферопаль, Ленінград, Кіеў. Іх Я. Гучок называе “этапамі вялікага шляху”.

У такіх вымушаных падарожжаў былі дзве прычыны – сталінскі час і Вялікая Айчынная вайна:

*Беззаконне трывожнага часу
Пазбаўляе маёмасці і жытла
І ў страху ганяе людзей па свеце [3, с. 177].*

Праз вобраз Ф. Бельскага аўтар уздымае і тэму творцы ў выгнанні: “Удалечыні ад роднай Беларусі / Шчэ больш сябе ты беларусам / Адчуваеш” [3, с. 180]. У такім кантэксце цалкам раскрываецца сэнс назвы паэмы-эсэ – “Пакутнік-пілігрым”.

Адметны паэтычны прыём выкарыстоўвае аўтар, уключыўшы ў адну строфу побач дзве цытаты класікаў і стварыўшы своеасаблівы дыялог: “Люблю Отчизну я, но странною любовью...” (верш “Радзіма” М. Лермантава) і “Слишком мало Родину любить, / Надо, чтоб и она тебя любила...” (верш “Шчырая размова” А. Вярцінскага). Сапраўды, шматлікія лісты з перапіскі Фамы Антонавіча з роднымі ў Беларусі сведчаць пра яго непарыўную сувязь з Радзімай, жаданне вярнуцца ў родныя Цімкавічы.

Асобны раздзел паэмы прысвечаны ролі Украіны ў лёсе навукоўцы. З яго біяграфіі вядома, што большая частка прафесійнай дзейнасці вучонага-педагога звязана з гэтай краінай, усе найлепшыя працы Ф. Бельскі напісаў на ўкраінскай мове:

*Як быць не ўдзячным Украіне?!
Там распраўлялі свае крылы
Сам Багушэвіч і сама Пашкевічанка – Цётка
[3, с. 181].*

Не абмянае ўвагай Я. Гучок і цікавы факт з біяграфіі Ф. Бельскага пра яго сябра Міколу Зэрава, у будучым слаўтага паэта Украіны, з якім ён разам вучыўся ў Кіеўскім універсітэце, а потым працаваў у Златапальскай гімназіі:

*Дзе сябра мой, універсітэцкі аднакашнік,
Украінскі паэт і навуковец, Мікола Зэраў?!
Як і многіх іншых, яго жыцця пазбавіў НКУС
[3, с. 181].*

Украінская зямля стала апошнім прытулкам для многіх знакамітых беларусаў. Я. Гучок успа-

мінае М. Багдановіча, указвае і месца спачыну Ф. Бельскага:

*На могільніку Байкавым у Кіеве,
Дзе спачывае геніяльны і трагічны Палуян,
Знайшоў прытулак вечны вучоны
з Беларусі Бельскі [3, с. 182].*

У паэме-эсэ Я. Гучка акрамя паказу драматычнага лёсу героя значнае месца адводзіцца асэнсаванню асобы вучонага Ф. Бельскага і яго пазіцыі. Аўтар твора прыходзіць да шырокіх абагульненняў пра навуку, адукацыю, выхаванне, культуру. І гэта заканамерна, бо сам Яўген Сяргеевіч непарыўна звязаны з адукацыяй, працаваў настаўнікам, а пасля на працягу 30 гадоў рэдактарам у выдавецтве “Народная асвета” (1971 – 2001). Так, кампазіцыю паэмы абрамляюць лірычныя адступленні пра навуку. Сапраўдная навука заўсёды павінна быць шчырай, грунтавацца на падмурку ведаў, “закладвацца на перспектыву”. Для навукоўцы-педагога важна заўважыць у чалавеку станоўчыя рысы, развіць іх. Я. Гучок называе галоўнага спадзвіжніка таленту – працу, вылучае аснову ведаў – маральны падмурак; у педагога розум і сэрца павінны быць заадно. Аўтар выкарыстоўвае параўнанні: настаўнік – *руплівы кветкавод*, вучні – *аранжарэя*; адметная аўтарская пазіцыя ў дачыненні да строгасці выхавання: “*Граніт навукі да сябе / Мякіністых не падпускае навучэнцаў*” [3, с. 175]. Я. Гучок жорстка крытыкуе прыстасаванцаў у навуцы, асуджае ўцягванне навукі ў “брудную палітыку”, накладванне на яе “дагматычных устаноў”.

Уражвае грунтоўны падыход аўтара пры асэнсаванні і апісанні асобы героя, шырыні абсягаў яго прафесійнай дзейнасці. Фама Антонавіч не толькі педагог, але і пачынальнік музейнай справы і краязнаўчага руху на Луганшчыне: “*Музей – не маўзалеі... / У музеі навуковым / Жывой гісторыі сляды адбіты*” [3, с. 175].

Несумненную мастацкую вартасць твору надаюць шматлікія паэтычныя тропы, перш за ўсё гэта вялікая колькасць выразных метафар, якімі аздабляе аўтар адно толькі слова *навука*: “*не мода і не фарсуха*”, “*прыгожая фіранка*”, “*нябесная жыхарка на зямлі*” і іншыя, – праз увесь твор побач з вобразам галоўнага героя праходзіць вобраз-топас навукі: “*Навуцы – светлы помнік*”.

Сапраўды, паэма-эсэ “Пакутнік-пілігрым” Яўгена Гучка стала не толькі аздабленнем “Вянка памяці”, прысвечанага драматычнаму лёсу вучонага-асветніка Ф. Бельскага, але і арыгінальным мастацкім творам з ёмістымі сацыяльна-філасофскімі абагульненнямі. Пляменнік Ф. Бельскага Алесь Бельскі слухна параўнаў яе з “Песняй пра зубра” М. Гусоўскага – паэмай, якая была напісана па замове пра паляванне на зубра, а ў выніку стала патрыя-

тычнай песняй пра беларускі край з асэнсаваннем значных праблем часу [2, с. 6].

Асоба Фамы Антонавіча натхніла на напісанне вершаванага твора і Васіля Рагаўцова – паэта, мовазнаўцу з Магілёва. Менавіта Ф. Бельскі быў адным з першых прафесараў Магілёўскага педагогічнага інстытута ў даваенны час, стваральнікам кафедры педагогікі і псіхалогіі, яе загадчыкам. Нізка вершаў “Імгненні жыцця” В. Рагаўцова ўпершыню была надрукавана ў газеце “Літаратура і мастацтва” (2014, 25 ліпеня) пад назвай “Колер жыцця – зялёны”. Асноўная тэма вершаў – жыццё, свет чалавека з цудоўнай душой, выдатнага вучонага, працы якога не страцілі актуальнасці і ў нашы дні. Паэт задаецца філасофскім пытаннем пра сэнс жыцця, працягласць жыцця ў творцаў, у якіх “*самы кароткі і самы доўгі век*”: “*Адны і пры жыцці / паміраюць, / другія і пасля / працягваюць жыць*” [3, с. 191]. На жыццёвым шляху чалавека чакаюць розныя выпрабаванні: і здрада, і зайздасць; кожны выбірае сваю дарогу: хто поцемкі, хто свет; хто жыве “*са свайго мазаля*”, хто – з чужога; нехта багаты, нехта бедны. Жыццёвы шлях Фамы Антонавіча быў нядоўгім, але такім, што і сёння жыве пра яго светлая памяць.

Аўтар твора ў кароткай страфе “*І адзін у полі воін. / Калі побач – / абранніца*” [3, с. 192] аддае даніну памяці і вернай спадарожніцы вучонага – жонцы Кацярыне Міхайлаўне, якая выкладала замежныя мовы ў тых навучальных установах, дзе працаваў і яе муж.

Праз філасофскае асэнсаванне жыцця В. Рагаўцоў звяртаецца да такіх катэгорый, як час (“*Час / не стаіць на месцы. / Спыняецца толькі / гадзіннік*” [3, с. 193]) і слава (“*Паказная слава – / прыжыццёвая, / а велічная – / вечная*” [3, с. 193]). Імя вучонага-педагога Ф. Бельскага варта вечнай славы.

Пра пачэсную славу, вечную памяць прафесара педагогікі і верш “Слова” Алы Петрушкевіч. Сама філолаг, паэт, прэзаік, літаратуразнаўца, педагог, Ала Мікалаеўна вылучае толькі адзін шлях застацца ў памяці Чалавекам з вялікай літары – праз слова. Аўтар надзяляе слова магутнай сілай, характарызуе яго шматлікімі эпітэтамі і метафарами: *высокае, вечнае, “асвячае ўкленчаны дух”, “напаўняе ведамі”, “нясе асвету*” [3, с. 187].

Памяць пра Ф. Бельскага натхніла на напісанне верша і вядомага беларускага паэта Сяргея Панізьніка. Яго твор “Знікае дажджоў завеса...” нарадзіўся пад уплывам слоў з артыкула пра вучонага: “*Фама Антонавіч згадаў Міколу Зэрава, абмовіўся: / Паэт несмяротны, ён, як анёл, вяртаецца...*” [3, с. 186]. У аўтара памяць надзяляецца эпітэтам *смелая*, яна можа нават “*скрыжалі звесці*”:

*Анёлы і на нябёсах
Пільнуюць людзей пасведчанні.
Дзе Бельскі з маркотным лёсам?
Сёння – у нашым вылечванні [3, с. 186].*

З радкоў верша Алены Башаркінай “Талант призвання” Фама Антонавіч паўстае як чалавек, адданы справе, высакародны, верны слову, непераможны духам, вялікі амагар кніг, Настаўнік з вялікай літары, які аддаў педагогіцы ўсё жыццё.

Васіль Лобан знакамітаму прафесару і земляку прысвяціў вершаваны твор “Монолог-исповедь Фомы Бельского”. Маналог – сумная споведзь аўтара пра дзяцінства, адданаць кнізе, жаданне вярнуцца ў юнацтва... Усё гэта вярнуць немагчыма, з мінулым вельмі балюча развітвацца, але галоўнае – прайсці жыццёвы шлях з годнасцю:

*Как трудно по жизни пройти
И новым сберечь свой костюм.
Как трудно нам грязь обойти,
Но чистым оставит свой ум [3, с. 200].*

З нязвыклага ракурсу прэзентуецца вобраз Ф. Бельскага ў вершы “Лебядзіная песня” паэта, журналіста і перакладчыка Алеся Гібка-Гібоўскага. Верш прысвячаецца памяці Фамы і Кацярыны Бельскіх. Паэта ўразіў факт з асабістага жыцця вучонага – пранікнёна-шчырыя, цёплыя адносіны паміж мужам і жонкай. Іх адданаць і пшчота выклікалі ў аўтара класічную асацыяцыю з лебядзінай вернасцю. Сапраўды, жонка вучонага Кацярына Міхайлаўна пайшла з жыцця заўчасна ў 1951 г. У лісце да родных Ф. Бельскі пісаў: “Я асірацеў” [3, с. 159]. Фама Антонавіч вельмі цяжка пераносіў страту вернай спадарожніцы жыцця і, моцна захварэўшы, перажыў яе толькі на няпоўны год:

*Не змог ляцець наш лебедзь без каханай,
З якой не разлучаўся ад вянца...
І сам упаў аднойчы ранкам-рана,
Не даспяваўшы песню да канца [3, с. 191].*

Звесткі з архіўных матэрыялаў, эпістальярныя крыніцы Ф. Бельскага дапамагаюць нам, сучаснікам, асэнсаваць яго асобу з розных бакоў. Шчымыя радкі з ліста Фамы Антонавіча, які ў той час жыў у Чарнігаве, да братоў Антона і Івана. Ён цікавіцца ўсімі справамі ў роднай вёсцы, а таксама пытаецца: “Калі прыходзіць у Цімкавічы цягнік і ці ідзе ён далей?” [3, с. 157]. Пытанне сведчыць пра жаданне і надзею вярнуцца дадому, на радзіму, яно спарадзіла творчае пераасэнсаванне ў вершах некалькіх паэтаў. Так, паэтэса, літаратуразнаўца, публіцыст і педагог Зоя Падліпская ў вершы прысвячэнні дае адказ на пытанне прафесара:

*Ідуць да станцыі жаданай
цягнікі,
Дзе пах вярцінь здымае
боль і стому.
Ідуць, Фама Антонавіч,
ідуць.
І памяць сэрца колы
не спыняюць.*

*І Ваши вучні рэй далей
вядуць,
А землякі – з усіх дарог
чакаюць... [3, с. 190].*

Сум па Радзіме, чаканне сустрэчы з ёй – лейтматыў верша “У чаканні вяртання” Вольгі Сімчанкі: “...І з прагай вяртання імчаў у пакутах нястомна / Праз самае сэрца да Цімкавіч хуткі цягнік” [3, с. 197].

Непарыўнай сувязі з Радзімай, цяжкім выпрабаванням, якія выпалі на лёс Фамы Антонавіча, прысвечаны элегічны трыпціх беларускай паэтэсы Людмілы Забалоцкай. Твор прасякнуты вострым сумам, што ахоплівае навакольны пейзаж: “Адліжна-марозных кастрычнікаў / Нямала ў спрадвечнасць сплыло” [3, с. 183]. У вершы Л. Забалоцкай, у параўнанні з творами раней названых паэтэс, сустракаем іншы адказ на пытанне вучонага: “Да Цімкавіч не ходзяць цягнікі / З зямлі Узбекістана... Ці не дзіва?” [3, с. 184]. Паэтэса ўзгадвае адзін факт з біяграфіі прафесара, калі ён ужо вяртаўся на радзіму. Прапрацаваўшы доўгі час ва Украіне, ён прыехаў у Беларусь, уладкаваўся на працу ў Магілёўскі педагогічны інстытут, але на радзіме змог пражыць толькі няпоўны год (1935 – 1936). Пра трагічны перадваенны час распавядае цэнтральны верш з трыпціха Л. Забалоцкай:

*Жыта жывое час чорны касіў,
Не ашчаджаў васільковай расы.
У магілёўскіх барах і лясах
Спеў-выспяваў і вілюжыўся страх.
Людзі ламаліся, як каласы,
І заціхалі ўначы галасы...
НКУС. Трыццаць сёмы. Над лёсамі – змрок
[3, с. 184].*

Нягледзячы на “негасцінную сустрэчу”, прафесар Ф. Бельскі ўсё роўна марыў вярнуцца на радзіму. Не беручы пад увагу той факт, што вучоны большасць навуковых прац напісаў на ўкраінскай мове, добра валодаў некалькімі замежнымі, ён заўсёды ў лістках па ўліку кадраў пазначаў беларускую мову як родную [2, с. 6].

Вобраз вучонага-педагога Фамы Антонавіча Бельскага ўвасобіўся ў творах і многіх іншых сучасных паэтаў як з Беларусі, так і з Украіны і Расіі (С. Чыгрына, В. Стралко, А. Янкова і інш.). На наш погляд, імя выдатнага земляка вартае таго, каб прысвячаць яму новыя творы.

Спіс літаратуры

1. **Аднойчы вечарам** : вершы тэбэамаўскіх паэтаў / уклад. М. Бамбіза. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2015. – 172 с.
2. **Бельскі, А.** Слова да чытача / А. Бельскі // Наша слова. – 2015. – 3 чэрв. – С. 6.
3. **Фама Антонавіч Бельскі** : біяграфічныя матэрыялы і артыкулы / уклад., прадм. і камент. А. І. Бельскага. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2015. – 223 с.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЗОРЫ АЛЕСЯ ПІСЬМЯНКОЎА



Алесь Пісьмянкоў (25 лютага 1957 г., в. Бялынкавічы, паводле іншых звестак в. Іванаўка, Касцюковіцкага раёна – 23 красавіка 2004 г.) – паэт, эсэіст.

Бацька паэта, Уладзімір Сямёнавіч, працаваў шафёрам, маці, Марыя Сямёнаўна, – медсястрой у бальніцы. Вучыўся будучы паэт у Бялынкавіцкай сярэдняй школе, асаблівы ўплыў на яго зрабіў настаўнік мовы і літаратуры А. Нікіценка, які падчас вучобы ў Смаленску неаднойчы сустракаўся з А. Твардоўскім і М. Ісакоўскім. Пасля школы Алесь у 1974 – 1975 гг. працаваў карэспандэнтам касцюковіцкай раённай газеты “Сцяг камунізму”, штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва”, пазней стаў яго галоўным рэдактарам (1999 – 2002), быў рэдактарам аддзела і намеснікам галоўнага рэдактара часопіса “Польмя”, працаваў у рэдакцыі часопіса “Вожык”. Перахадзіў на нагах тры інфаркты і чацвёртага не перажыў: памёр на працоўным месцы ад сардэчнага прыступу.

Пісаў нарысы, эсэ, вершы, перакладаў. Дэбютаваў у 1972 г. (касцюковіцкая раённая газета “Сцяг камунізму”). Аўтар кніг паэзіі “Белы камень” (1983), “Чытаю зоры” (1988), “Планіда” (1994), “Вершы” (1997), “Журавель над студняй” (1998), “Я не памру, пакуль люблю” (2000), “Мы з братам” (2003), зборнік “Думаць вершы” (2005) выйшаў пасмяротна. У 2012 г. у «Рэдакцыі газеты “Звязда”» выйшаў зборнік выбраных твораў “Не знікай” (укладальніца жонка паэта Алена Пісьмянкова). У “Вожыку” адбыліся спробы сатырычнага п'яра. Пісаў казкі для дзяцей (“Заўзятары”, 1993; “Ласуны-веселуны”, 1997). Асобныя вершы пакладзены на музыку.

Сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі (з 1984 г.; у 1990 быў абраны яго сакратаром). Лаўрэат прэміі Ленінскага камсамола БССР (1988) за кнігу лірыкі “Чытаю зоры”, Літаратурнай прэміі імя А. Куляшова (1998) за кнігу “Вершы”, прэміі “Залаты апостраф” (2004, пасмяротна). Імем А. Пісьмянкова названая Касцюковіцкая дзіцячая бібліятэка, у раёне праводзяць абласное свята паэзіі і аўтарскай песні “Пісьмянкоў луг”.

Алесь ПІСЬМЯНКОЎ

Зялёныя травы
пажухлымі сталі,
І цёмнаю
светлая стала вада,
І дзікія гусі
расстайна крычалі,
Нібыта іх гнала
якая бяда.
Іх крык усю ноч
над зямлёю насіла,
І сын мой маленькі
не змружыў павек,
Ён раптам ціхенька
спытаўся пра крылы:
– Тата,
дзе крылы падзеў чалавек?
Я доўга
маўчаў вінавата,
Пакуль не прыдумаў
банальны адказ...
А гусі расстайна
крычалі над хатай,
Кружылі
і
клікалі нас.

ПРОДКІ

Калі марнею ад нягод
і сэрцу цесна,
я ўспамінаю радавод
і продкаў песні.

Яны ідуць за годам год
з мячом і з плугам.
О мой нязводны род,
ён моцны духам.

Імёны памяць берагла.
Вяла праз церні,
каб я не сеяў зла,
а толькі – зерне.

Да іх іду я зноў і зноў,
ім веру свята,
таму й вяду сваіх сыноў
да іх на раду.



МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ



Ігар Л'вонавіч Капылоў – кандыдат філалагічных навук, дацэнт. Дырэктар Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. З 1991 г. працуе ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа. Аўтар больш як 120 навуковых і навукова-папулярных публікацый па пытаннях анамастыкі, лексікалогіі, лексікаграфіі, лінгвадыдактыкі, трансляторыкі і корпуснай лінгвістыкі, у тым ліку манаграфій: «Мова “Нашай Нівы”». Варыянтнасць. Сінанімія» (2005, у суаўтарстве), «Мова “Нашай Нівы”». Семантыка. Стылістыка» (2014, у суаўтарстве), «Гісторыя беларускай зямлі ва ўласных імёнах: па слядах Дзён пісьменства» (Віцебск, 2015, у суаўтарстве); слоўнікаў і даведнікаў: «Буква прописная или строчная. Літара вялікая або малая» (2003, у суаўтарстве), «Арфаграфічны слоўнік. 20 000 слоў» (2008, у суаўтарстве), «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (2009), «Слоўнік арфаграфічных новаўвядзенняў беларускай мовы» (2010, у суаўтарстве), «Беларуска-рускі слоўнік. Новыя правілы» (2010, у суаўтарстве), «Беларуска-рускі слоўнік» (2013, у суаўтарстве).

Да Міжнароднага дня роднай мовы

САДЗЕЙНІЧАЦЬ МІЖНАРОДНАМУ ПРЭСТЫЖУ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ ЯК НЕЗАЛЕЖНАЙ СЛАВЯНСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ ІНТЭРВ'Ю З ДЫРЭКТАРАМ ІНСТЫТУТА МОВАЗНАЎСТВА ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА ІГАРАМ КАПЫЛОВЫМ

– Ігар Л'вонавіч, у канцы 2015 года ў структуры Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі адноўлены Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, які Вы ўзначалілі. Без сумневу, названы акадэмічны інстытут быў і застаецца асноўнай айчыннай навуковай гуманітарнай установай са сваімі традыцыямі, навуковай школай, агульнапрызнаным аўтарытэтам...

– Сапраўды, аднаўленне Інстытута мовазнаўства як аўтаномнага структурнага падраздзялення Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі мае важнае грамадскае і навуковае значэнне.

Па-першае, нельга не лічыцца з тым фактам, што Інстытут мовазнаўства – адна з найстарэйшых навуковых устаноў краіны: са стварэння навукова-тэрміналагічных камісій пачыналася праца Інстытута беларускай культуры, на базе якога і была сфарміравана Акадэмія навук БССР. Пачынаючы з 1929 года і да сённяшняга часу Інстытут мовазнаўства застаецца буйным каардынацыйным цэнтрам і адзінай у краіне навуковай установай, у якой сістэмна і планамер-

на праводзяцца фундаментальныя і прыкладныя даследаванні ў галіне мовазнаўства. У хуткім часе Інстытут адзначыць дзевяностагадовы юбілей. За гэты час быў назапашаны вялікі вопыт, склаліся традыцыі, сфарміраваліся навуковыя школы. Праведзеныя ў Інстытуце шырока-маштабныя фундаментальныя даследаванні па словаўтварэнні, граматыцы, лексіцы, гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі на працягу ўсяго перыяду яго існавання вызначаюць развіццё філалагічнай навукі ў Беларусі, а таксама беларусістыкі за межамі краіны.

Па-другое, наяўнасць нацыянальнага мовазнаўчага інстытута сведчыць пра адносіны дзяржавы да нацыянальнай мовы як неад'емнага атрыбута незалежнасці краіны, важнага фактару кансалідацыі нацыі, галоўнага элемента культуры, сімвала нацыянальнай свядомасці і ідэнтыфікацыі, а таксама сродку захавання і перадачы сацыяльнага вопыту.

Па-трэцяе, агульнапрызнана і гістарычна пацверджана, што паўнаважнае і ўсебаковае развіццё нацыянальнай мовы з'яўляецца гарантам гуманітарнай бяспекі краіны, садзейнічае па-

вышэнню міжнароднага прэстыжу дзяржавы. Падтрымка нацыянальнай мовы ўнутры краіны і актыўная папулярызацыя за яе межамі заўсёды спрыяюць патрыятычнаму выхаванню грамадзян і пашырэнню кола сяброў за межамі краіны. Калі паглядзець на гэтую праблему ў агульнаеўрапейскім кантэксце, то практычна ва ўсіх краінах СНД і ў большасці краін далёкага замежжа акадэмічныя мовазнаўчыя інстытуты застаюцца галоўнымі нацыянальнымі навуковымі гуманітарнымі цэнтрамі. Варта ўзгадаць Інстытут рускай мовы імя В. В. Вінаградава Расійскай акадэміі навук, Інстытут украінскай мовы Нацыянальнай акадэміі навук Украіны, Інстытут літоўскай мовы Акадэміі навук Літвы, Інстытут польскай мовы Польскай акадэміі навук, АДДзяленне мовы і літаратуры Акадэміі навук Грузіі, Дэпартамент лінгвістыкі і камунікатыўных даследаванняў Аўстрыйскай акадэміі навук, Інстытут мовы і літаратуры імя А. Наваі Акадэміі навук Рэспублікі Узбекістан і многія іншыя.

– Сённяшні імклівы час, пэўна, патрабуе новых падыходаў да арганізацыі навукова-даследчай дзейнасці Інстытута мовазнаўства? Якія задачы ставіце перад калектывам і над вырашэннем якіх найбольш важных праблем цяпер працуеце?

– Сёння перад акадэмічнымі вучонымі-мовазнаўцамі стаіць складаная задача: з аднаго боку, неабходна захаваць пераемнасць пакаленняў і навуковых традыцый, з другога боку, жыццё не стаіць на месцы, час патрабуе інавацыйных падыходаў да арганізацыі даследчага працэсу і адпаведна перабудовы самой сістэмы навуковых даследаванняў, арыентаванай на хуткае і эфектыўнае авалоданне сучаснымі формамі і тэхналогіямі. А галоўнае, сёння змяніліся патрабаванні спажыўца нашай навуковай прадукцыі.

Навукова-даследчая дзейнасць Інстытута на сучасным этапе скіравана на правядзенне навуковых даследаванняў у рэчышчы двух асноўных напрамкаў – фундаментальнага і прыкладнага, у рамках якіх вызначаюцца і вырашаюцца актуальныя праблемы сучаснай беларусістыкі, ажыццяўляецца каардынацыя мовазнаўчых даследаванняў з ВНУ краіны і славістычнымі цэнтрамі свету, праводзіцца экспертыза навуковых работ па профілі ўстановы ў Рэспубліцы Беларусь і за яе межамі, распрацоўваюцца навуковыя, навукова-метадычныя і навукова-практычныя мовазнаўчыя комплексы ў інтарэсах органаў рэспубліканскага і мясцовага кіравання, вышэйшай і сярэдняй агульнаадукацыйнай школы, краязнаўчых таварыстваў, царквы, папулярызуецца неабходнасць выкарыстання беларускай мовы ва ўсіх сферах беларускага грамадства.

– Ігар Лявонавіч, калі можна, больш падрабязна пра актуальныя фундаментальныя праекты, над якімі працуе сёння Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Тым больш, што 2017 год, Год навукі, асветлены знакавай падзеяй 500-годдзя беларускага кнігадрукавання...

– На перыяд 2016 – 2020 гг. зацверджана дзяржаўная праграма навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства”, у рамках якой сфарміравана падпраграма “Беларуская мова і літаратура”. Падпраграма арыентавана на цеснае супрацоўніцтва акадэмічнай і ўніверсітэцкай навукі: акрамя інстытуцкіх тэм, яна ўключае 43 навуковыя праекты з розных ВНУ краіны.

Да ліку фундаментальных праектаў адносіцца тэма “Лексікаграфічнае апісанне сучаснага стану лексічнай сістэмы беларускай мовы і дынамікі яе развіцця”, у рамках якой вядзецца падрыхтоўка новага “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” і “Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак”. Актуальнасць выканання гэтай тэмы ў першую чаргу абумоўлена адсутнасцю ў беларускім мовазнаўстве лексікаграфічнага даведніка, у якім у сістэматызаваным выглядзе быў бы адлюстраваны лексічны стан сучаснай беларускай мовы, з дастатковай паўнатай прадстаўлена яе лексіка-семантычная сістэма, паказана месца слоў у лексічнай сістэме, асаблівасці і ўмовы іх ужывання. У адрозненне ад суседніх славянскіх народаў (рускага, украінскага, польскага) беларусы да гэтага часу не маюць тлумачальнага слоўніка, які ахопліваў бы лексіку ўсіх асноўных этапаў у развіцці сучаснай нацыянальнай мовы і задавальняў бы запатрабаванні ўсяго грамадства, незалежна ад прафесіі і занятку яго карыстальнікаў. Да цяперашняга часу адзінай крыніцай, у якой найбольш поўна прадстаўлена лексіка сучаснай беларускай мовы, застаецца “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў 5 тамах (6 кнігах), выдадзены амаль трыццаць гадоў таму (1977 – 1988) пад агульнай рэдакцыяй К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). Новы слоўнік арыентаваны на апісанне лексічнага стану беларускай мовы ХХ – пачатку ХХІ ст. – перыяду, што ўключае ў сябе асноўныя этапы станаўлення, развіцця і змянення лексіка-семантычнай сістэмы беларускай мовы. Спецыялістамі аддзела лексікалогіі і лексікаграфіі распрацавана канцэпцыя слоўніка, створаны корпус тэкстаў, які налічвае больш за 300 мільёнаў словаўжыванняў, сфарміравана лексікаграфічная база колькасцю 255 тысяч лексічных адзінак і адпаведна рабочы рэестр каля 240 тысяч слоў. Лексічны інвентар новага слоўніка складзены як на аснове традыцыйных крыніц (твораў мастацкай літаратуры), так і новых (канфесійныя тэксты, тэксты афіцыйна-справавога і навукова-

га стылю). Адрознівальная асаблівасць – папаўненне эмпірычнай базы слоўніка за кошт тэкстаў публіцыстычнага стылю, найперш газетных. Гэта абумоўлена тым, што ў адрозненне ад сярэдзіны XX ст., калі вядучая роля ў развіцці беларускай літаратурнай мовы заставалася за мастацкімі тэкстамі, на сучасным этапе нормы ў значнай ступені фарміруюцца пад уздзеяннем мовы сродкаў масавай інфармацыі. Ужо з наступнага года пачнецца распрацоўка слоўнікавых артыкулаў 1-га тома слоўніка, а на 2019 г. запланавана яго выданне. Паралельна з папяровым варыянтам вядзецца падрыхтоўка электроннай версіі.

У выніку сістэматызацыі і дыферэнцыравання лексічнага матэрыялу беларускай дыялектнай мовы ўпершыню ў гісторыі Беларусі плануецца стварыць “Зводны слоўнік беларускіх народных гаворак”, у якім максімальна поўна будуць адлюстраваны лексіка-фразеалагічныя сродкі беларускіх народных гаворак як вынік іх моватворчага развіцця на працягу другой паловы XIX – пачатку XXI ст.

Яшчэ адзін важны праект – распрацоўка новай нарматыўнай граматыкі беларускай літаратурнай мовы, якая павінна сумясціць навуковае апісанне граматычнай будовы сучаснай беларускай літаратурнай мовы з нарматыўнымі рэкамендацыямі Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” і забяспечыць захаванне адзінага моўнага рэжыму ў навучанні на ўсіх узроўнях адукацыі і адзінства друкаваных беларускамоўных выданняў.

Як Вы ўжо ўзгадалі, Зоя Іванаўна, у 2017 годзе адзначаецца 500-годдзе беларускага кнігадрукавання. Упэўнены, што ў гэты юбілейны год знакавай падзеяй стане завяршэнне “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”. У хуткім часе апошні, 37-ы выпуск, убачыць свет. Такім чынам, беларусы атрымаюць першы і адзіны ў айчынай гуманітарыстыцы даведнік, які найбольш поўна адлюстроўвае багацце слоўнікавага фонду старабеларускай мовы XIV – XVIII стст. Несумненна, што слоўнік паслужыць надзейнай крыніцай пазнання мінулага Беларусі, будзе змяшчаць багатую і разнастайную інфармацыю аб сацыяльна-эканамічным жыцці, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, адпаведна паспрыяе захаванню, перадачы і папулярызацыі інтэлектуальнай спадчыны нашых продкаў.

Вывучэнне беларуска-іншаславянскіх і беларуска-неславянскіх этнамоўных і этнакультурных кантактаў па-ранейшаму застаецца актуальным ва ўласна мовазнаўчым і этналінгвістычным дыскурсах. У сувязі з гэтым надзвычай запатрабаваны не толькі ў Беларусі, але і далёка за яе межамі “Этымалагічны слоўнік беларускай

мовы”, падрыхтоўка якога ў найбліжэйшы час павінна быць завершана, ужо здадзены ў выдавецтва 14-ы том, вядзецца падрыхтоўка апошняга, 15-га, тома.

Асаблівай увагі заслугоўвае адна з найбуйнейшых прац у гісторыі сусветнай лінгвагеаграфіі, якая выконваецца супрацоўнікамі Інстытута сумесна з мовазнаўцамі ўсіх славянскіх краін і Германіі – “Агульнаславянскі лінгвістычны атлас”. Атлас адкрывае шырокае магчымасці для шматаспектнага даследавання разнастайных адносін паміж славянскімі мовамі. Разам з тым ён мае важнае значэнне для ўвядзення беларускай мовы ў агульнаславянскі кантэкст.

Шмат гадоў у Інстытуце вивучаецца спецыфіка сітуацыі дзяржаўнага двухмоўя Беларусі. На сённяшнім этапе прыярытэт аддадзены комплекснаму супастаўляльнаму даследаванню семантычных адносін у лексічных сістэмах сучасных беларускай і рускай моў.

Такім чынам, я назваў асноўныя фундаментальныя праекты, вынікі якіх, упэўнены, знойдуць шырокае выкарыстанне ў сферы нацыянальнай культуры і адукацыі, у працэсе стварэння абноўленых праграм, падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па мове і літаратуры, у выкладанні гуманітарных дысцыплін у вышэйшых і сярэдніх навучальных установах краіны, у сродках масавай інфармацыі, у рабоце органаў мясцовага і рэспубліканскага кіравання.

– На сучасным этапе патрабуецца, каб асноўнымі крытэрыямі эфектыўнасці работы навуковай арганізацыі былі інавацыйнасць даследаванняў, навукова-тэарэтычная навізна, сацыяльная значнасць атрыманых вынікаў і іх практычная неабходнасць. Ці адпавядае дзейнасць Інстытута мовазнаўства гэтым патрабаванням?

– Ведаецца, дзейнасць нашага Інстытута поўнаасцю адпавядае гэтым крытэрыям, паколькі скіравана на спалучэнне традыцый і інавацый. Нядаўна завершаны праект “Стварэнне Нацыянальнага корпуса і лексіка-граматычнай базы беларускай мовы і іх праграмае суправаджэнне”. Корпусная лінгвістыка – адзін з найбольш актуальных і перспектыўных напрамкаў развіцця сусветнай лінгвістычнай навукі. Аснову корпуснай лінгвістыкі складаюць алічбаваныя карпусы тэкстаў, якія з найбольшай паўнатай і дакладнасцю адлюстроўваюць стан функцыянавання мовы (характарызуюць яе сэнсавыя структуры) на пэўным этапе яе развіцця. Моўныя карпусы неабходныя як для правядзення фундаментальных лінгвістычных даследаванняў на сучасным узроўні, так і для стварэння рознага роду прыкладных праграм апрацоўкі тэкстаў. На сучасным этапе развіцця лінгвісты-

кі і камп'ютарных тэхналогій немагчыма праводзіць навуковыя даследаванні, ствараць граматыкі і складаць слоўнікі без выкарыстання карпусоў, паколькі пісьменна сфарміраваны корпус не толькі ў значнай ступені садзейнічае змястоўнай распрацоўцы слоўнікавых артыкулаў, але і з'яўляецца аб'ектыўным адлюстраваннем сучаснага стану і асаблівасцей функцыянавання мовы.

– Ігар Лявонавіч, раскажыце, калі ласка, нашым чытачам, дзе будуць выкарыстаны такія моўныя карпусы і ці адрозніваецца нацыянальны корпус беларускай мовы ад іншых тыпаў карпусоў?

– Сфера выкарыстання карпусоў надзвычай шырокая: у навукова-даследчай рабоце пры распрацоўцы складаных тэарэтычных пытанняў лексікалогіі, лексікаграфіі, пры правядзенні навуковых даследаванняў тэксту і яго рознаўзроўневага моўнага аналізу (статыстычнага, марфалагічнага, стылістычнага, семантычнага і г. д.); у вучэбным працэсе пры выкладанні беларускай і рускай моў у вышэйшых навучальных установах; у вучэбна-метадычнай рабоце пры адборы тэкставых прыкладаў для падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў; у лексікаграфічнай практыцы пры стварэнні слоўнікаў рознага тыпу (тлумачальнага, граматычнага, частотнага і інш.); у рэдактарскай і выдавецкай дзейнасці; пры вывучэнні матэматычных мадэлей мовы і далейшым стварэнні праграм аўтаматычнай апрацоўкі тэкстаў (напрыклад, пошукавыя сістэмы, праграмы вылучэння ключавых слоў і г. д.), праграм сінтэзу маўлення; пры стварэнні праграм аўтаматычнага перакладу (паралельныя карпусы).

Нацыянальны корпус мае важную асаблівасць, якая адрознівае яго ад іншых тыпаў карпусоў. Ён характарызуецца прадстаўнічасцю, г. зн. збалансаваным складам тэкстаў: утрымлівае па магчымасці ўсе тыпы пісьмовых і вусных тэкстаў, прадстаўленыя ў дадзенай мове, усе гэтыя тэксты ўваходзяць у корпус прапарцыянальна іх долі ў мове адпаведнага перыяду. Належная прадстаўнічасць дасягаецца толькі пры значным аб'ёме корпуса (дзясяткі і сотні мільёнаў словаўжыванняў), што патрабуе выкарыстання падчас працы спецыялізаваных інфармацыйных тэхналогій. Рабочы варыянт “Нацыянальнага корпуса беларускай мовы” ўжо некалькі гадоў праходзіць апрацоўку ў асяроддзі карыстальнікаў, ён выстаўлены ў інтэрнэце. У найбліжэйшы час плануем правесці яго прэзентацыю і рэгістрацыю як аб'екта інтэлектуальнай уласнасці. Больш за тое, у планах Інстытута значацца навукова-практычныя семінары для настаўнікаў, на якіх супрацоўнікі Інстытута пакажуць магчымасці выкарыстання корпусу

для павышэння эфектыўнасці адукацыйнага працэсу ў школе.

– Вядома, што ў XXI стагоддзі павышэнню якасці навучання значна спрыяюць сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі. Зразумела, мяне больш цікавіць, ці робіцца стаўка пры навучанні беларускай мове на электронныя рэсурсы. Калі так, то якія праекты плануецца нашымі вучонымі, і ў прыватнасці Інстытутам мовазнаўства, у дапамогу навучэнцам і студэнтам па засваенні імі і актыўным выкарыстанні ў паўсядзённым жыцці роднай мовы?

– Так. Плануецца стварэнне сумесна з Аб'яднаным інстытутам праблем інфарматыкі НАН Беларусі спецыялізаванай праграмай платформы, заснаванай на сучасных інфармацыйных тэхналогіях, што будзе садзейнічаць мадэрнізацыі і павышэнню якасці навучання беларускай мове ў сярэдніх і вышэйшых навучальных установах краіны. Вынікам павінен стаць універсальны электронны лінгвістычны комплекс “Беларуская мова”, які будзе размешчаны ў інтэрнэце ў адкрытым доступе. У ім упершыню будзе інтэграваны разнастайны тэарэтычны і практычны матэрыял па беларускай мове. Структура лінгвістычнага комплексу будзе ахопліваць розныя моўныя ўзроўні – фанетыка-арфаэпічны, лексіка-семантычны, граматычны і інш.

Ставім на мэце таксама стварэнне сумесна з вучонымі ВНУ і супрацоўнікамі Нацыянальнага інстытута адукацыі іншых інавацыйных электронных вучэбна-метадычных комплексаў па мовазнаўчых дысцыплінах, што дазволіць павысіць якасць падрыхтоўкі будучых спецыялістаў, аптымізаваць навучальны працэс і ў кароткія тэрміны дасягнуць эфектыўных вынікаў.

Не сакрэт, што навучанне беларускай мове, асабліва засваенне яе лексічных сродкаў, сёння выклікае вялікія цяжкасці ў адукацыйна-выхаваўчай сістэме Беларусі. Гэтыя цяжкасці маюць месца на ўсіх адукацыйных узроўнях (ад пачатковай школы). Адным з дзейсных інфармацыйных сродкаў з'яўляецца засваенне лексічнай інфармацыі візуальным шляхам. У сувязі з гэтым надзвычай цікавы, арыгінальны па сутнасці і актуальны па запатрабаванасці праект запланаваны сумесна з Рэспубліканскай лабараторыяй гісторыка-культурнай спадчыны Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі: стварэнне на базе зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак электронных інтэрактыўных мульты- і мнагалінгвістычных банкаў, забяспечаных багатай візуальнай, у тым ліку і ілюстрацыйнай, навукова-пазнавальнай інфармацыяй. Такія інфармацыйныя банкі маюць вялікае значэнне для навучальнага і пазанавучальнага працэсаў на розных ступе-

нях адукацыі і ў розных яе сферах. Падобныя электронныя рэсурсы змогуць карэнным чынам змяніць аб'ём ведаў школьнікаў пра беларускую мову, дапамогуць сфарміраваць досвед пра яе як пра найбагацейшую сістэму абазначальных моўных сродкаў, паспрыяюць засваенню нацыянальнай мовы як адметнай культурна-гістарычнай і агульнагуманітарнай каштоўнасці.

– **Думаю, што кожнага настаўніка беларускай мовы і літаратуры цікавіць, як такія значныя акадэмічныя напрацоўкі прыстасавалі да школьных патрэб.**

– Назапашаны спецыялістамі вялікі вопыт у галіне гістарычнага мовазнаўства дазваляе адаптаваць сур'ёзныя акадэмічныя напрацоўкі да патрэб школьнай практыкі. Па запыце Міністэрства адукацыі супрацоўнікі аддзела гісторыі беларускай мовы гатовы ажыццявіць падрыхтоўку да выдання зборніка навукова-папулярных артыкулаў для вучняў сярэдняй школы. У зборніку ў даступнай форме плануецца сістэматызаваць звесткі па гісторыі беларускай мовы: раскрыць асаблівасці ўжывання ў беларускай мове некаторых лексічных адзінак; прааналізаваць шляхі пранікнення запазычанняў у старабеларускую пісьменнасць; асобная ўвага будзе аддадзена “Гістарычнаму слоўніку беларускай мовы”; паказана гісторыя стварэння помнікаў пісьменнасці (Статутаў ВКЛ 1529, 1566, 1588 гг., Метрыкі ВКЛ, Полацкага Евангелля, Слуцкага Евангелля, “Жыцця Еўфрасінні Полацкай”, “Буквара” Спірыдона Собаля і інш.); будуць прыведзены ўрыўкі з юрыдычных помнікаў, летапісаў, Евангелляў, рыцарскіх раманаў і аповесцей, пры гэтым тэксты адаптаваныя, што дасць вучням магчымасць іх самастойнага прачытання.

Выданне такога зборніка актуальнае, паколькі, па-першае, кніга такога зместу для вызначанай, мэтавай, аўдыторыі рыхтуецца ўпершыню, па-другое, кніга будзе садзейнічаць далучэнню маладога пакалення да здабыткаў гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі, развіццю лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў, фарміраванню ў іх камунікатыўнай, духоўна-маральнай і грамадзянскай культуры.

Дадам, што ў Інстытуце мовазнаўства працуе каля 30 працэнтаў моладзі. Актыўна функцыюе савет маладых вучоных. Нядаўна на выставе інавацыйных праектаў маладых вучоных нашы даследчыкі прадставілі сацыяльна-адукацыйны праект «Інтэрактыўная пляцоўка сістэмна-модульнага вывучэння дзяржаўных моў Рэспублікі Беларусь “ЛінгваМазаіка”», накіраваны на выяўленне магчымасцей і асаблівасцей засваення моўнага матэрыялу ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму, пошук новых шляхоў і метадаў навучання з выкарыстаннем электронных аду-

кацыйных рэсурсаў. Інтэрактыўная пляцоўка “ЛінгваМазаіка” – прынцыпова новы праграмы прадукт, заснаваны на камп'ютарных тэхналогіях, які дазволіць аб'яднаць самыя дзейсныя тэхнічныя сродкі навучання з дыдактычным (лінгвістычным) забеспячэннем для аптымізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу. Праект ужо атрымаў высокую ацэнку кіраўніцтва НАН Беларусі.

– **Ігар Лявонавіч, часта ў настаўнікаў-славеснікаў узнікаюць прафесійныя пытанні, якія трэба вырашыць тэрмінова. Скажыце, ці ёсць магчымасць кантактавання з супрацоўнікамі Інстытута звычайнага настаўніка ці выкладчыка?**

– Мы надзвычай зацікаўленыя ў пытаннях практыкаў, у першую чаргу настаўнікаў. На сайце Інстытута ёсць магчымасць ажыццяўлення зваротнай сувязі з работнікамі сферы адукацыі, што дазваляе абмяркоўваць надзённыя пытанні, якія хвалююць настаўнікаў школ і выкладчыкаў вышэйшых навучальных устаноў.

Пры Інстытуце працуюць дзве камісіі: Рэспубліканская тэрміналагічная камісія пры НАН Беларусі і Рэспубліканская тапанімічная камісія пры НАН Беларусі.

Рэспубліканская тэрміналагічная камісія з'яўляецца цэнтрам па распрацоўцы, сістэматызацыі і ўкараненні ў практыку навуковай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі на рускай і беларускай мовах у розных галінах навукі, тэхнікі, культуры і народнай гаспадаркі. У адпаведнасці з задачамі ўпарадкавання беларускай навуковай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі камісія арганізуе і каардынуе збор матэрыялу для выдання тэрміналагічных слоўнікаў і даведнікаў, забяспечвае распрацоўку тэарэтычных асноў беларускай навуковай тэрміналогіі як навуковай дысцыпліны, праводзіць работу па стандартызацыі распрацаваных тэрмінаў.

Рэспубліканская тапанімічная камісія – гэта спецыяльны навукова-кансультацыйны цэнтр па розных пытаннях тапанімікі. Сёння асабліва востра стаіць праблема аднастайнай падачы ўласных геаграфічных назваў, асабліва замежных, у падручніках, на картах і ў іншай даведачнай літаратуры. Вырашэнне дадзенай праблемы бачыцца толькі ў скаардынаваных падыходах да перадачы тапонімаў аўтарамі падручнікаў, картографамі і вучонымі-тапанімістамі.

– **Кожны год 21 лютага мы адзначаем Міжнародны дзень роднай мовы. Што запланавана Інстытутам да гэтага свята?**

– Да Міжнароднага дня роднай мовы плануецца адкрыццё на бясплатнай аснове навукова-асветніцкіх курсаў “Беларуская мова” для ўсіх, хто цікавіцца пытаннямі нацыянальнай мо-

вы. Дарэчы, у планах Інстытута ёсць і стварэнне курсаў “Дзелавая камунікацыя ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму”, “Польская мова для вучоных”, рознаўзроўневых курсаў для школьнікаў і абітурыентаў для падрыхтоўкі па беларускай і рускай мовах. Аднак функцыянаванне такіх курсаў магчыма толькі пры ўмове атрымання ліцэнзіі на адукацыйную дзейнасць.

На люты запланаваны навукова-практычныя семінары для настаўнікаў школ з беларускай мовай навучання Мінскай вобласці, на якіх акадэмічныя вучоныя раскажуць пра новыя тэндэнцыі ў галіне тэрміназнаўства, абмяркуюць надзённыя праблемы ўжывання беларускамоўных тэрмінаў. Такія ж семінары плануем праводзіць і з настаўнікамі Мінска і іншых рэгіёнаў Беларусі.

Упершыню ў гісторыі Інстытута запланавана правядзенне выязных навукова-практычных семінараў. У якасці інавацыйнай пляцоўкі абраны Пастаўскі раён Віцебскай вобласці. На красавік запланаваны Рэспубліканскі навукова-практычны семінар “Паўстаўшчына на гісторыка-культурнай і моўнай карце Беларусі”. Семінару будзе папярэднічаць конкурс творчых работ сярод школьнікаў раёна на краязнаўчую і мовазнаўчую тэматыку.

– Ігар Лявонавіч, ведаю, што, акрамя ўсяго, Інстытут мовазнаўства сумесна з вучонымі ВНУ працуе над комплексам дапаможнікаў гісторыка-лінгвістычнага зместу, апошнія выданні якіх ажыццяўляліся яшчэ ў мінулым стагоддзі.

– Сапраўды, разам з выкладчыкамі вышэйшых навучальных устаноў плануем падрыхтаваць новую рэдакцыю “Гістарычнай граматыкі беларускай мовы” і “Хрэстаматыі па гісторыі беларускай мовы”, практыкумаў па гісторыі мовы, гістарычнай граматыцы.

У сувязі з гэтым комплекснае даследаванне працэсаў фарміравання і функцыянавання нацыянальнай беларускай мовы як асобнай высокаразвітой славянскай мовы, сучаснага стану яе сістэмы, асноўных тэндэнцый эвалюцыі слоўнікавага складу і граматычнага ладу літаратурнай мовы ў пачатку ХХІ ст. і яе сувязей з іншымі славянскімі і неславянскімі мовамі, а таксама падрыхтоўка факталагічнай базы для патрэб моўнай практыкі і вучэбнага працэсу на ўсіх узроўнях адукацыі з’яўляюцца адным з найбольш важных, перспектывных і сацыяльна значных напрамкаў сучаснай гуманітарнай навукі ў краіне.

Фундаментальныя навуковыя даследаванні, якія плануецца правесці ў рамках падпраграмы “Беларуская мова і літаратура”, будуць садзейнічаць фарміраванню і станаўленню норм

беларускай літаратурнай мовы на ўсіх узроўнях яе сістэмы, забеспячэнню патрэб сучаснай моўнай практыкі. Асноўныя ідэі і канцэпцыі навуковых даследаванняў мовазнаўцаў знойдуць сваё выяўленне і выкарыстанне ў сферы нацыянальнай культуры і адукацыі, у працэсе стварэння абноўленых праграм, падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па мове і літаратуры, у выкладанні гуманітарных дысцыплін у вышэйшых і сярэдніх навучальных установах краіны, у сродках масавай інфармацыі, у рабоце органаў мясцовага і рэспубліканскага кіравання.

Вынікі гэтых даследаванняў на практыцы дазваляць забяспечыць рэалізацыю прынцыпаў і сутнасці дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя, а таксама парытэтнае выкарыстанне беларускай мовы ў найважнейшых сферах афіцыйных зносін. Акрамя таго, рэалізацыя дадзенага навуковага напрамку будзе садзейнічаць міжнароднаму прэстыжу Рэспублікі Беларусь як незалежнай славянскай дзяржавы са сваёй арыгінальнай нацыянальнай мовай і высокім узроўнем лінгвістычнай навукі.

– Інстытут мовазнаўства плануе падрыхтаваць шэраг навуковых распрацовак у інтарэсах міністэрстваў і ведамстваў краіны. Раскажыце, калі ласка, больш падрабязна пра гэтыя праекты.

– Так, у планах Інстытута падрыхтоўка комплексу нарматыўных дакументаў і дапаможнікаў па стандартызацыі нацыянальнай тапаніміі: інструкцый, тэхнічных кодэксаў, даведнікаў; нацыянальнай антрапаніміі: стварэнне нарматыўнага даведніка “Беларускія прозвішчы. Правапіс, скланенне, перадача лацінскай графікай”.

Плануем падрыхтаваць нарматыўныя даведнікі па культуры маўлення для работнікаў радыё і тэлебачання; стварыць электронную энцыклапедыю тапонімаў турыстычных аб’ектаў Беларусі; практычныя даведнікі і слоўнікі для беларускіх дыяспар за мяжой; падрыхтаваць двухмоўны даведнік “Назвы краін свету”; слоўнік спартыўнай тэрміналогіі і тэрміналогіі турызму; слоўнік культуралагічных тэрмінаў.

Будзем працягваць працу над афармленнем па-беларуску пісьмовай інфармацыі на пунктах прыпынку і ў салонах наземнага і падземнага транспарту, забеспячэннем беларускамоўнай гукавой інфармацыяй сістэмы агучвання ў грамадскім транспарце. Па запытах натарыяльных кантор і загсаў будзем праводзіць лінгвістычныя экспертызы і працаваць над стварэннем нарматыўнага даведніка іменаслоўнай практыкі.

– Шчыра дзякую, шануюны Ігар Лявонавіч, за змястоўную гутарку.

Гутарыла **Зоя ПАДЛІПСКАЯ.**

З ВЯКОЎ МІНУЛЫХ ВЫПЛЫВАЕ КРЭВА...

Цытаванае з Уладзіміра Караткевіча няхай будзе прадмовай: “Слова больш даўгавечная рэч, чым муры і мячы. Яны гінуць, слова – жыве, нават калі вялікія сталіцы засынаюць на грані небыцця. Гэта трэба добра помніць. Усім”.

Што б мы ведалі пра вытокі нашай гісторыі, калі б слова-назва *Крэва* не вяло да племені *кывічоў*, якое рассялялася па рацэ Віліі ў перыяд каланізацыі карэнных балцкіх плямёнаў? Этымалагічна *Крэва*, як і назвы іншых беларускіх паселішчаў з такім коранем (*Крываносы*, *Крывасёлкі*, *Крывічы*, *Крывое Сяло*, *Крывы Горад*, *Крывошын*, *Крыўляны*, *Крыўск*), як і *крэвы* / *кывічы*, узыходзіць да слова *кроў* (у беларускай мове вядома гістарычнае чаргаванне складоў *ро – ры – рэ* ў корані слова: *кроў – кывавы – крэўны, хрост – хрысціць – хрэснік* і інш.).

Што б мы ведалі пра гісторыю сучаснага *Крэва* – “усяго толькі” цэнтр сельсавета ў Смаргонскім раёне Гродзенскай вобласці, калі б у нямецкай хроніцы XIII ст. і “Новай Прускай хроніцы” канца XIV ст. [1] не было пісьмовых згадак пра былую сталіцу Крэўскага княства, якое існавала ў XIV ст.*?

Што б мы ведалі пра ўладальнікаў *Крэва*, калі б у “Летапісцы вялікіх князёў літоўскіх”, беларускім гістарычна-дакументальным творы канца XIV – пачатку XV ст., не было занатавана: *У великого князя Кгедимина литовского 7 сынов было: старшии Монтивид, потом Нарамонт, потом Олкгирд, потом Евнутии, потом Кестутии, потом Кориат, семьи Люборт. Монтивиду отець дал Карачев и Слонимь, а Нарамонту Пинеск, Олкгирду, корелеву отцу, Крево* (арк. 437 адв. Віленскага спіса); ...и князь великый Витовт за один день з Городна приженеть к отцу своему, великому князю Кестутью. Он же рекл сыну своему, великому князю Витовту: “Ты мнѣ не вириль, а се ты грамоты, што записалися были на нас, но богъ остеръгль, ино я князю великому Ягаилу ничего не вчиниль, не рушилъ есми ни скарбу его, ни стад, а сами у менѣ у нетѣствѣ ходять, толко за малою сторожею, а отчину его Ведбескъ и Крево [и вся мѣ]ста, што отець его держаль, то все ему даю и ни во што их не уступаюся” (арк. 437 адв. Віленскага спіса).

Што б мы ведалі пра змаганне за ўладу ў Вялікім Княстве Літоўскім, калі б не захаваліся спісы беларускіх летапісаў XV – XVII стст.**, з якіх стала вядома пра трагічны лёс вялікага князя Кейстута, каго ў Крэве на Ягайлаў загад “удавили коморники”: «И князь Витовт с отцемъ своим, с великимъ князем Кестутем, оба поидуть и з воискы, надѣяся на тыи правды. Князь же великый Ягаило переступив свои слюб и правду, мовить: “Поедь к Вилни, и тамо dokonчаемъ”. А в том воиска ничего не починали и оставили. А как к Вилни приехав, князя великого Кестута оковавши и послал к Креву и всадили у вежу, а князя великого Витовта оставили еше у Вилни. И тамо в Кревь пятое ноци князя великого Кестутя удавили коморники князя великого Ягаиловы: Прокша, што воду давал ему, а Бѣлик Мостев брат, а Кучук, а Лисица Жибенѣтя. Такова смерть пригодилася князю великому Кестутю» (арк. 443 адв. – 444 Віленскага спіса).

Што б мы ведалі пра драматычныя павароты лёсу Вітаўта, калі б летапісец не пакінуў амаль дэтэктыўнае апавяданне, як князю цудам удалося пазбегнуць бацькавай долі: «По смерти пак великого князя Кестута пошлетъ великый князь Ягаило князя великого Витовта у Крево и с женою, а велить его твердо дѣржати у комноть. ...Князь пак великый Витовт седѣль у Креве у комнатѣ за твердою сторожею, а жонцѣ двѣ ходили покладывать князя у комноту, положив да вон идуть, а сторожи около. То пак великая княгини слышав от людеи: иметь людеи великый князь Витовт долженъ съдѣти, аль пак также изгадають над нимъ, как и над отцемъ его. И пригадала ему так: как жонкы приидуть покладать, ино ему одное жонкы порты ускладиши да выйти вон и з другою жонкою, а тои жонце остати у нее, у которое портех вышол. А так его научить» (арк. 443 адв. – 444 Віленскага спіса).

І няхай па захаваных летапісных спісах не ўсе факты беларускай гісторыі прасочваюцца ў дакладных датах, асобныя з іх можна ўдакладняць на аснове моўна-тэксталагічнага аналізу. Так, у навуковай дыскусіі пра час пабудовы замка ў Крэве даследчыкі даюць меркаваныя даты ад канца XIII да 80-х гг. XIV ст. Вядома, што *Крэва* было перададзена Альгерду яшчэ пры жыцці Гедзіміна (каля 1275 – 1341 гг.), гэта зна-

* Крэўскае княства – удзельнае княства ў басейне ракі Бярэзіны (нёманскай), якое вялікі князь Гедзімін перадаў сыну Альгерду (каля 1338 г.), пазней яно перайшло да Альгердавага сына Ягайлы.

** Віленскі, Нікіфараўскі, Слуцкі, Акадэмічны, Супрасльскі, Бюраінаўскі, Археалагічнага таварыства, Румянцаўскі, Красінскага, Рачынскага, Альшэўскі, Хроніка Быхаўца.

ПАЧЫНАЛЬНІК БЕЛАРУСКАЙ АНАМАСТЫКІ ІВАН МАЦВЕЕНКА

Заканчэнне. Пачатак у № 1.

Праз два дні пасля пачатку вайны 40-гадовы Іван Мацвеенка пайшоў на фронт. Па рашэнні камандавання ён праходзіў службу ў эвакуацыйным шпіталі № 1430 Заходняга фронту, двойчы быў цяжка кантужаны [2, арк. 14 адв.]. 3 лютага 1943 г. стаў інструктарам 18-й брыгады 4-га аўтамеханічнага корпуса, у тым жа годзе быў накіраваны на курсы ўдасканалення каманднага саставу 3-й ударнай арміі. 3 восені 1943 г. да жніўня 1944 г. Іван Мацвеенка ў званні маёра ўзначальваў штаб 48-га армейскага Трафейнага батальёна [4, арк. 4].

Пасля заканчэння вайны І. Мацвеенка з лета 1944 г. тры гады выкладаў у Краснадарскім савораўскім ваенным вучылішчы, якое размяшчалася ў Майкопе [2, арк. 13]. Менавіта з пасады старшага выкладчыка ён і быў дэмабілізаваны ў ліпені 1947 г. [22, арк. 10].

7 верасня 1947 г. на імя рэктара Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта паступіла заява ад І. Мацвеенкі, у якой вучоны прасіў залічыць яго выкладчыкам адной з дысцыплін філасофскага цыкла. Па рашэнні рэктара яго прынялі старшым выкладчыкам кафедры філасофіі [2, арк. 12]. Асноўным прадметам, які выкладаў Іван Кузьміч, была логіка. Праўда, у больш позніх дакументах знаходзім сведчанне, што ў той перыяд ён працаваў на кафедры рускай мовы і агульнага мовазнаўства, дзе чытаў курс гісторыі рускай мовы [4, арк. 5 адв.; 22, арк. 10].

Важнай падзеяй у пасляваеннай філалагічнай навуцы стала абарона 12 снежня 1947 г. на Вучоным савеце БДУ кандыдацкай дысертацыі І. Мацвеенкі “Семантычны і марфалагічны аналіз беларускай тапаніміі” [14; 22, арк. 2], напісанай на падставе аналізу назваў каля 7000 населеных пунктаў БССР.

Структурна дысертацыя складалася з трох асноўных раздзелаў. Ва “Уводзінах” акрэсліваліся прадмет і задачы даследавання (задачи семантычнага і марфалагічнага аналізу), праводзіўся агляд літаратуры, называліся асноўныя крыніцы.

У другім раздзеле “Гістарычная перыядызацыя беларускай тапанімікі” разглядаліся даславянскія найменні, старажытныя беларускія тапонімы і тапаніміка феадальнага перыяду. Аўтар падаваў матэрыял у наступнай паслядоўнасці: найменні, звязаныя са значэннем пункта; найменні, якія вызначаюць размяшчэнне пункта; найменні з адцягненым значэннем; афіксацыя найменняў, суфіксацыя найменняў, словаскладанне.

Трэці раздзел “Марфалагічныя катэгорыі” ўключаў падраздзелы “Часціны мовы”, “Катэгорыя роду”, “Катэгорыя ліку”.

Адбор найменняў аўтар праводзіў у адпаведнасці з распрацаванай ім сістэмай вызначэння “старажытнасці” тапонімаў. Матэрыялам для даследавання паслужылі: а) назвы гарадоў, мястэчак і іншых паселішчаў, якія ўзніклі да канца XVII ст., гэта значыць адносна старажытныя; б) тапанімічныя найменні “рэлігійнага паходжання”: *Божы Дар, Божына, Засвяціце* і інш.; в) назвы паселішчаў любога тыпу і памеру, аднайменныя з назвамі рэк і азёр, паколькі ва ўмовах Беларусі назвы рэк і азёр больш старажытныя за іншыя геаграфічныя найменні (балоты і ўрочышчы, наадварот, часцей за ўсё атрымліваюць назвы ад найменняў суседніх населеных пунктаў: *Барсукі, Вароніцкае балота, Гаць* і інш.); г) найменні, карані якіх фармальна блізкія да адпаведных слоў латышкай, літоўскай, старажытнапрускай і фінскай моў, паколькі ў іх “адлюстраваны найбольш старажытны стан мовы нашых продкаў, вядомы ў лінгвістыцы пад недакладнай назвай перыяду славяна-балтыйскага або літва-славянскага адзінства” [14, арк. 3]; д) назвы населеных пунктаў, зафіксаваныя ў рускіх, беларускіх, літоўскіх летапісах і граматах, а таксама іншых гістарычных помніках, у апісаннях войнаў на тэрыторыі Беларусі.

Мэтай семантычнага аналізу назваў у рабоце І. Мацвеенкі было вызначэнне гістарычнай перыядызацыі беларускай тапанімікі. Аўтар лічыў мэтазгодным на кожным этапе гістарычнага развіцця адшукваць тыя адрознівальныя рысы, якія маглі прыцягнуць увагу чалавека і тым самым стаць асновай тапанімічных найменняў [14, арк. 7].

Адной з асноўных задач сваёй працы Іван Мацвеенка называў распрацоўку пытання пра семантычныя падставы марфалагічнай структуры тапонімаў [14, арк. 8].

Марфалагічны аналіз уласных найменняў вучоны разумеў дастаткова шырока і ўключаў у гэтае паняцце не толькі часцінамоўную прыналежнасць тапоніма, але і асаблівасці яго ўнутранай структуры. Ён адзначаў, што “суфіксальнае багацце беларускіх тапонімаў неабходна разглядаць не толькі чыста марфалагічна, у іх гукавой форме і класіфікацыі, але і семантычна, паколькі інакш работа не мела б ніякага значэння для распрацоўкі тэорыі мовы” [14, арк. 9].

У раздзеле “Гістарычная перыядызацыя беларускай тапаніміі” І. Мацвеенка абгрунтоўваў магчымасць падзелу ўсёй шматстайнасці беларускіх тапонімаў у адпаведнасці з гістарычным перыядам іх узнікнення.

Да савецкага перыяду ён аднёс назвы населеных пунктаў, заснаваных або карэнным чынам рэарганізаваных пасля 1917 г.: *Баявы, Камсамольск, Рэкорд, Прагрэс, Чырвоны Сцяг* і іншыя адзінкі, якія, па словах А. Сялішчава, знаходзяцца ў сувязі “з агульным павышаным настроем і энтузіязмам эпохі” [14, арк. 29].

Найменні феадальнага перыяду характарызуюцца найперш тым, што “вызначальнай лініяй тапанімічнай словатворчасці становіцца абазначэнне прыналежнасці населенага пункта таму або іншаму ўладальніку”. Фармальна гэты нярэдка прыналежаць прыметнікі ў форме множнага ліку: *Вярцінскія, Рагоўскія* і інш.

Многія найменні дафеадальнага перыяду ўтвораны ад назваў прадметаў і з’яў прыроды, а не ад сацыяльных з’яў і паняццяў: “семантычнае адрозненне феадальных і дафеадальных найменняў зводзіцца да таго, што першыя ўяўляюць сабой вытворныя ад іменных, прадметных і абстрактных асноў слоў, вядомых людзям феадальнага перыяду, а другія – узыходзяць да найменняў татэмаў і міфалагічных істот, родаў і плямён” [14, арк. 23].

Падставай для перыядызацыі выступіў шэраг крытэрыяў: “а) вывучэнне гістарычных дакументаў пра старажытныя паселішчы; б) гісторыка-марфалагічны і часткова фанетычны аналіз структуры найменняў; в) гістарычная семантыка найменняў у сувязі з грамадскай структурай кожнага гістарычнага перыяду з аднаго боку, і ўласцівым гэтаму перыяду тыпам мыслення грамадскага чалавека, з другога” [14, арк. 128 – 129].

Далейшы аналіз беларускіх тапонімаў аўтар праводзіў па трох кірунках: даславянскія найменні, старажытная беларуская тапанімія, тапанімія феадальнага перыяду. Дастаткова паслядоўна ён разглядаў іх семантычныя, граматычныя і словаўтваральныя характарыстыкі.

Натуральна, што асобныя ацэнкі І. Мацвеенка падаюцца спрэчнымі, аднак увогуле варта прызнаць, што гэтае дысертацыйнае даследаванне – адна з найбольш змястоўных манаграфічных работ 1940-х гг.

Пэраломным этапам у станаўленні Івана Мацвеенка як вучонага стаў 1949 год. Менавіта ў тым годзе, 15 сакавіка, газета Мінскага абкама партыі “Звязда” апублікавала аб’ёмны крытычны артыкул члена-карэспандэнта АН БССР Кандрата Крапівы пад назвай “Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы” [9]. Праз два дні гэты ж матэрыял перадрукавала “Настаўніцкая газета” [10].

Нагодай для разгромнага матэрыялу класіка беларускай літаратуры стаў артыкул Івана Мацвеенка “Развіццё беларускай літаратурнай мовы за 30 год БССР”, змешчаны ў часопісе “Савецкая школа” [12]. Кандрат Крапіва бязлітасна, з’едліва і ў цэлым слушна крытыкаваў навуковыя падыходы аўтара. У віну яму ставілася некарэктнае выкарыстанне колькасных падлікаў пры асвятленні развіцця беларускай лексікі і свядомае прыніжэнне беларускай мовы XIX – пачатку XX ст.: “Калі верыць І. Мацвеенку, дык на 10 000 слоў, якія змяшчаюцца на 100 старонках, прыпадае толькі адно арыгінальнае беларускае слова, і ва ўсякім разе не больш дзесяці”. Пасля прыводзіўся ўрывак з пачатку паэмы “Курган” Янкі Купалы з наступным каментарыем: “Не ведаю, як нашаму вучонаму, а нам здаецца, што кожнае слова тут з’яўляецца арыгінальным беларускім, хоць некаторыя з іх і ўжываюцца ў іншых славянскіх мовах” [9; 10].

Кандрат Крапіва меў рацыю. Артыкул І. Мацвеенка сапраўды тэндэнцыйны і дастаткова бездапаможны. У ім, акрамя традыцыйных для таго часу пасажаў, якія павінны былі засведчыць вернасць аўтара ідэалам савецкага грамадскага і культурнага будаўніцтва, было мала аргументаў і шмат суб’ектыўных ацэнак. Вучоны спрабаваў абгрунтаваць думку, што беларускія словы, фармальна і семантычна тоесныя адпаведным словам рускай мовы, не з’яўляюцца “русіфізмамі”, чужароднымі беларускай мове, а ўяўляюць сабой “роўнапраўныя варыянты адпаведных беларускіх лексем” [12, с. 42].

Верагодна, былы палітрук І. Мацвеенка добра арыентаваўся ў “калянавуковай” кан’юнктуры. Ён памятаў разгром “нацдэмаў” у Акадэміі навук і інстытутах у 1930-я гг., таму вырашыў падстрахавацца і свае лінгвістычныя ідэі фармуляваў у поўнай адпаведнасці з “новым вучэннем аб мове” М. Мара. Смелая і бескампрамісная рэакцыя ўплывовага пісьменніка і функцыянера К. Крапівы была для яго неспадзяванай і, верагодна, дастаткова балючай у прафесійным плане. Ва ўсякім разе, на працягу наступных васьмі гадоў Іван Мацвеенка не друкаваўся...

Выкладчыцкага заробку нават з улікам кандыдацкай ступені для бязбеднага існавання сям’і з чатырох чалавек, відавочна, не хапала, таму І. Мацвеенка актыўна падпрацоўваў у іншых адукацыйных установах. Пэўны час да верасня 1949 г. ён (відаць, па сумяшчальніцтве) выконваў абавязкі намесніка дырэктара Навукова-даследчага інстытута школ Міністэрства асветы БССР [4, арк. 2]. Факт працы штатнага выкладчыка паралельна ў некалькіх установах выклікаў абгрунтаванае незадавальненне кіраўніцтва БДУ [2, арк. 28], таму І. Мацвеенка ў канцы ліпеня 1950 г. звольніўся з універсітэта і рашэннем міністра

асветы быў прызначаны загадчыкам кафедры агульнага мовазнаўства Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута замежных моў.

Іван Мацвеенка меў неабходны вопыт працы, вучоную ступень і арганізатарскія здольнасці, добра валодаў французскай, польскай, украінскай мовамі, умеў чытаць па-нямецку, па-англійску, па-літоўску і па-латышску [2, арк. 14]. Да таго ж рашэннем Вышэйшай атэстацыйнай камісіі 28 студзеня 1950 г. ён быў зацверджаны ў вучоным званні дацэнта па кафедры “руская мова і агульнае мовазнаўства” [1, арк. 15]. Таму падаецца цалкам лагічным рашэнне міністра асветы аб прызначэнні І. Мацвеенка з восені 1950 г. выканаўцам абавязкаў намесніка дырэктара (а некаторы час нават дырэктара) Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута замежных моў.

У 1951 г. стан здароўя вучонага пагоршыўся (магчыма, адгукаліся ваенныя кантузіі), таму ён вырашыў адысці ад адміністрацыйнай працы і больш сканцэнтравана на навуковай дзейнасці [4, арк. 16 – 17, 39]. Летам 1953 г. Іван Мацвеенка папрасіў вызваліць яго ад пасады загадчыка кафедры і пакінуць толькі палову стаўкі дацэнта па беларускай мове, а ў пачатку 1956 г. звольніўся з інстытута “па сямейных абставінах і па стане здароўя” [4, арк. 61].

Іван Кузьміч пакінуў Беларусь і пераехаў у Горна-Алтайск, дзе з 22 лютага 1956 г. быў залічаны на працу ў якасці дацэнта кафедры рускай мовы і літаратуры Горна-Алтайскага педінстытута [3, арк. 3]. Пасля звальнення папярэдняга дэкана літаратурнага факультэта І. Мацвеенку прапанавалі заняць яго пасаду, аднак, узважыўшы ўсе фактары, вучоны адмовіўся, спаслаўшыся на стан здароўя. Сапраўднай прычынай адмовы магло стаць тое, што новы выкладчык не да канца ўпісаўся ў калектыў педінстытута і многіх калег раздражняў сваёй рэзкасцю і праматой [3, арк. 12].

Да таго ж побытавыя ўмовы, у якіх апынуўся І. Мацвеенка, былі значна горшыя за мінскія. Так, калі ў інтэрнаце Мінскага інстытута замежных моў на вуліцы Мяснікова жыццё псавала цэнтральная каналізацыйная труба, якая чамусьці праходзіла праз жылыя пакоі і рэгулярна працякала [4, арк. 38], то ў Горна-Алтайску яго кватэра была зусім непрыстасаванай для жыцця ў зімовы перыяд: “...у ёй няма ніводнага цэлага шкла, паміж маснічынамі шчыліны ў некалькі сантыметраў, пліта развалена, няма фортак у вокнах, няма электрычнага асвятлення” [3, арк. 12].

Разам з тым менавіта на Алтаі І. Мацвеенка найбольш актыўна працаваў над доктарскай дысертацыяй. У сярэдзіне лета 1956 г. яго праца была ўжо блізкая да завяршэння [3, арк. 12]. Асноўныя палажэнні даследавання вучоны выклаў у арты-

куле “О корневом составе лексики восточнославянских языков” у часопісе “Ученые записки Горно-Алтайского государственного педагогического института”. Гэтая аб’ёмная работа, па словах самога аўтара, была апрацаваным у форме часопіснага артыкула аўтарэфератам доктарскай дысертацыі на тэму “Лексика ўсходнеславянскіх моў” [13].

У артыкуле І. Мацвеенка спасылаўся на погляды В. Багародзіцкага, В. Вінаградава, А. Мее, С. Абнорскага, Л. Булахоўскага, П. Чарных і іншых, вылучаў дзве вызначальныя тэндэнцыі ў вывучэнні суадносін паміж слоўнікавым фондам і так званым “каранёвым складам” лексікі мовы: 1) абмежавальную – якая звужае паняцце асноўнага слоўнікавага фонду да каранёвых слоў пэўнай мовы; 2) пашыральную – уключае ў асноўны фонд значную колькасць вытворных слоў (якія ўзніклі ў выніку перараскладання або апрошчання ці з’яўляюцца неалагізмамі савецкай эпохі) [13, с. 117 – 118].

Асноўная ідэя артыкула заключаецца ў сцвярдженні, што “паколькі каранёвая лексіка з’яўляецца асноўнай, рашаючай, вызначальнай часткай асноўнага слоўнікавага фонду, то і некаранёвыя словы, уключаныя ў слоўнікавы фонд, павінны быць у пэўным сэнсе аднатыпнымі з каранёвымі словамі” [13, с. 118].

Аўтар звяртаўся да напрацовак параўнальна-гістарычнага мовазнаўства і адзначаў, што ў сучасных усходнеславянскіх мовах налічваецца 242 словы, якія могуць узыходзіць да формаў індаеўрапейскай мовы-асновы і маюць заканамерныя гукавыя адпаведнасці ў іншых індаеўрапейскіх мовах.

Іван Мацвеенка паказаў добрую лінгвістычную падрыхтоўку і ўменне працаваць са спецыяльнай літаратурай. Адчуваецца, што ў перыяд, які прайшоў ад моманту публікацыі няўдалага артыкула ў “Савецкай школе”, даследчык шмат увагі аддаў павышэнню сваёй навуковай кваліфікацыі. У новай рабоце ён больш удала апераваў канкрэтнымі фактамі і дастаткова паслядоўна аналізаваў усходнеславянскія тэрміны роднасці і сваяцтва, паляўніцтва і земляробства, анатамічныя і батанічныя найменні. Для падмацавання сваіх высноў вучоны выкарыстоўваў матэрыял з грэчаскай, гоцкай, лацінскай, нямецкай, літоўскай, латышскай, фінскай і іншых моў.

Асобна І. Мацвеенка спыніўся на словах, якія ўзыходзяць да індаеўрапейскай мовы-асновы і зафіксаваны толькі ў беларускай і ўкраінскай мовах (напрыклад, беларускія *араць, балбатаць, ванітаваць, водар, глеба, рабаваць, сэрбаць, трымцець* і інш.).

У артыкуле прыводзіліся дадзеныя палявых запісаў, зробленых аўтарам у некалькіх прыдняпроўскіх населеных пунктах (тэрыторыя старажытных дрыгавічоў). Так, у трох вёсках

былі запісаны 973 словы, не занатаваныя ў літаратурных мовах усходніх славян: *алёс* ‘забалочаны луг’, *варціна* ‘лепшая частка лугу’, *галы* ‘далёкія ўчасткі каля лугу’, *зэз* ‘супадзенне абставін’, *галицца* ‘шкадаваць што-небудзь, зайздросціць’ і іншыя [13, с. 126].

На заканчэнне аўтар зрабіў вывад адносна абгрунтаванасці гіпотэзы акадэміка А. Шахматава пра засяленне паўднёвай часткі Беларусі і паўночнага ўсходу Украіны паўднёварускімі плямёнамі і гэтым патлумачыў “падабенства фанетычных асаблівасцей і размоўнай лексікі, якое выяўляецца пры параўнанні беларускай мовы (і паўднёваўкраінскай гаворкі) і паўднёвай гаворкі рускай мовы” [13, с. 162].

У Горна-Алтайскім педінстытуце І. Мацвеенка чытаў курс гісторыі рускай літаратурнай мовы, уводзіны ў мовазнаўства, гістарычную граматыку рускай мовы, а таксама шэраг спекурсораў і спецсемінараў, кіраваў лінгвістычным гуртком (які, дарэчы, карыстаўся папулярнасцю ў студэнтаў) [3, арк. 19]. Аднак вырашыць побытавыя праблемы так і не атрымалася. Іван Кузьміч працягнуў пошукі працы і ў сярэдзіне жніўня 1959 г. быў абраны па конкурсе на пасаду дацэнта кафедры рускай мовы Барнаўльскага педагагічнага інстытута, а ў хуткім часе ўзначаліў гэтую кафедру [1, арк. 8].

Алтайскі перыяд увогуле быў не самым лепшым у жыцці вучонага. Зноў з’явіліся сямейныя праблемы, яшчэ больш падводзіла падарванае на фронце здароўе – рэгулярна абвастралася хранічная пнеўманія, таму І. Мацвеенка быў вымушаны часта

знаходзіцца на бальнічным [1, арк. 19 – 22]. 25 мая 1962 г. ён звольніўся з пасады загадчыка кафедры, а ў канцы чэрвеня 1963 г. выйшаў на пенсію.

Верагодна, што на поўдні Заходняй Сібіры, у Барнауле, і завяршыў сваё жыццё гэты неспакойны чалавек, які мог стаць святаром, але вырашыў звязаць лёс са служэннем савецкай навуцы, даследчык, які загадваў некалькімі кафедрамі і працаваў у васьмі інстытутах, але імя якога амаль сцерлася з гісторыі айчынай навуцы.

Цяжка адназначна ацаніць ролю Івана Мацвееўкі ў развіцці беларускай лінгвістыкі. Ён надрукаваў адносна няшмат работ, магчыма, не самых заўважных па навуковых вартасцях і дастаткова тэндэнцыйных па змесце. Але менавіта І. Мацвееўка ці не ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве пачаў распрацоўваць пытанні тэорыі мовы: асобны раздзел рукапісу яго даследавання па філасофіі быў прысвечаны разгляду вучэння пра паняцце ў святле гісторыі мовы. Адным з першых сярод лінгвістаў пасляваеннага пакалення побач з Марыяй Жыдовіч, Юзэфай Мацкевіч, Львом Шакуном і іншымі ён пачаў працу над доктарскай дысертацыяй. Нарэшце, Іван Мацвееўка заслужана павінен лічыцца пачынальнікам нацыянальнай анамастыкі, бо менавіта ён у 1947 г., задоўга да з’яўлення грунтоўных кніг Мікалая Бірылы, напісаў аб’ёмную манаграфію, прысвечаную семантычным і граматычным асаблівасцям беларускай тапанімікі.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

КРАСАВІК

1 красавіка – 155 гадоў з дня нараджэння Адама Багдановіча (1862 або 6 красавіка – 1940), этнографа, гісторыка культуры, фалькларыста, мовазнаўцы

80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Дубровіна (1937 – 1983), кінаакцёра, кінарэжысёра, сцэнарыста

80 гадоў з дня нараджэння Аляксея Шныпаркова (1937 – 2007), мастацтвазнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Алеся Жукі, празаіка

2 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Святланы Вуячыч, танцоўшчыцы, народнай артысткі Беларусі

4 красавіка – 105 гадоў з дня нараджэння Адама Залескага (1912 – 2002), гісторыка, этнографа

5 красавіка – 70 гадоў з дня нараджэння Генадзя Чыстага, мастака

7 красавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Валерыя Міронава (1927 – 2008), артыста балета, педагога, народнага артыста Беларусі

7 красавіка – 70 гадоў з дня нараджэння Валерыя Славука (Слаўка), мастака

8 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Бастрыкава (1937 – 2011), спевака, народнага артыста Беларусі

9 красавіка – 85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Бойкі (1932 – 1996), мастацтвазнаўцы, літаратурнага крытыка, мастака, паэта, кінасцэнарыста

75 гадоў з дня нараджэння Тамары Паўлючук, мастачкі

70 гадоў з дня нараджэння Івана Мацкевіча, акцёра

10 красавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Матусевіча (1907 – 1985), акцёра, народнага артыста Беларусі

11 красавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Пятра Шарыпы (1942 – 2013), мастака

12 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Яўгена Пакаташкіна (1937 – 1994), мастака

14 красавіка – 50 гадоў з дня нараджэння Алены Маслы, пісьменніцы-казачніцы

15 красавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Міколы Нікановіча (1902 – 1944), празаіка, перакладчыка

16 красавіка – 185 гадоў з дня нараджэння Альфрэда Ізідара Ромера (1832 – 1897), мастака, медальера, мастацтвазнаўцы, этнографа. Вывучаў народнае прыкладное мастацтва Беларусі

Заканчэнне на с. 85.

ВЕРШЫ ПРА КАХАННЕ ГЕНАДЗЯ БУРАЎКІНА

ЛІНГВІСТЫЧНАЕ ДЭКАДЗІРАВАННЕ

Лінгвістычнае дэкадзіраванне, як нам бачыцца, – гэта “расшыфроўка”, ці апісанне, на падставе аналізу і сінтэзу элементаў моўнага тэксту ці ўсяго тэксту ў адпаведнасці з пастаўленымі задачамі даследавання, магчыма, з мэтай раскрыцця ідэйна-эмацыйнага зместу твора / твораў, выяўлення асаблівасцяў ідыястылю і г. д. Звычайна даследуюцца тropy, фігуры, экспрэсіўныя магчымасці гукапісу, тыпы сказаў, апорна моцныя фрагменты тэксту. У сваю чаргу, стылістычнае дэкадзіраванне – адно з сучасных адгалінаванняў стылістыкі, аб’ект якога – даследаванне “моцных пазіцый” тэксту з мэтай вытлумачэння (усведамлення) яго ідэйна-эмацыйнага зместу. Асноўнымі моцнымі пазіцыямі, якія дапамагаюць дэкадзіраваць тэкст, вытлумачыць яго, якія заключаюць у сабе важныя думкі для ўсведамлення ўсяго тэксту як цэласнай адзінкі, выступаюць назва твора (ці першы радок, што разглядаецца як эквівалент назвы), эпіграф (пры яго наяўнасці), пачатак і канец твора, а таксама ўзаемасувязь названых структурных адзінак з кантэкстам. Значыць, лінгвістычнае дэкадзіраванне дазваляе разгледзець тэкст як крыніцу інфармацыі для чытача, крыніцу думак, пачуццяў, асацыяцый.

Нельга блытаць паняцці лінгвістычнага дэкадзіравання і лінгвістычнага аналізу тэксту. Пры першым, як відаць з прыведзенага азначэння, разгляд тэксту / твора накіраваны на вывучэнне асобных сродкаў, фрагментаў, спецыфічных рыс, у той час як пры лінгвістычным аналізе тэкст даследуецца ўсебакова, з улікам часу яго напісання і жанравых адметнасцяў, светапогляду аўтара, а таксама з лексіка-семантычным аналізам значэння незразумелых слоў і ўстойлівых выразаў, усіх вобразных сродкаў (тропаў і фігур). Апошнім часам у мовазнаўчай літаратуры гаворыцца пра поўны паўзроўневы філалагічны аналіз тэксту, пры якім выяўляюцца адметныя рысы маўлення, манера пісьма / ідыястылю аўтара на фанетычным, лексіка-семантычным, фразеалагічным, граматычным узроўнях.

Выбар нашага аб’екта лінгвістычнага дэкадзіравання тлумачыцца тым, што тры вершы пра каханне Генадзя Бураўкіна, маючы аднолькавую тэматыку, выяўляючы адметнасць ідыястылю паэта на ўсіх моўных узроўнях, належаць да аднаго перыяду творчасці і сітуацыйна пазначанага раскрываюць сутнасць адноснаў паміж

мужчынам і жанчынай. Ён, мужчына, адданы і надзейны, чулы і чулівы, ідзе да Яе, жанчыны, каб зрабіць Яе шчаслівай.

Гэтыя вершы пра павагу, чысціню, глыбіню пачуцця, што ў бураўкінскім ідыястылі выпраменьваецца праз гукі, словы, тropy, стылістычныя фігуры – на ўсіх моўных узроўнях. Тут няма выпадковых слоў, нават гукаў, усё прайшло праз шчырае, шчодрое паэтава сэрца...

На маім рабочым стале тры кнігі аднаго аўтара – волата паэтычнага слова Генадзя Бураўкіна: “Паміж зоркай і свечкай” (2000), “Жураўліная пара” (2004), “Лісты да запатрабавання” (2010). Перачытваючы творы гэтага аўтара, выдадзеныя ўжо ў XXI ст., дзіўлюся з маладой душы паэта. Праз яго інтымную лірыку высветваецца светласць, шчырасць пачуццяў, высакароднасць, таямнічасць кахання, пывучасць і лірызм мовы. І штотым думаю, дакраючыся да яго вершаў: куды паверне думка, куды павядзе пачуццё, з якім словам урыфмуецца слова (а яно “рыфмуецца” з душой чытача, не парушаючы, а гарманізуючы канцавое сугучча радкоў).

“Жураўліная пара” – назва, якая толькі на першы погляд асацыюецца з сумам: можна думаць пра адлет журавоў, пра іх развітанне з радзімай, – і гэта ёсць той перыфрастычны выраз, сэнс якога ў адвітанні чалавека з зямлёй, з жыццём. Аднак жураўліная пара – гэта яшчэ і прылет, вяртанне птушак на радзіму, магчыма, сімвал вяртання чалавека да самога сябе... Думаецца, гэты выраз, які мае антанімічны значэнні, можна кваліфікаваць як з’яву энантысеміі [1, с. 174] мастацкага маўлення. “Паміж зоркай і свечкай” доўжыцца дзень; чым напоўнены ён ад світанна да змяркання, чым жыве душа, аб чым яе клопат і непакой, у чым яе радасць і сум, навальніца і цішыня?.. Мы ўсе прыйшлі, каб сысці, каб за той міг, што на зямлі, што між зоркай і свечкай (паміж зоркай як сімвалам нараджэння – зорка запальваецца ў нябёсах, калі нараджаецца чалавек, – і жалобнай свечкай, якая запальваецца, калі чалавек памірае), напісаць кожнаму свой ліст як сваё жыццё. А ўжо *напісанае застаецца*... а напісанае будзе запатрабаванае... І не так важна, калі і кім, якім пакаленнем (сучасным ці нашчадкамі) будуць прачытаны “Лісты да запатрабавання”... Важна, што слова, словаобразы *запатрабавання* будуць... распараджаецца ж усім Усявышні, а не чалавек.

Верш “*Абцалую цябе...*” складаецца з 27 радкоў; часам радкі роўныя слову; вядома, даўжыня радка паказвае на дынамізм ці на запаволенасць дзеяння, імпульсіўнасць праяўлення эмоцый. Структурна верш складаецца з трох частак; у першай, што надзвычай відавочна, адсутнічае займеннік *я*. Аўтар ціха, каб не напалохаць ні каханай сваёй, ні пачуццяў, толькі набліжаецца да яе... Пэўна-асабовыя сказы ўскладнены аднароднымі выказнікамі, якія ўтвараюць стылістычны прыём – градацыю: *абцалую, абшпанчу, адагрэю* (гукасэнсы, як нам бачыцца, ідуць па нарастальнай).

Вышыня і чысціня пачуццяў тут – паняцці сінанімічныя, гэтая думка пацвярджаецца чатырма наступнымі радкамі, якія маюць гіпербалічны змест: *Над вяршынямі сосен, / Над вольным палётам барэю / На далонях прызнання / Да Бога самога ўзніму*. У гіпербалах Генадзя Бураўкіна заўсёды палёт, вышыня, недасягальная чалавекам, аднак закаханыя могуць усё: вышыня пачуццяў, як вышыня нябёсаў, раскрывае нерэальныя магчымасці чалавека. Унутрырадковая эпіфара *Бога самога*, паўтор пры працяглым вымаўленні гука [о] таксама малююць палёт, вышыню.

Паэт заяўляе пра сябе больш адкрыта ў другой страфе праз анафару асабовага займенніка *я*, якога няма ў першай страфе: *Я не дам табе слова сказаць – / Я ўсе іх разгадаю. / Я на вуснах тваіх / Прачытаю свой верш*. Другая анафара гэтай страфы (лексічная) – паўтор прыназоўніка *над*: *Над шляхамі і снамі, / Над песнямі і над гадамі / Ты, / Як мясячык ясны, / У казку маю паплывеш*. Узняўшы жанчыну да нябёсаў, лірычны герой не бачыць іншага, як быць з каханай, стварыць дзеля яе казку, казку жыцця. Казка зямнога раю ад таго, што закаханыя разам, доўжыцца на *грэшнай* зямлі. Тут, на гэтай зямлі, ёсць *белыя яблыні*; тут, на гэтай зямлі, паэт моўчкі (цішыня, узгаданая ў першай страфе, працягваецца) кладзе ўсе кветкі і травы да ног жанчыны. Зноў дзве анафары: паўтор прыназоўніка *ад* – лексічны від фігуры (*Ад нязнанага шчасця, / Ад удачы сваёй захмялелы*) – і паўтор спалучэння *і твой* – сінтаксічны від фігуры (*Малады і найўны, / І твой раб, / І твой бог*).

Тропы, якія аўтар выкарыстоўвае для апісання кахання, нешматлікія, але па-бураўкінску трапныя і дакладныя ў сваёй вобразнасці: метафары (*далоні прызнання, ты ў казку маю паплывеш*); параўнанне (*ты, як мясячык ясны*); эпітэты (*сівая зіма, вольны палёт барэю, грэшная зямля, нязнанае шчасце, захмялелы ад удачы, малады і найўны*). Асабліва яркай бачыцца нам аўтарская метафара *далоні прызнання*, такі від тропа

лінгвісты называюць “вечнымі неалагізмамі”, бо падобныя выразы не губляюць вобразнасці, празнаму ўспрымаюцца чытачом. Аднак, думаецца, кожнаму ў гэтай метафары *далоні прызнання* бачацца цёплымі, моцнымі, шчырымі, як само пачуццё. Менавіта такія далоні могуць узяць да нябёсаў. Эпітэты па ступені запатрабаванасці мовай могуць быць агульнамоўнымі і індывідуальна-аўтарскімі. Што да эпітэта *белы* ў спалучэнні са словам *яблыні* (дзе *белы* і ёсць чысты, бязгрэшны, прыгожы – фальклорная матывацыя), ён будзе кваліфікавацца як агульнамоўны, увасабляючы вобраз-сімвал чысціні пачуццяў на *грэшнай зямлі* (эпітэт *грэшны* ў спалучэнні са словам *зямля* з’яўляецца пастаянным).

З дапамогай гукапісу ў першай страфе – ужывання шыпячых і свісцячых [ц], [ц’], [ш], [ч], [с], [с’], [з’] – ствараецца гукавобраз цішыні, якая суправаджае сапраўднае пачуццё, ціхае, някідкае, пшчотнае, пра якое калі і гавораць, то толькі шэптам. Гукавыя паўторы, як вядома, выкарыстоўваюцца з выяўленчай функцыяй і кваліфікуюцца як гукапераймальныя, што і дапамагае ўзнікненню гукавобразаў. Выкарыстанне гукавога складу слова з мэтай стварэння вобразаў уласціва паэтычнаму ідыястылю Г. Бураўкіна, гэтая пацвярджае аналіз іншых вершаў паэта.

Верш заканчваецца прыёмам пазіцыйнага акцэнтавання, сутнасць якога ў тым, што ў адпаведнасці з законам краю, эфектам краю [2, с. 54] лепш запамінаецца тое, што даецца ў пачатку твора і ў канцы. Лірычны герой прызначаецца: дзеля цябе *я “І твой раб, / І твой бог”*. Калі разглядаць дадзены прыём як антытэзу, то яна ўжыта тут аўтарам не як прыём кантрасту. Лінгвісты слухна сцвярджаюць, што стылістычная функцыя антонімаў можа заключацца ў тым, каб паказаць шырыню, паўнату апісаных, ахопленых падзей [3, с. 37]: закаханы можа быць і рабом, і богам, бо як раб можа рабіць любую працу і як бог спраўджаць любыя жаданні... Гэты трапны фразеалагізаваны выраз таксама гаворыць і пра ступень адданасці, самаахвярнасці жыцця адной асобы ў імя другой.

Твор, першы радок якога “*Плыве ў тумане вечар разамлелы...*” (а ён і назва, і завязка верша адначасова), – сюжэтны: у ім, як і ў многіх мастацкіх тэкстах, усё пачынаецца з апісання прыроды, якая і сама выступае не толькі фонам, што адлюстроўвае стан дзейных асоб, але і персанажам. Яна жывая, жыццё ідзе і праз спевы салаўіныя, і праз чаромхавыя завеі, і праз цурчанне бярозавага соку. Метафарычнасць з’яў, апісаных у вершы, праяўляецца праз адпаведныя тропы: найперш праз саму метафару (*плыве ў тумане*

вечар, духата чаромхавых завей, шчыруе салавей, апавяшчае вясковыя сакрэты), таксама праз гукавое поле верша, якое імгненна ўцягвае эмоцыі і ўяўленне чытача ў вечаровую цішу, у таямнічасць прыроды і пачуццяў, у закаханасць Цімоха і Аўдоціі... “Царства бураўкінскага гукапісу” ў сярэдзіне верша – кульмінацыя твора: даўжыня радка, гукавое сугучча мяккіх і цвёрдых свісцячых і шыпячых зычных, складападзел, працяглае гучанне галосных і зычных гукаў трымае чытача ў напружанні. Салаўіны пошчак адступае на другі план; на першым плане *Сок, сок, сок / Цёк, / Цёк, / Цёк* – мяккія і цвёрдыя зычныя свісцячыя [с] і [ц’] пачынаюць іншы гукавы малюнак, дзе менавіта гукаперайманне становіцца важным для эстэтычнай функцыі: ціхім струменьчыкам цячэ сок, і потым толькі чуецца пяшчотна-гучнае, меладычнае цурчанне *цур-р-р*. Радкі кароткія, амаль усе роўныя слову; працяглы гук [р] – звонкі “срэбны” гук, які пачуецца ў заключнай перыфразе *раскідвае сярэбраны гарох*, аздабляе цішыню.

Складападзел як адзін са сродкаў выразнасці фанетычнага ўзроўню спачатку, магчыма, перадае рытмічнае капанне соку: *Ці-мох, Ці-мох* (кап-кап). А потым працяглае вымаўленне галосных [і], [у] адлюстроўвае больш доўгія гукі (нібы цурчанне соку) і тую асладу, якую адчувае персанаж, расцягваючы задавальненне: *Піў, пі-іў, піў. / У цяньку-у, / У цяньку-у*. Наступны складападзел перадае працяглае вымаўленне гука [ц’]: *Аўдоц-цю, Аўдоц-цю / Цмок, / Цмок, / Цмок / І ўцёк*. Цішыня спачатку нібы разнявольвае, крыху насцярожвае, і тут як выбух тройчы чуецца ціха-гучнае *цмок...*

Параўнанне *нібыта на агні* (падскоквае маленькі птах), фразема *ў гордай адзіноце* – выразы не толькі пра салаўя, гэта і пра Аўдоцію і Цімоха; кожнаму з іх пакуль самотна, але іх сэрцы палаюць. Падтэкст кожнага гука, тропа, радка настолькі глыбокі, што баішся згубіць думку, пачуццё, схаваныя за словам. Але ёсць надзея, падораная Богам (двое закаханых выйдучь на летнюю сцежку сустрэч), выказаная аўтарам у першым радку заключнага чатырохрадкоўя словам *покуль*. Само чатырохрадкоўе аздоблена гукапісам, які стаў асновай чарговага гукавобразу: салавей *раскідвае сярэбраны гарох* – аўтарская перыфраза, яна і вобразная, у адрозненне ад нявобразнай (“салавей цёхкае / спявае”), дзе кожнае ўжытае слова мае прамое значэнне. Гукаперайманне ўвасобілася ў вылучаных глухіх і звонкіх свісцячых зычных і ў галосным гуку [о] наступных лексем: *адзіноце, гарох, заснуць, сумная, Аўдоця, курыць, раніцы, Цімох*, і ўсе прыведзеныя словы, а дакладней, іх гукавы склад –

гэта спевы апантанага, асмялелага, ахмялелага салаўя.

“*І ноч не ноч, / І дзень не дзень...*” – з гэтай фраземы пачынаецца верш з трэцяй кнігі “Лісты да запатрабавання”. Аўтар з самага пачатку акрэслівае свой стан: калі няма побач каханай, то ўсё дарэмна, усё губляе свае межы і абрысы, фарбы: ні сну, ні нават суму (хоць, здаецца, гэта натуральна – сумаваць без каханага чалавека). І тады *час ідзе дарма* ‘дарэмна’; усё марна губляецца, ціша журботная ходзіць вулкімі, і падушкі, вядома ж, мулякі, а як жа інакш без каханай можа быць? Гармонія першай страфы дасягаецца як за кошт лексічнага напаўнення, так і за кошт стылістычных фігур. Так, анафара *І ноч не ноч, / І дзень не дзень*, эпанафара *І сум не ідзе, / І сон не ідзе* ўпарадкоўваюць структуру самога радка і такога тропа, як агульнамоўная метафара.

Заклучная страфа як апорна моцная адзінка тэксту вызначаецца кароткімі радкамі, якія структурна ўяўляюць сабой спалучэнне адмоўнай часціцы *ні* з адпаведнымі назоўнікамі. Шэраг аднародных членаў сказа ўтварае такую фігуру, як анафара, што завяршаецца ўмоўчаннем: *Ні шолахаў, / Ні гукаў, / Ні хвіляў, / Ні гадзін...* Што да завяршальных радкоў страфы, а значыць верша, то яна ўяўляе трохразовы (трохрадковы) паўтор дзеяслова *прыйдзі* ў форме загаднага ладу, якому папярэднічае метафара *адчайна сэрца грукае*. Аўтар не загадвае, а просіць (можа, нават моліць) адзіную прыйсці... І калі ўявіць сабе цішу, стан персанажа, то можна і пачуць, як грукае ў трывожным чаканні яго сэрца. Жаданне сустрэчы вырывае чалавека з рэальнага жыцця, яднае з цэлым сусветам цішы і самоты. Аўтар праз умоўчанне нібы прыслухоўваецца да цішыні: можа, пачуюцца крокі каханай? А ва ўнісон з гадзіннікам чуецца яго адчайнае сэрцабіццё.

Гукапіс гэтага верша таксама гаваркі. Так, паўтор шыпячых і свісцячых, як мяккіх, так і цвёрдых, відавочны – на 67 слоў 32 (некаторыя з іх паўтараюцца) з ахарактарызаванымі зычнымі: *ноч, дзень, цябе, сум, час, ходзіць, ціша, згубе, журбе, усе, падушкі, здаюцца, зацуклены, сам, свой, гадзіннік, цікае, шолахаў, адчайна, прыйдзі* і інш. Гукі [ц], [ц’], [дз’], [ш], [ж], [с], [с’], [з] ужыты з традыцыйнай функцыяй – ствараюць гукавобраз сумнай цішы.

Лінгвістычнае дэкадзіраванне дазваляе пазбегнуць адвольнасці тлумачэння тэксту і забяспечвае адэкватнасць успрымання, садзейнічае вылучэнню на першы план усіх тэкставых катэгорый, больш відавочных, важных для інтэпрэтацыі мастацкіх твораў. Ахарактарызаваўшы

тэматычна блізкія вершы аўтара, супаставіўшы апісанья экстралінгвістычных сітуацыі і тыя маўленчыя адзінкі, якія, з аднаго боку, абуджаюць уяўленне чытача, а з другога – выяўляюць аўтарскую пазіцыю, можна зрабіць вывад: паэтычнае маўленне Генадзя Бураўкіна дэманструе адметнасць яго ідыястылю, непаўторнасць таленту. Мова яго вершаў мае такія рысы на ўсіх маўленчых узроўнях, якія пацвярджаюць арыгінальнасць аўтарскага словаўжывання, а вобразы закаханых, самога кахання, цішыні знаходзяць увасабленне ў гуках, ствараючы арыгінальныя гукавобразы, у агульнамоўных і аўтарскіх тروпах, найперш у аўтарскіх метафарах і гіпербалах, эпітэтах, у стылістычных фігурах – рознага віду паўторах, у тым ліку ў эпіфарах, анафарах, эпанафарах. Менавіта лінгвістычнае дэкадзіраванне трох вершаў паэта дазваляе нам зрабіць вывад пра тое, што паміж *зоркай* і *свечкай* кожнага чалавека (не толькі аўтара / лірычнага героя) цвітуць сады – *белыя яблыні на грэшнай*

зямлі. Вершы Генадзя Бураўкіна запалілі і яшчэ запаліць для квітнення не адну душу, бо вялікая сіла кахання сапраўды дапамагае чалавеку з яго ўласнага свету, святла душы стварыць для другога, для іншых сусвет шчасця і лётаць у гэтым сусвеце, дасягаючы незямных вышынь.

Спіс літаратуры

1. **Сцяцко, П. У.** Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Выш. шк., 1990.
2. **Голуб, И. Б.** Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – М. : Рольф, Айрис-пресс, 1997.
3. **Москвин, В. П.** Стилистика русского языка : теоретический курс / В. П. Москвин. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д : Феникс, 2006.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
прафесар кафедры беларускай філалогіі
і сусветнай літаратуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Прафесійная лексіка

БЕЛАРУСКІЯ СЛОЎНІКІ МЕДЫЦЫНСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ ГІСТОРЫЯ І РЭЧАІСНАСЦЬ

Прааналізаваўшы паходжанне медыцынскіх тэрмінаў і сучасны стан падмовы медыцыны, можна зрабіць выснову, што крыніцамі фарміравання і спосабамі ўтварэння тэрмінаў для медыцынскай тэрміналогіі выступаюць стандартныя тэрмінаэлементы грэка-лацінскага паходжання, лексічныя сродкі беларускай мовы, лексічныя сродкі іншых нацыянальных моў, сродкі марфалагічнага словаўтварэння, сродкі сінтаксічнага словаўтварэння.

Распрацоўка медыцынскай тэрміналогіі пачалася з канца 1923 г., калі супрацоўнік прыродазнаўчай секцыі Інбелкульта доктар І. Цвікевіч распачаў укладанне тэрміналогіі па анатоміі, фізіялогіі і гігіене. Далей гэтай справай занялася тэрміналагічная камісія ў складзе членаў Інбелкульта І. Цвікевіча (старшыні), П. Трэмповіча (сябра камісіі) і П. Каравайчыка (сакратара). За аснову абралі беларускую гутарковую мову. Пры адсутнасці якога-небудзь наймення ствараўся неалагізм. Выкарыстоўваліся і запазычаныя. Такім чынам былі распрацаваны тры выпускі анатамічнай тэрміналогіі агульным аб'ёмам 6710 слоў. У 1928 г. да распрацоўкі тэрмінаў далучыўся медыцынскі

факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. На працягу наступнага дзесяцігоддзя пачалі з'яўляцца падручнікі і дапаможнікі на беларускай мове па хірургіі, акушэрстве, гінекалогіі, скурных і венерычных захворваннях, паталагічнай анатоміі, ЛОР-хваробах; выйшаў руска-беларускі слоўнік псіхіятрычных тэрмінаў.

Наступная хваля звароту да беларускамоўнай медыцынскай лексікі – 90-я гады мінулага стагоддзя, калі быў выдадзены шэраг перакладных слоўнікаў па фізіялогіі, скурных і венерычных хваробах, а таксама слоўнікі агульнамедыцынскага плана.

Сёння налічваецца каля двух дзясяткаў руска-беларускіх слоўнікаў па розных галінах медыцынскіх ведаў. Аналіз гэтых даведнікаў паказвае, што аўтары пры іх стварэнні выкарыстоўвалі грэчаска-лацінскія тэрміны, адаптаваныя да фанетычных і граматычных нормаў беларускай мовы (*гласіт, астэома, сакрацін*); спалучэнне беларускіх і запазычаных лексем (*гама-выпраменьванне, азакерыталячэнне, дырхабранхіт*); падрадкавы пераклад з рускай мовы (*іголка-трымальнік, адхаркавальнае, цеплавыдатак*);

стваралі новыя словы (*хаморнік* ‘меланхолік’, *тутно* ‘пульс’).

У сферы аховы здароўя сёння актыўна выкарыстоўваюцца “Русско-белорусский медицинский словарь: опыт словаря-справочника” [1] і “Русско-белорусский медицинский словарь” [2]. Апроч гэтага можна назваць восем вузкапрофільных слоўнікаў па тых ці іншых раздзелах медыцыны. Практычна ўсе яны датуюцца 1990-мі гадамі і складзены шляхам прамога калькавання рускіх або грэка-лацінскіх тэрмінаў. Уласнабеларуская лексіка займае не больш як 5 – 7% ад агульнай колькасці.

Гістарычна абгрунтавана наяўнасць у нацыянальнай медыцынскай тэрміналогіі значнай колькасці запазычанняў. Як правіла, запазычваюцца інтэрнацыянальныя тэрміны, якімі карыстаюцца многія мовы. Але дапускаецца выкарыстанне і нацыянальных адзінак, калі тэрмін не задавальняе як інтэрнацыянальны або немагчыма зрабіць яго якасны пераклад. Часцей за ўсё пры запазычаннях выкарыстоўваецца калькаванне (*памяць*, *нейрон*). Звычайна ў складаных тэрмінах першая частка – гэта ўсечаныя часткі грэчаскіх і лацінскіх назоваў і прыметнікаў:

ларынга- (ад *larynx*, -*ngos* ‘гартань’), выражае паняцце ‘які адносіцца да гартані’: *ларынгаспазма*, *ларынгастэноз*;

мія- (ад *mys*, *tuos* ‘мышца’), выражае паняцце ‘мышачны’: *міяфібрылы*, *міярэлектанты*.

Безумоўна, колькасць лацінскіх тэрмінаў значна меншая ў параўнанні з грэчаскай мовай. Гэта тэрміны, першай часткай якіх выступаюць лацінскія элементы *вібра-*, *імуна-*, *каранара-*, *лакта-*, *мульти-*: *вібраторны*, *імунізацыя*, *каранарны*, *лактоза*, *мультивітамін*. Многа тэрмінаў запазычана з іншых моў ужо ў гатовым выглядзе: *білірубін*, *самнамбулізм*.

Таксама папулярнае калькаванне з рускай мовы (*веснушкі* – *вяснушкі*, *бедро* – *бядро*). Менавіта шляхам выкарыстання запазычанняў з розных моў пайшлі аўтары “Русско-белорусского медицинского словаря: опыт словаря-справочника”, “Краткого терминологического словаря для медицинских сестёр” [3].

Уласнабеларуская лексіка. Сюды мы адносім тэрміны, што ўзніклі ў беларускай мове з XIV ст. да нашых дзён: *сцягно*, *пранцы*, *спарон*. Тут вялікую працу па зборы адвечна беларускіх медыцынскіх тэрмінаў зрабілі аўтары трох зборнікаў напрацовак тэрміналагічных камісій 1926 – 1929 гг. “*Nomina Anatomica Alborutenica*” [4].

Неалагізмы. Па меры з’яўлення новых прадметаў і паняццяў узнікае неабходнасць у

іх моўным абазначэнні. Так ствараюцца неалагізмы (*эмбрыёлаг*, *аксід*, *тамограф*). Вялікая колькасць наватвораў сабрана ў досыць цікавым, на наш погляд, “Кароткім расейска-беларускім фізіялягічным слоўніку” [5], аднак аўтары ў ім істотна злоўжываюць неалагізмамі, што выклікае шмат непараўменняў з боку карыстальнікаў. Можна назваць раздзел “Анатамічныя назвы”, шматлікія наватворы якога выявіліся штучнымі і з гэтай прычыны нежыццяздольнымі. Праўда, значную колькасць змешчаных там анатамічных беларускамоўных тэрмінаў склалі лексемы, якія ствараліся на аснове народнай мовы.

Дыялектныя словы. Некаторыя медыцынскія тэрміны стагоддзямі ўжываюцца беларусамі на вялікіх тэрыторыях. Але ў нас такія словы засталіся па-за ўвагай навукоўцаў, хоць вядомы рускі лексікограф У. Даль заклікаў як мага больш выкарыстоўваць гэты моўны пласт, а не злоўжываць запазычаннямі. Дарэчы, у выдавецтве УА “Гродзенскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт” выдаўна выйшаў “Дыялектны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў Беларусі” [6], які змяшчае больш за паўтысячы лексічных адзінак.

Сёння найбольш поўны даведнік медыцынскай тэрміналогіі на беларускай мове – “Русско-белорусский медицинский словарь”. У ім больш за пяць тысяч лексічных адзінак; тут выкарыстаны запазычаныя з іншых моў, калькі, а таксама больш за дзве тысячы ўласных беларускіх тэрмінаў.

Вельмі часта, сутыкаючыся з медыцынскай тэрміналогіяй, людзі адчуваюць цяжкасць з вызначэннем навуковага паняцця таго ці іншага тэрміна. Менавіта тлумачальныя слоўнікі могуць дапамагчы разабрацца ў гэтай справе. Тлумачальны слоўнік павінен вырашаць наступныя задачы:

а) дапамагчы карыстальніку зразумець значэнне таго ці іншага тэрміна;

б) вызначыць месца тэрміна ў сістэме паняццяў дадзенай тэмы;

в) актывізаваць выкарыстанне чытачом спецыяльнай тэрміналогіі;

г) значна палегчыць карыстальніку пошук патрэбнага тэрміна;

д) забяспечыць пераклад патрэбнага тэрміна з рускай на беларускую мову, а пры неабходнасці і зваротны пераклад з беларускай мовы на рускую.

Першым такім слоўнікам у гісторыі беларускай лексікаграфіі стаў “Руска-беларускі тлумачальны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў” [7]. Кніга змяшчае больш за тры тысячы ме-

дыццінскіх тэрмінаў, прычым каля 2000 уласнабеларускіх. Апроч перакладу з рускай на беларускую мову, слоўнік дае тлумачэнне кожнага тэрміна, а таксама вылучае тэрміны з канструктыўна абмежаваным значэннем. Безумоўна, названы слоўнік далёкі ад ідэалу, паколькі праблема стварэння ідэальнага тэрміналагічнага слоўніка заўсёды застаецца адной з найбольш актуальных праблем навукова-тэхнічнай лексікаграфіі. Аднак ён можа стаць падмуркам для далейшай працы ў дадзенай галіне:

адгезія – прымацаванне (н. р.), адгезія (ж. р.) – злучэнне дзвюх розных паверхняў, напрыклад паверхняў суставаў, пры дапамозе валакністай злучальнай тканкі, якая ўтвараецца на месцы запалення ці траўмы;

сознание – свядомасць (ж. р.), прытомнасць (ж. р.) – 1) працэс адлюстравання рэчаіснасці ў мозгам чалавека, што ўключае ўсе формы псіхічнай дзейнасці чалавека; 2) успрыманне і разуменне навакольнага, уласцівае чалавеку; 3) здольнасць правільна разумець і ацэньваць з’явы жыцця, вызначаць свае адносіны да рэчаіснасці.

Сустракаюцца ў слоўніку і словы з канструктыўна абмежаваным лексічным значэннем. Іх лексічна абумоўленае значэнне характарызуецца прадметна-сэнсавай непаўнатой яго раскрыцця ў формах самога слова: поўнасцю яно рэалізуецца толькі ва ўласцівай яму сінтаксічнай канструкцыі – у спалучэнні з іншымі словамі, колькасць і склад якіх могуць быць нічым не абмежаваныя. Магчыма неабмежаванасць сувязей з іншымі словамі ў рамках строга акрэсленай сінтаксічнай канструкцыі – істотная адзнака канструктыўна абумоўленага значэння. І гэтай адзнакай яно рэзка адрозніваецца ад значэння фразеалагічна звязанага, для якога характэрна замкнёнасць, абмежаванасць магчымых спалучэнняў з іншымі словамі. Пры такіх словах падаецца абавязковы ў такіх выпадках імяны паказальнік:

слышать – чуць – 1) каго – што. Успрымаць што-н. на слых, пры дапамозе органаў слыху; 2) мець слых; 3) што, аб кім – чым, пра каго – што і з дадан. сказам. Атрымаць якія-н. весткі; 4) каго – што і з дадан. сказам. Успрымаць, пазнаваць шляхам адчування; адчуваць; 5) (са словам сябе). Мець пэўныя (фізічныя, псіхічныя) адчуванні; адчуваць;

рожать – нараджаць – 1) каго (што). Даваць жыццё каму-н., пускаяць на свет; 2) што. Даваць пачатак чаму-н., ствараць што-н., быць прычынай з’яўлення чаго-н.

Вызначым і асноўныя праблемы, звязаныя са стварэннем і выкарыстаннем беларускіх медыцынскіх слоўнікаў.

Па-першае, тэрміны, змешчаныя ў тэрміналагічных слоўніках, не прайшлі працэс адаптацыі на прафесійным узроўні, паколькі мала хто карыстаецца беларускай мовай у працоўнай дзейнасці.

Па-другое, стварэннем слоўнікаў сёння займаюцца, па вялікім рахунку, лексікаграфы-энтузіясты, замкнёныя ў творчым пошуку на саміх сабе.

Па-трэцяе, пасіўная пазіцыя Тэрміналагічнай камісіі пры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі не спрыяе развіццю гэтага напрамку мовазнаўства.

Як бачым, беларуская медыцынская лексікаграфія сёння мае досыць грунтоўныя напрацоўкі, але і адкрытых пытанняў застаецца нямала. І яны чакаюць свайго вырашэння.

Спіс літаратуры

1. Горелова, Е. Ф. Русско-белорусский медицинский словарь : опыт словаря-справочника / Е. Ф. Горелова [и др.]. – Минск, 1993.
2. Воронец, В. И. Русско-белорусский медицинский словарь / В. И. Воронец. – Гродно : ГрГМУ, 2005.
3. Друян, Л. И. Краткий терминологический словарь для медицинских сестёр / Л. И. Друян. – Минск : Выш. шк., 1992.
4. Беларуская навуковая тэрмінологія. Вып. 9. Анатамічныя назвы / Інбелкульт. Мэдычная сэкцыя. Адзел І. Сэрыя V. Кн. 9. – Менск, 1926. – Ч. I. Агульныя назвы. Касцьядеванье; Беларуская навуковая тэрмінологія. Вып. 13. Анатамічныя назвы / Інбелкульт. Мэдычная сэкцыя. Адзел І. Сэрыя V. Кн. 13. – Менск, 1927. – Ч. II; Беларуская навуковая тэрмінологія. Вып. 20. Анатамічныя назвы / БАН. Адзел гуманіт. навук. Ін-т навуковае мовы. Адзел І. Сэрыя V. Кн. 20. – Менск, 1929. – Ч. III.
5. Стасевіч, А. Кароткі расейска-беларускі фізіялягічны слоўнік / А. Стасевіч, С. Варыёцкі. – Мінск : Тэхналогія, 1993.
6. Варанец, В. І. Дыялектны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў Беларусі / В. І. Варанец. – Гродна : ГрДМУ, 2016. – 76 с.
7. Варанец, В. І. Руска-беларускі тлумачальны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў / В. І. Варанец. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2013.
8. Арашонкава, Г. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г. Арашонкава, А. Булыка, У. Люшцік, А. Падлужны. – Мінск : Беларус. навука, 1999.

Віктар ВАРАНЕЦ,

старшы выкладчык кафедры рускай і беларускай моў Гродзенскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

СЛОВЫ, ЛЮДЗІ, ЧАС

ЛІНГВААПОВЕДЫ

ДОЎГА НЕ ПАСЫЛАНЫ ЛІСТ У РЭДАКЦЫЮ

Спярша меркавалася перадаць гэты ліст як тлумачэнне да карэктуры свайго артыкула. Перадумаў: адразу не пераслаў. Цяпер, зважаючы на актуальнасць закранутай у ім тэмы, вырашыў прапанаваць яго да публікацыі.

Шаноўныя роднаслоўцы!

Чытаю карэктуру. У некаторых лінгвааповедах, як ведаецца, даецца крытычная ацэнка асобных словаўжыванняў у тэкстах знаных навукоўцаў (філолагаў), працаўнікоў СМІ. Падумалася. А можа, не варта гэта рабіць, ці на той адрас заўвагі? І разважанне само сабою пайшло далей.

Колькі намаганняў прыкладаюць настаўнікі, метадысты, педагогі-даследчыкі (у тым ліку праз ваш часопіс), каб выпускнікі сярэдніх навучальных устаноў за гады вучобы авалодалі ў належнай меры беларускай мовай!

Высокі ўзровень патрабаванняў не зніжаюць і строгія правяральнікі, экзаменатары. Дзве, тры “лішнія” памылкі вучня могуць стаць для яго лёсавызначальнымі (тлумачыць не трэба).

А вось да тых, хто робіць ці не найбольшы ўплыў на стан беларускай літаратурнай мовы, яе культуру праз якасць сваіх тэкстаў, традыцыйна ставімся як да асоб недатыкальных (адносна іх маўлення): хаця б заўвагамі не пакрыўдзіць рупліўца беларушчыны, не прынізіць яго аўтарытэту, не сапсаваць адносіны...

З такой пазіцыяй даводзілася сустракацца і мне. Напрыклад, у “ЛіМе”. Колькі гадоў таму зрабіў заўвагі (якіх нельга было не рабіць) вядоўцы радыёпраграмы “Моўныя парады”. У рэдакцыі матэрыял ухвалілі, звярсталі, далі мне прачытаць карэктуру. Але надзённы артыкул быў зняты, не надрукаваны. Нехта ўплывовы даведаўся пра “замах” на яго “падабаронную” і заступіўся (мне называлі прозвішча).

У тым самым выданні яшчэ. У культурамоўнай нататцы без майго ведама апусцілі абзацы з развагамі пра паходжанне прозвішча адной вядомай у сферы беларускай культуры і мастацтва асобы. А мне потым патлумачылі: “Няёмка, неэтычна”.

Нешта падобнае было 35 гадоў таму. У рэцэнзіі на рукапіс “Культура слова” рэдактар выдавецтва “Народная асвета”, у прыватнасці, напісала: “Ці трэба дзецям гаварыць аб праліках нашых пісьменнікаў – Я. Коласа, М. Лужаніна, А. Куляшова, П. Броўкі, П. Глебкі, І. Мележа,

У. Караткевіча, – у якіх мы вучымся (стар. 14, 29, 37, 46)”. Як тут не паўтарыць агульнавядомага: на памылках вучымся!

Гэтага не ўтаю. Цягам дзесяцігоддзяў свайго навукоўства – ад пачатку 60-х да сённяшніх дзён – выказваю свой погляд на праблемы культуры мовы адкрыта, можа, занадта не зважаючы на “гучнасць” імёнаў лінгвістаў, з якімі палемізую (А. Жураўскі, А. Падлужны, А. Баханькоў і інш.).

Бясспрэчна, чытачы могуць знайсці ў маіх публікацыях непрымальнае для сябе і (аб’ектыўна) для Яе Вялікасці – роднай мовы.

А што каб узяць перачытаць іх, хоць бы за апошнія гады, і падрыхтаваць папраўкі, удакладненні для адпаведнай рубрыкі ў часопісе (зрэдку спробы паправіць сябе ў маіх тэкстах былі).

Думаю, не адзін аўтар пакарыстаўся б магчымасцю зрабіць карэктывы да сваіх надрукаваных прац. Дзеля інтарэсаў чытача, дзеля нашай мовы.

Няхай напісанае будзе нібы ўступам (ці пасляслоўем) да аповедаў, у якіх даводзіцца закранаць аўтарытэты ў свеце беларускага слова.

НАБЕЛІЯНТКА

Першы беларускі лаўрэат Нобелеўскай прэміі ў галіне літаратуры адзначыўся ў мове яго Радзімы яшчэ нязвычайным словам: *Цяпер на слыху яго [Міколы Гіля] пераклады беларускай **набеліянткі** Святланы Алексіевіч* (А. Карп. ЛіМ. 14.10.2016).

Новае для мяне слова прымусіла ўзгадаць, што П. Сцяцко ў часопісе “Роднае слова” гады чатыры таму прыводзіў факты ўжывання ў беларускім друку неалагізма *набеліст*. Калі я зацікавіўся гэтым словам, яго паходжаннем, то выявілася, што ў польскай мове ёсць адпаведнік яму – *noblista* (гл.: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Т. 2. Warszawa, 2003).

Такім чынам, можам ужываць раўназначныя словы: *набеліст* – *набелістка*, *набеліянт* – *набеліянтка*. Якому з іх аддаваць перавагу ці ўжываць абодва варыянты, вызначаць яго карыстальнікі, моўная практыка.

НАМЁКЛІВЫ

Сустракаю гэтае слова першы раз (калі не падводзіць памяць): “*Ча-ла-вец-тва!*” У *слове знакавыя злучкі. Такая выяўна **намёклівая** энергічная філасофія разважання паэта Вяцінскага. І, здаецца, ён кажа, што жыццё раскрывае загад-*

ку: *не сцяшайцеся памыляцца* (М. Баравік. Наша слова. 16.11.2016).

Няма патрэбы тлумачыць значэнне, будову (спосаб утварэння) прыметніка *намёклівы*. І тое, і другое ў яго на паверхні, навідавоку. Слова зразумелае, як і падобныя да яго *здагадлівы*, *кемлівы*, *забыўлівы*...

ПАЎГАДЫ

Слова пачута ад маладой перакладчыцы падчас яе гутаркі з карэспандэнтам радыё (канал “Культура”. 27.11.2016): *Меркавалі, што кніга будзе выходзіць раз на паўгады*. А крыху пазней – ад вядоўцы музычнай праграмы: *Альбом выйшаў праз паўгады пасля* [пачатку запісу] (канал “Сталіца”. 23.12.2016). Адхіленне ад літаратурнай нормы (назоўніка *паўгода*) відавочнае. Але яму ёсць калі не апраўданне, то пэўнае тлумачэнне. У сучаснай беларускай літаратурнай мове пашырылася ўжыванне колькаснага лічэбніка *паўтары* (ж. р.) у спалучэнні з назоўнікам мужчынскага роду *год*: *паўтары гады* (замест традыцыйнага *паўтара года*). Паводле аналогіі з *два* (*тры*, *чатыры*) *гады*. На такую форму множнага ліку (*гады*) выраўноўваецца і паданалізны назоўнік. І ўсё ж слова *паўгады* пакуль што правамерна залічыць да лексічных памылак. Праўда, не такіх бясспрэчных, як, напрыклад, у наступным сказе: *У будаўніцтва завода будзе ўкладзена каля палутара мільярда долараў* (Н. Сцёпачкіна. Беларускае радыё. І канал. 26.11.2016). Гэта ўжо пагроза беларускаму слову *паўтара*, бо лічэбнік *палутара* ў беларускамоўных радыётэкстах быў ужыты не раз і не адным журналістам.

НЯСКОНЧАНАЯ ГАВОРКА ПРА КАНЧАТАК

Распачалася яна неспадзявана. Пачаў фармуляваць назву задуманай нататкі: *Вучачыся ад іншых* [даследчыкаў іншых моваў], *не губляць / не ігнараваць, не выпускаць з-пад увагі сваё*, г. зн. адметнае, спецыфічнае ў беларускай мове, і пад. Нарэшце акрэсліўся варыянт: “Не губляць спецыфікі мовы”. Так я і надрукаваў на машынцы. Але, перачытваючы, паправіў канчатак у назоўніку *спецыфіка*: *Не губляць спецыфіку мовы*. Чаму?

Можа, каб словаформа *спецыфікі* (Р., адз.) не ўспрынялася як назоўнік вінавальнага склону множнага ліку. Верагодна, такога ўспрымання ёсць і павялічваецца ад таго, што ў сучаснай мове некаторыя назоўнікі звычайна адзіночнага ліку сталі ўжывацца і ў множным. Гэта, напрыклад, *выклікі*, *рызыкі*, *тэхнікі*. Яна [Раіса Раманеня] *валодае ўсімі тэхнікамі* пляцення з саломы (канал “Культура”. 13.11.2016). Па радыё часта чую: *пазбежуйце фінансавых рызык*; *быць гатовымі адказаць на выклікі сучаснасці*.

Тут будзе дарэчы прывесці прыклад з рускай мовы. Чытаю беглы радок знізу тэлеэкрана:

США снова обсудят нанесения ударов по правительственным силам Сирии (РБК. 5.10.2016).

Адразу кінулася ў вочы незвычайнасць формы аддзеяслоўнага назоўніка ў гэтым сказе (замест *нанесение*). Аднак глядач не паспяшаўся злараднічаць з выпадку памылкі ці апіскі. Пачаў меркаваць: мажліва, маецца на ўвазе, што нанясенне ўдараў будзе не разовае, а з паўтарамі... Пры такім разуменні гэта ўжо не памылка, а штосьці блізкае да паказаных вышэй беларускіх назоўнікаў у форме множнага ліку *тэхнікі*, *выклікі*, *рызыкі*.

І ўсё ж першая ацэнка словаўжывання ў рускім сказе пацвердзілася. Праз нейкі час зноў чытаю тэлерадок, але ўжо выпраўлены: *...обсудят нанесение ударов...*

Цяпер, калі здаў у рэдакцыю часопіса нататку пад загалоўкам “Не губляць спецыфіку мовы”, ваганне-неспакой не пакідае. А можа, лепей напісаць *спецыфікі*? Бо звычайна ў тэарэтычных і прыкладных працах губляецца, ігнаруецца не ўся адметнасць, спецыфіка беларускай мовы, а толькі некаторыя яе элементы. Апрача таго, форма роднага склону назоўнікаў пры дзеяслове з адмоўем традыцыйна характэрная для беларускай мовы.

Адным словам, забытаўся навуковец-навучэнец з больш як 50-гадовым стажам “працы над памылкамі”!

Разгледжаны прыклад – чарговы напамін настаўнікам, рэдактарам, усім, хто мае справу з вучэннем, выкарыстаннем літаратурнай мовы: яна дапускае неадназначнае рашэнне пры выбары формы слова. Гэта, у прыватнасці, трэба ўлічваць, ацэньваючы вучнёўскія і студэнцкія пісьмовыя і вусныя тэксты, рэдагуючы рукапісы.

ЧУТЫ

Слова шырокавядомае, літаратурнае. У ТСБМ тлумачыцца: 1. *Дзеепрым. зал. пр. ад чуць* (у 1 знач.). 2. *у знач. прым.* Які ўжо быў пачуты; вядомы. *Кожнаму хацелася... пачуць нешта яшчэ новае, нячутае, а можа і чутае...* 3. *у знач. наз. чутае*, -ага, н. Тое, што хто-н. дзе-н. чуў, пачуў. *...Валя зноў у думках перабірала чутае і ўбачанае...*

На гэтую форму дзеяслова звяртаем увагу таму, што яна ў беларускай мове ўжываецца і са значэннем дзеепрыметніка залежнага стану цяперашняга часу (шкада, гэта не паказваюць слоўнікі беларускай мовы).

Абапіраючыся на закладзеныя класікамі традыцыі, сумленна служачы роднай літаратуры, мы, пісьменнікі, становімся ўсё больш выразным і чутым у свеце голасам нашай маладой суверэннай дзяржавы (М. Мятліцкі. ЛіМ. 25.11.2016).

Наколькі пытанне гэтае не распрацаванае нашымі мовазнаўцамі, сведчыць і такі факт.

У “Граматыцы беларускай мовы” (т. 1, 1962) сцвярджаецца, што ў сказе *Крокі, чутыя мной, далятаюць з паверха другога* (А. Куляшоў. Дом № 24) дзеяпрыметнік залежнага стану *чуты* “мае значэнне закончанага трывання”. З прыведзенага сказа і з кантэксту верша відаць, што тут форма дзеяслова *чуты* абазначае прыкмету паводле незакончанага дзеяння, адначасовага з дзеяннем дзеяслова-выказніка. Іншая рэч, што ў абодвух сказах слова *чуты* лексічным значэннем блізкае (калі не сінанімічнае) прыметніку *чутны*.

СЫСЦІ

Прачытаем сказы: [Артыст:] *Акрамя таго, калі я сышоў на палову стаўкі, памянлася стаўленне да тэатра: на працу ходзіш як на свята* (ЛіМ. 14.10.2016). [М. Марцінчык] у *1965 годзе сышоў на пенсію* (Наша слова. 21.12.2016).

На гэтае слова звярталася ўвага ў друку. Набярэмся цяпення і яшчэ раз паглядзім, наколькі яно дакладнае.

“Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” фіксуе 15 значэнняў у дзеяслова *сысці*. Сярод іх такога, як у пададзеных ілюстрацыйных сказах, строга кажучы, няма. Яно прыўносіцца ў гэты дзеяслоў тымі, хто карыстаецца (няўважліва) тлумачальнымі і перакладнымі слоўнікамі, шукаючы адпаведнік рускаму дзеяслову *уйти* ў спалучэнні з некаторымі назоўнікамі: *уйти в запас, уйти на пенсию, уйти в отпуск*.

Паводле РБС-1982, рускае слова *уйти* мае 7 значэнняў. Першае яго значэнне – ‘пойти’ – па-беларуску перадаецца, залежна ад семантычных адценняў, словам *пайсці* ды іншымі. Але толькі не *сысці*. Апошняя прыведзена для перакладу дзеяслова *уйти*, калі ён абазначае ‘не перепятствовать, посторониться’: *сысці (саступіць) з дарогі*.

Слоўнікі паказваюць магчымасці гэтых ды іншых дзеясловаў выконваць сваю ролю ў сказе, тэксце, не парушаючы лексічных і граматычных нормаў. Аднак пры іх (дзеясловаў) рэальным ужыванні часам назіраюцца адхіленні ад рэкамендацый лексікографаў і граматыстаў, як у вышэй прыведзеных для разгляду сказах. Там быў бы дарэчы дзеяслоў *пайсці*: *пайшоў на паўстаўкі, пайшоў (выйшаў) на пенсію*.

Сярод прычын змянення кадыфікаваных нормаў словаўжывання (галоўная – скажам так, сам працэс развіцця мовы) нельга, вядома ж, не назваць такіх: адукацыйны, культурны ўзровень носьбітаў, карыстальнікаў мовы і кантактаванне беларускай мовы з іншымі (найперш рускай).

Што да слоў *сысці, сыходзіць* (як і *з’ехаць, з’езджаць*) у нетрадыцыйным значэнні, дык гаварыць пра іх наўпроставе запазычанне (перанос) з рускай мовы не выпадае: *сойти, сходить*

не маюць значэння, якім пачынаюць “надзяляцца” падалізічныя дзеясловы *сысці, сыходзіць*.

Змены ў мове, якая функцыянуе, няспынныя. Часам яны выкліканы неабходнасцю ўнікнуць хібаў у будове слоў і сінтаксічных канструкцый. Напрыклад: *язычства – язычніцтва, светафор – святлафор, пяцьдзесят – пяцьдзясят, сем градусаў ніжэй нуля – сем градусаў ніжэй за нуля*.

Паводле людской (не моўнай) логікі, звычайна горшае замяняюць лепшым. Але ў моўнай практыцы не адзінкавыя выпадкі, калі слова добрае выціскаецца не лепшым, як, напрыклад, літаратурны займеннік *які* словам *каторы*. Нехта недзе некалі ў сваім маўленні – пісьмовым ці вусным – дапусціў адхіленне ад нормы, і яго падхапілі да ўжытку. Слова робіцца модным.

Малады бізнесовец-паспяховец на ніве беларушчыны Алесь N расказвае па радыё пра сваю справу. Пачаў гаварыць добраю прыгожаю моваю. Але што гэта? Бадай у кожным сказе чуо: “то бок”, “каторы”.

Вяртаючыся да слова *сысці*, мушу зазначыць, што гутарка пра яго сказаным не канчаецца.

ПРЫЙШОЎ УЛАДЗІМІР / ПРЫЙШОЎ УЛАДЗІМІР

Назіраю ўжыванне гэтага слова-імя не адно дзесяцігоддзе. Спярша занатоўваў на карткі яго вымаўленне з націскам на канцавым галосным – *Уладзімір*. Пасля зразумеў, што гэтая фіксацыя можа быць бясконцай...

Часта чуў і цяпер можна пачуць у радыёперадачах кшталту “Па заяўках”, “Вітаем, віншваем, жадаем!” імя *Уладзімір* ці па бацьку *Уладзіміравіч, Уладзіміраўна* сярод тых, хто просіць выканаць якую-небудзь песню (кампазіцыю), і тых, каму гэта (віншаванне, песня) адрасуецца. Просьбы шлюцца з розных рэгіёнаў Беларусі, людзьмі розных заняткаў і сацыяльна-культурных слаёў, ад вяскоўцаў і гараджан. Заўважана: так, з націскам на апошнім складзе слова *Уладзімір* вымаўляюць многія з тых беларусаў, якія гавораць ці імкнуцца гаварыць па-руску.

Прывяду некалькі прыкладаў з вуснай мовы беларускіх інтэлігентаў, працаўнікоў у сферы культуры, запісаных апошнім часам.

Каментарый да твораў Я. Янішчыц зроблены такімі выдатнымі даследчыкамі, як Дзмітрый Бугаёў, Рыгор Бязозкін, Уладзімір Гніламаў... (С. Калядка, старшы навуковы супрацоўнік АН Беларусі. Беларускае радыё. I канал. 1.12.2016). *Я часта бывала ў доме Сцяпана Уладзіміравіча і яго жонкі* (В. Дадзіёмава, доктар мастацтвазнаўства. Канал “Культура”. 14.03.2016). – *Забавка Уладзімір Васілевіч*, – рэкамендуе слухачам мастацкага кіраўніка народнага харавога ансамбля “Журавінка” Лельчыцкага раёна дырэктар Дома культуры (канал “Культура”. 3.01.2016).

Нядаўна дырэктар Музея Якуба Коласа З. Кароўская ў гутарцы з карэспандэнтам Беларускага радыё згадала аднаго з шанавальнікаў памяці пра народнага пісьменніка: *Уладзімір Іванавіч*.

Улічваючы трываласць, укаранёнасць у беларускай мове гэтага варыянта шырокаўжывальнага імя, мэтазгодна было б прызнаць яго нарматыўнасць (побач з *Уладзімір*).

Скончым нататку зваротам да яе пачатку. Сказы, вынесеныя ў загаловак, можна выкарыстаць для практыкавання: вызначыць, у якім з іх узнікае цяжэйшымоўны стык гукаў. Чым гэта тлумачыцца?

ВУГЛЯНІЦА?

Слухаю па радыё Максіма Углініцу. Прафесійны журналіст, з добрай беларускай мовай.

Сам сабе я прагаворваю прозвішча *Вугляніца*, асэнсоўваючы яго як утворанае ад назоўніка *вугал* ці *вугаль*. У такім разе павінен захоўвацца пачатковы гук (літара) *в*.

Калі пісаць (а за гэтым вымаўляць) *Углініца*, то бачацца (чуюцца) рускія словы *угол*, *уголь*, *Углов* і пад.

У прыгожым прозвішчы *Углініца* адзін недахоп – не хапае прыстаўнога зычнага *в*. Як і ў прозвішчах *Углік*, *Усік*, *Осінаў*. Апошнія часам выступаюць на пісьме ў форме *Вуглік*, *Вусік*, *Восінаў*. І ўспрымаюцца як натуральныя, фанетычна заканамерныя.

Адзначаны разнабой ідзе ў многім ад недапрацаванасці правілаў што да ўжывання імёнаў, прозвішчаў.

ЗВЯЧЭРАЛА

Проста хочацца прапанаваць настаўнікам і навучэнцам цікавы прыклад на тэму “Націск”.

Яны [дзеці] так захапіліся чытаннем, што не заўважылі, як звячэрала (Беларускае радыё. І канал. 20.06.2016).

Так двухсэнсава прагучаў (дарэчы, з вуснаў артысткі-прафесійніцы) дзеяслоў *звечарэць*. Адвольная перастаноўка націску выклікала змены ў будове слова, на яго значэнне (пра надыход вечара, цемнаты) наклалася іншае – ‘спажыць ежу ўвечары’.

Зразумела, каментараванне гэтага маўленчага факта можа быць працягнута (у класе, аўдыторыі).

ПАДУМАЙМА

Дыктар абвясчае перадачу: «Радиоблог Валерыя Радуцкаго “Давайте подумаем вместе”» (І канал. 18.11.2016).

І, закліканы, я адразу падумаў пра роднае, моўнае: па-беларуску назву выступу публіцыста можна было б перадаць адным словам – “Падумайма” ці, прынамсі, двума: “Падумайма разам”. Падумайце і вы, шануюныя чытачы.

СЛОВА ДЛЯ СЯБЕ

Эгаістызм?

Сярод разнастайных адхіленняў у літаратурнай мове трапляюцца такія, якіх чакае даследнік-лінгвіст, каб пацвердзіць сваё меркаванне, што склалася ў яго папярэдне.

Напрыклад, доўгі час раздумваю над тым, што правіла не скланяць мужчынскія прозвішчы на *о* ў беларускай мове супярэчыць яе граматычнаму ладу.

І калі заўважаю ў літаратурным тэксце адыход ад згаданага правіла (напрыклад, “150-годдзе дня нараджэння **І. Франка**”). Полымя. 2016. № 5), то ўспрымаю гэта як нешта прыемнае, пажаданае. А як пазначыць (у маёй мове) такое адхіленне ад афіцыйнай нормы? Можна, словам *эгаістызм*?

ПАЛЯЎНІЧЫ СУП

На пачатку 60-х мы, аспіранты мінскіх ВНУ і Акадэміі навук БССР, часам абедалі ў так званай сталовай ЦК. Гэта зручна, блізка ад Дзяржаўнай бібліятэкі, на адной вуліцы (Кірава). Асноўныя наведвальнікі сталоўкі – тыя, хто прыязджаў з рознымі патрэбамі, справамі ў высокую партыйную ўстанову рэспублікі.

Шыльды на дзвярах не было, але неафіцыйна дазвалялася карыстацца паслугамі гэтай добрай харчэўні і людзям, так бы мовіць, збоку.

У прэдняй зальцы на першым паверсе – гардэроб і каса. Распануўшыся, падыходзім да касы, чытаем меню: *борш*, *охотничий суп*, *вырезка*, *рагу*, *карп жареный* і г. д. Але маладым, здаровым хлопцам, мужчынам хочацца не толькі пад’есці, а, пасядзеўшы паўдня над кнігамі, рукапісамі, і пажартаваць.

– Мне паляўнічы суп, – пачаў заказваць нехта з аспірантаў. У меню суп адзін і быў, але касірка знянацку не зразумела, перапытала: “Які?”

– Паляўнічы, – паўтарыў кліент.

– Няма такога, – збянтэжыўшыся і нібы крыху злуючыся, адказвае жанчына.

– Ахотніцкі, – неспадзявана для сябе ўмешваюся ў дыялог, каб не раздражняць звычайна ветлівую касірку, а разам і замоўцу стравы.

Памятаю свае адчуванні, звязаныя з гэтым эпізодам. Кампрамісным варыянтам назвы стравы я хоць крыху задаволіў патрэбу духоўную – карыстацца роднай мовай у сталіцы Беларусі. А дапамагла мне тады бацькаўска-матчына гаворка: у Брусах словы *ахотнік*, *ахотніцкі* ўжываліся паралельна з *паляўнічы*.

Гэты ўспамін прывёў за сабой падобны. У другой палове 60-х, калі я пасля сканчэння аспірантуры працаваў выкладчыкам Мазырска-

га педагагічнага інстытута, мяне з Васілём Куп-
рэнкам камандзіравалі ў г. Львоў для ўдзелу ў
працы лінгвістычнай канферэнцыі.

У час абеду зайшлі мы з калегам у гарадскую
сталоўку. Занялі чаргу. Перад намі стаяў, калі
гэта можна было вызначыць з выгляду, рабочы,
хутчэй за ўсё мясцовы, гарадскі. Падышоўшы да
раздатчыцы, ён назваў нейкую страву.

– Немае, – сказала жанчына.

– Нет? – нібыта не зразумеўшы, зрабіў ак-
цэнт на слове кліент.

– Немае, – паўтарыла раздатчыца.

Каментар, як кажуць, непатрэбны.

АПІСКА, ВАРТАЯ ЎВАГІ

Кватплата

Запісаў для сябе памятку, перачытаў з прывыч-
кі: “Адкласці грошай на кватплату”. Апіска, зразу-
мела. Маецца на ўвазе плата за кватэру, кватэр-
ная плата. У падкрэсленых словах корань *кватэр-*,
тым часам як у рускай мове *квартир-* (скарочаны,
ён увайшоў у склад абрэвіятуры *кватплата*).
Калі зыходзіць з беларускай мовы, то складанаска-
рочанае слова *кватплата* можа быць, існаваць.
Гэтага нельга сказаць пра варыянт *кватэрплата*:
ён практычна нездзяйсняльны.

Выпадкова з’яўленае слова *кватплата*... Бы-
ло б няпраўдай казаць, што яно адразу спада-
балася.

А раптам нехта з беларускамоўцаў захаца яго
ўжываць?

ПАДЛЕТАК

Барысу Сачанку ў маі было б 80. Пра гэта
паведамлілі некаторыя СМІ. А сёння раніцай
(2.06.2016) ён зноў прыгадаўся мне – праз ад-
метнае слова.

...За акном унізе пры вуліцы рад ліпак –
большых і меншых. Нават ліст, здаецца, няроў-
ны – светла-зялёны і цямнейшы, амаль у “лет-
няй форме”. Кроны разрослыя, **бучныя** (успом-
нілася ўжытае Сачанкам слова).

Найболей цешыць (і трывожыць) крайняя ля
выезду з аркі дома на вуліцу ліпка. Яе саджалі
пазней – на месцы зламаны. Сам бачыў: работ-
нікі зелянгаса ў раскапаную яму насыпалі чор-
най зямлі. Але толькі ліпка прынялася расці, на
яе задам наехала доўгая машына пры будоўлі
суседняга дома і падмяла пад сябе. На маю ра-
дасць, наступнай вясной яна, хоць крыху пры-
гнёная, “апанулася ў лістоту”. Хацелася, каб
дрэўца хутчэй падрасло: надта ж небяспечнае
(крайняе) месца яго “аселасці”.

Цяпер пад ліпкаю ўжо бачацца маленькімі
дзецьмі самыя высокія людзі, якія праходзяць
тратуарам.

Здаецца, неяк раптоўна адраслі, падаўжэлі
бакавыя галіны, павышэла верхавінка, выраз-
на азначылася крона – як і ў суседніх ліпах. Усё
дрэва набыло моцы. І з’яўляецца параўнанне з
людзьмі: у шэрагу старэйшых ліп “мая” – ужо
як падлетак.

Няхай яе міне лёс папярэдніцы!

Нашы прозвішчы

ОНИМЫ ПІСЬМЕННІКАЎ

Працяг. Пачатак у №№ 3 – 12 (2016), 1 (2017).

Корбан (Уладзімір) – мажлівае ўтварэнне
ад апелятыва *корба* ‘ручка, якой прыводзяць у
рух што-небудзь’ з выкарыстаннем суфікса *-ан*:
корб-ан; параўн. *крылы* – *крылан* ‘кажан’ і ‘са-
малёт’ (Я. Колас), *лапы* – *лапан* ‘хабар’, *дзюба* –
дзюбан ‘насаты, насач’. Такое дапушчэнне добра
стасуецца з дзейнасцю намінанта, які працаваў
токарам на заводзе і меў дачыненне да корбы.

Коршак (Аляксей) – семантычны дэрыват ад
апелятыва *коршак* (тое, што і ястраб) ‘драпеж-
ная птушка’ (апелятыў мае і свой фанетычны
варыянт *каршак*). Найменні птушак нярэдка
становяцца пісьменніцкімі онімамі: *Бусел*, *Ве-
рабей*, *Ластаўка*, *Сініца*, *Чыж* і пад.

Краніва (Кандрат) – семантычны дэрыват ад
апелятыва *краніва* ‘травяністая расліна сямейст-
ва крапіўных з тонкімі пякучымі валаскамі на

сцябле і лісці’. Пісьменніцкі онім вельмі дарэчы
да яго сатырычных твораў.

Краўчанка (Усевалад) – дэрыват з суфіксам
недаросласці *-анк-а* / *-енк-а* ад антрапоніма *Кра-
вец*: *Кравец* (*Краўц-а, ц* / *ч*) + *-енка* – *Краўчанка*.
ФП: *кравец* – *краўчанка* (‘памочнік краўца’) –
Краўчанка.

Кругавых (Мікалай) – форма роднага склону
множнага ліку ад антрапоніма *Кругавы*: *Круга-
вы* – *Кругавыя* – *Кругавых*. Прозвішчы на *-ых* /
-іх пашыраныя ў расійскай антрапаніміі (най-
больш у Сібіры).

Крываль (Сцяпан) – семантычны дэрыват ад
апелятыва *крываль* – утварэння ад прыметніка
крывы ‘няроўны’, а таксама ‘крываногі, кульга-
вы’. ФП: *крывы* – *крываль* – *Крываль* (як і *доўгі* –
даўгаль, *насаты* – *насаль* і *носаль*, *тонкі* – *тан-*

каль; “Беларускае народнае словаўтварэнне”, 1977, с. 94).

Крывец (Сяргей) – дэрыват з суфіксам *-ец* ад антрапоніма *Крывы*; параўн. *Сівец* (< *Сівы*), як і *Якімец* (*Якім*), *Паўлавец* (*Паўлаў*); утварэнні з *-ец* тут маюць значэнне ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *крывы* – *Крывы* – *Крывец*.

Кудравец (Анатоль) – дэрыват з суфіксам *-ец* і семантыкай ‘нашчадак’ ад антрапоніма *Кудравы*. ФП: *кудры* – *кудравы* – *Кудравы* – *Кудравец*.

Кудраўцаў (Іван) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-аў* ад *Кудравец*. ФП: *кудры* – *кудравы* – *кудравец* – *Кудравец* – *Кудраўцаў*.

Кузьмічоў (Анатоль) – дэрыват з прыналежным суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Кузьміч*. ФП: *Кузьма* – *Кузьміч* – *Кузьмічоў*.

Кулакоўскі (Аляксей) – дэрыват з суфіксам *-оўскі* ад тапоніма *Кулак* – вёскі, дзе нарадзіўся пісьменнік. ФП: *кулак* – *Кулак* – *Кулакоўскі*.

Кульбак (Майсей) – дэрыват з суфіксам *-ак* ад апелятыва *кульба* ‘палка з загнутым верхнім канцом для апоры пры хадзьбе’. Утварэнні з фармантам *-ак* (*-як*) абазначаюць асоб па спецыяльнасці, занятку, прадмет якіх названы ўтваральным словам: *кульба* – *кульбак*, *рыба* – *рыбак* (Сцяцко П. “Беларускае народнае словаўтварэнне”, с. 146). Пазней найменне *кульбак* было перанесена і на сам прадмет – *кульбака* ‘палка’. На ўскраіне Гродна назву *Кульбакі* мае вёска (нядаўна ўвайшла ў межы горада, захаваўшы назву вуліцы).

Куляшоў (Аркадзь, Фёдар) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Кулеш*: *Кулеш* – *Куляш-оў*. ФП: *кулеш* (‘густая мучная або крупяная каша з салам’) – *Кулеш* – *Куляшоў*.

Куніцкі (Сымон) – мажлівы дэрыват ад тапоніма *Куніцы* з суфіксам *-ск-*: *Куніцы* < *Куніц-скі* – *Куніцкі*. ФП: *куніца* (‘невялікі драпежны звярок сямейства куніцавых з каштоўным футрам’) – *Куніцы* (‘мясціна, дзе вяліся куніцы’) – *Куніцкі*. Не выключана і форма шляхетнасці з суфіксам *-ск-* (*-іцкі*, *-інскі*, *-оўскі*): *Куна* > *Куніцкі*.

Купала (Янка) – дэрыват ад *Купалле* ‘старажытнае свята летняга сонцастаяння ва ўсходніх славян, якое святкуецца ў ноч з 23 на 24 чэрвеня старога стылю’ (новага – 7 ліпеня). Спрыяла оніму пісьменніка і супадзенне дня яго народзінаў з гэтым святам.

Купрэў (Мікола) – форма прыметніка з суфіксам *-еў* ад антрапоніма *Купрэй* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *Купрыян* – *Купрэй* – *Купрэў*.

Купцэвіч (Фелікс) – форма бацькаймення ад антрапоніма *Купец* з акцэнтаваннем фарманта *-эвіч* і семантыкай ‘нашчадак названай асобы’: *Купец* – *Купцэвіч*. ФП: *купіць* – *купец* – *Купец* – *Купцэвіч*.

Курто (Яўген) – зыначаная форма антрапоніма *Курта* дзеля адмежавання апелятыва *курта* ‘пра куртатую жывёлу (з кароткім або адцятым хвастом)’, а таксама пераносна ‘пра чалавека невялікага росту, малога’. Слова *куртаты* ад *курта* з далучэннем суфікса *-ат-* (‘няпоўная якасць’).

Кучар (Алесь) – семантычны дэрыват у форме адзіночнага ліку (*кучар*) ад апелятыва *кучары* ‘кучаравыя або завітыя валасы’. Даслоўнае значэнне ‘кучаравы’.

Лапа (Дзмітрый) – семантычны дэрыват ад апелятыва *лапа*, які мае некалькі значэнняў: 1) ‘ступня або ўся нага ў жывёл, а таксама (разм.) пра руку або нагу чалавека’; 2) ‘галіна хвойнага дрэва’; 3) ‘частка інструмента ці сам інструмент для выдзірання цвікоў’. Форма з канцавым *о* для адмежавання антрапоніма ад апелятыва *лапа*. ФП: *лапа* – *Лапа* (мянушка) – *Лапа* – *Лапо*.

Лацік (Вячаслаў) – дэрыват ад антрапоніма *Лапаць* з суфіксам *-ік* і семантыкай ‘нашчадак названай асобы’: *Лапаць* – *Лацік* (як і *Лукаш* – *Лукашык*). Прозвішча *Лацік* можа разглядацца і як семантычны дэрыват ад апелятыва *лацік* ‘невялікі лапаць’. ФП: *лапаць* (‘плечы абутак з лыка ці вяровак’) – *лапаць* (‘адсталы чалавек’) – *Лапаць* – *Лацік*.

Ласкоў (Іван) – кароткая форма мужчынскага роду прыметніка *ласкавы* з акцэнтаваннем на апошнім складзе слова: *ласкавы* – *ласкаў* – *Ласкоў*. Такую прыметнікавую форму прозвішча меў бацька пісьменніка Антон Іванавіч *Ласкавы* – украінец з Палтаўшчыны.

Ластоўскі (Вацлаў) – дэрыват з суфіксам прэстыжнасці (шляхетнасці) *-оўскі* ад антрапоніма *Ласт* (бацькі В. Ластоўскага – з дробнай шляхты). Пра структуру прозвішча сведчыць і псеўданім пісьменніка – В. *Ласт*. Антрапонім *Ласт* – ад апелятыва *ласт*, які мае некалькі значэнняў: 1) відазмененая канечнасць некаторых водных жывёл, птушак, пальцы якой злучаны перапонкай; 2) *пераважна мн.* прыстасаванне для палягчэння плавання пад вадой, якое надзяваецца на ногі плыўца; 3) адзінка вымярэння вагі карабельнага грузу (ад гал. *last* ‘груз’). ФП: *ласт* – *Ласт* (мянушка) – *Ластоўскі*.

Лебяд (Тодар) – семантычны дэрыват ад апелятыва *лебяд* ‘пустазелле з лісцем, якое звычайна пакрыта мучністым налётам’. ФП: *лебяд* (‘пустазелле’) – *Лебяд* (мянушка) – *Лебяд* (прозвішча).

Павел СЦЯЦКО,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.



МЕТОДИКА І ВОПЫТ

Навуковыя паведамленні

КАМПАРАТЫЎНЫЯ ВЕДЫ Ў ПЕДАГАГІЧНЫХ ПРАЦЭСАХ І МІЖКУЛЬТУРНАЙ КАМУНІКАЦЫІ

У артыкуле вызначаецца практычная значнасць кампаратыўных ведаў у фарміраванні камунікатыўных кампетэнцый у полікультурнай адукацыі і міжкультурным узаемадзеянні. Абгрунтоўваецца метадалагічны патэнцыял кампаратыўнага падыходу пры праекцыі культурнай цэласнасці ў перакладным тэксце.

Ключавыя словы: *камунікатыўныя кампетэнцыі, кампаратыўныя веды, культурная разнастайнасць, кампаратыўны падыход, міжкультурныя адрозненні, культурная цэласнасць, міжкультурнае ўзаемадзеянне, пераклад.*

The article explains the practical importance of the comparative knowledge in the formation of communicative competences, in the multicultural education and in the cross-cultural interaction. The methodological potential of the comparative approach in the projection of cultural integrity in a translated text is grounded.

Практычная значнасць кампаратыўных ведаў у галіне мовазнаўства і культуралогіі вызначаецца перш за ўсё магчымасцямі іх выкарыстання ў фарміраванні камунікатыўнай культуры і кампетэнцый міжкультурнага ўзаемадзеяння. Роля кампаратыўных ведаў у кіраванні шматузроўневымі камунікатыўнымі працэсамі з мэтай іх прадуктыўнага забеспячэння была пераканаўча абгрунтавана яшчэ на мяжы XVIII – XIX стст. славурым лінгвістам Вільгельмам фон Гумбальтам, які разглядаў мовазнаўства ў якасці неад’емнага складніка садружнасці гуманітарных навук, абавязна называючы яе *параўнальнай антрапалогіяй* (“План параўнальнай антрапалогіі”). Стратэгічную задачу кампаратыўных даследаванняў ён звязваў з выяўленнем адрозненняў паміж “характарамі нацый і эпох”, валоданне якімі дазваляе наладжваць і падтрымліваць дыялагічныя адносіны паміж культурамі і лінгвакультурнымі супольнасцямі [2, с. 325]. В. Гумбальт адзначаў, што кампаратыўныя веды палягчаюць разуменне ментальнасці народаў, забяспечваюць эфектыўнасць міжкультурнага ўзаемадзеяння і паважлівыя адносіны да роднай і чужой культуры, спрыяюць арганізацыі дзелавых стасункаў і авалоданню камунікатыўным майстэрствам зносін. Нямецкі філосаф XX ст. Карл Ясперс адводзіў кампаратыўнаму падыходу першачарговую ролю ў дасягненні “максімальнай памяркоўнасці меркаванняў” пра іншыя культуры, аб’ектыўнае ўспрыманне і разуменне якіх дазваляе ўвайсці ў шырокую прастору культурнай разнастайнасці і адчуць сябе адначасова і ўніверсальным прадстаўніком чалавецтва, і жыхаром свайго звыкллага асяроддзя [5, с. 128].

Кампаратыўныя веды валодаюць патэнцыялам прадуктыўнага забеспячэння зместу вучэб-

ных дысцыплін на розных узроўнях навучання. Сістэмная рэалізацыя кампаратыўнага падыходу ў агульнаадукацыйным асяроддзі спрыяе пераадоленню фармальнага засваення інфармацыйных рэсурсаў і забяспечвае развівальную накіраванасць педагагічнага працэсу. Кампаратыўны падыход у навучанні размыкае адасобленае кола культурных уяўленняў і валодае інтэграцыйным патэнцыялам. Кампаратыўнае мысленне забяспечвае селектыўнае спажыванне інфармацыйных рэсурсаў, скіроўвае на іх крытычнае ўспрыманне і параўнанне – умову аб’ектыўных і вольных ад стэрэатыпаў ведаў пра культурную разнастайнасць свету.

Аб’ём рэалізацыі фактычных кампаратыўных ведаў у межах прадметаў філалагічнага, эстэтычнага і грамадазнаўчага цыклаў у сучаснай агульнаадукацыйнай школе пацвярджаецца зместам вучэбнага матэрыялу, які ў сваю чаргу ўключае:

– засваенне лексічных рэсурсаў, граматычнай структуры і стылістычных асаблівасцей роднай і замежнай моў;

– азнаямленне са спадчынай сусветнай і нацыянальнай мастацкай культуры, мастацкімі стылямі, літаратурнымі кірункамі, эстэтычнымі ўяўленнямі і канонамі;

– авалоданне асновамі антрапалагічных і псіхалагічных ведаў, культурай міжасобасных і міжкультурных адносін;

– фарміраванне ўяўленняў пра розныя формы спазнання навакольнага асяроддзя і сацыяльнай рэчаіснасці (міфалогія, рэлігія, мастацтва, філасофія, навука, мараль);

– вывучэнне этнічнай гісторыі, традыцыйных падмуркаў нацыянальнай культуры беларусаў і іншых народаў свету;

– суаднясенне гістарычных тыпаў грамадства, гісторыка-культурных эпох, сацыяльных структур, дзяржаўна-палітычных, прававых, эканамічных сістэм розных народаў;

– знаёмства з рэлігійнай разнастайнасцю свету і міжрэлігійнымі адрозненнямі і інш.

“Белая кніга”, прынятая ў 2008 г. Саветам Еўропы ў якасці кансэнсусу па пытаннях прызнання культурнай разнастайнасці і павягі міжкультурных адрозненняў у мультыкультурнай прасторы, сярод усіх гуманітарных дысцыплін вучэбнага стандарту ў большай ступені надзяляе міжкультурным вымярэннем выкладанне мовы, літаратуры, мастацкай творчасці і рэлігій. У кнізе адзначаецца, што, нягледзячы на перавагу пэўных этнанацыянальных і рэлігійных акцэнтаў у сістэме адукацыі, працэс навучання павінен максімальна ўлічваць культурную і рэлігійную разнастайнасць свету, каб глыбей яе зразумець і пазбегнуць негатыўных штампаў успрымання культур і іх носьбітаў. У сваю чаргу пры падрыхтоўцы выкладчыкаў неабходна скіроўваць увагу на засваенне адпаведных адукацыйных стратэгіяў кіравання сітуацыямі, якія ўзнікаюць ва ўмовах разнастайнасці культур, і на авалоданне метадалогіяў канструктыўнага вырашэння супярэчнасцей і канфліктаў [1, с. 34 – 36].

Ва ўмовах трансфармацыі каштоўнасных аспектаў культуры ў сучасных адукацыйных працэсах узнікаюць складанасці, звязаныя з адэкватнай ацэнкай культурнай спадчыны і крытэрыямі яе ўключэння ў змест агульнаадукацыйных дысцыплін. Адна справа – чытаць класічную і сучасную мастацкую літаратуру для пашырэння кругагляду, развіцця рэфлексійных здольнасцей і эстэтычнага густу; іншая – выкарыстоўваць арыгінальныя тэксты для развіцця моўных здольнасцей і забеспячэння камунікатыўнай практыкі. У гэтым сэнсе мова твораў сусветнай літаратуры папярэдніх эпох уяўляецца ў пэўнай ступені архаічнай, каб служыць асновай сучаснай маўленчай практыкі, паколькі яна мае пэўныя лексічныя і граматычныя адрозненні з сучаснымі лінгвакультурнымі рэаліямі. Сучасная вучэбна-метадычная практыка паказвае, што навучанне замежным мовам перш за ўсё скіравана не столькі на засваенне ідэальнай кніжнай моўнай мадэлі, рэпрэзентаванай у класічнай літаратурна-мастацкай спадчыне, колькі на развіццё маўлення, дзе відавочны неверагодны працэнт англіцызмаў, слэнгу, аказіянальных лексем, жаргону і г. д. Засваенне падобных моўных рэалій у большасці выпадкаў успрымаецца як камунікатыўная патрэба для паўнацэннай жыццядзейнасці ў дынамічным грамадстве.

У эпоху электроннай цывілізацыі граматынасць, як арфаграфічная, так і маўленчая, перастала для многіх быць каштоўнасцю. Камп’ютарны карыстальнік у меншай ступені дбае пра правільнасць напісання, спадзеючыся на праграмы праверкі арфаграфіі, якія, на жаль, далёкія ад дасканаласці. Тыповая мова адзінай інфармацыйнай прасторы сведчыць пра першаснасць экспрэсіўнага аспекту камунікацыі, а адпаведна вольная лексічная і граматычная творчасць, свядомы адхіленні ад арфаграфічных нормаў, стыхійны слэнг і іншае дазваляюць быць карыстальніку прыкметным, прывабным, арыгінальным і пераканальным. Сучасны чалавек занадта сціснуты нарматыўна-рэгулятыўнымі ўстаноўкамі, за парушэнне якіх даводзіцца несці адказнасць, а мова і маўленчыя працэсы служаць своеасаблівым момантам разняволення.

Карэктнасць параўнання і мэтазгоднасць кампаратыўнага аналізу лінгвакультурных рэалій здаўна вызначаецца лагічнай дапушчальнасцю іх суаднясення. Парадыгмальныя змены ў лінгвістычнай навуцы абумовілі значную карэкцыю лагічных схем супастаўлення аб’ектаў культуры. Так, у кантэксце параўнальна-гістарычных даследаванняў XIX – пачатку XX ст. кампаратыўныя пошукі ў першую чаргу прадугледжвалі ўстанаўленне моўнага падобенства розных культур, рэканструкцыю прасновы індаеўрапейскай моўнай сям’і, выяўленне дынамікі і аналіз моўных змяненняў у працэсе гісторыка-культурнага ўзаемадзеяння і шматлікіх моўных трансфармацый, а таму мэта даследаванняў вызначала выбар для параўнання менавіта роднасных моў. Сучасная кампаратывістыка не рэгламентавана толькі наяўнасцю генетычнага ці тыпалагічнага падобенства паміж культурамі і мовамі, паколькі камунікатыўная прагматыка не выключае суаднясення розных сацыякультурных супольнасцей з мэтай устанаўлення іх марфалагічных разыходжанняў, выяўлення кантрасных рысаў і ступені сумяшчальнасці генатыпаў культуры для вызначэння стратэгіяў міжкультурнага ўзаемадзеяння [3]. Бясспрэчна, параўнальныя даследаванні ў сучаснай лінгвістыцы адрозніваюцца яўнай перавагай тэарэтычных пошукаў над прыкладнымі распрацоўкамі: недастаткова вывучаны камунікатыўны аспект функцыянавання інтэрактыўных з’яў (лінгвістычнай інтэрферэнцыі і міжмоўнай аманіміі) у лінгвакультурным асяроддзі, якія маюць патрэбу не толькі ў фармальнай канстатацыі, але і ў суаднясенні з пэўнымі прагматычнымі кантэкстамі міжкультурнага ўзаемадзеяння. Сістэматызацыя і супастаўляльны аналіз асобных выпадкаў міжмоўнай аманіміі ў асноўным абмяжоўваюць

ца толькі тэарэтычнымі і практычнымі аспектамі перакладу і не ўлічваюць праблемы паўсядзённай камунікацыі і дзелавых кантактаў.

Кампаратыўны падыход з'яўляецца выключным метадалагічным інструментам у інтэрпрэтацыі розных вербальных і невербальных тэкстаў, якія належаць іншым культурам, паколькі глыбокаму разуменню іх знакава-сімвалічнага зместу заўсёды спрыяюць лагічныя прыёмы параўнання і супастаўлення. Прынцыпы кампаратывістыкі прадугледжваюць змястоўнае суаднясенне базавых паняццяў сваёй і чужой культуры, выяўленне аналагаў і безэквівалентных катэгорый, устанаўленне міжкультурнай дыстанцыі.

Метадалагічная значнасць кампаратыўнага падыходу асабліва раскрываецца ў вытлумачэнні і перакладзе іншамовных мастацкіх і спецыяльных тэкстаў, якія ўяўляюць сабой вербальную праекцыю пэўнай культурнай цэласнасці. Сутнасць кампаратыўных асноваў рэпрэзентацыі, вытлумачэння і ідэнтыфікацыі культурнай цэласнасці ў перакладным тэксце раскрываюць наступныя палажэнні.

1. Кампаратыўны падыход як метадалагічны інструмент перакладу розных тэкстаў (гістарычных, фальклорных, этнакультурных, літаратурна-мастацкіх, рэлігійных, спецыяльных навуковых і іншых) забяспечвае тэкставую праекцыю чужой культуры ў адпаведнасці з яе структурнымі і змястоўнымі характарыстыкамі, знакава-сімвалічнымі асаблівасцямі, сэнсавымі кодамі і каштоўнасцямі.

2. Патэнцыял кампаратывістыкі ў практыцы перакладу рэалізуецца праз сукупнасць метадычных прыёмаў, фундаментальных ведаў, аналітычных і рэфлексійных здольнасцей, якія даюць магчымасць выбару вербальных сродкаў, што найбольш адпавядаюць рэаліям і нормам чужой культуры.

3. Кампаратыўны падыход забяспечвае пазбаўленне ад сітуацыі рызык, якая ўзнікае ў працэсе ўспрымання і тэкстуальнага мадэлявання чужой культуры праз паняцціна-катэгарыяльную сістэму, граматычны лад і лексічныя рэсурсы ўласнай лінгвакультуры.

4. Асноўны механізм успрымання і рэфлексіі чужой культуры выяўляецца ў тым, што звялае культурнае асяроддзе, як правіла, утварае аснову, на якой паслядоўна выбудоўваюцца далейшыя ступені спасціжэння іншых культур. У гэтай схеме ўспрымання іншай культуры адлюстроўваецца цэнтрысцкая канструкцыя аблічча іншай культурнай цэласнасці, якая ствараецца даступнымі сродкамі ўласнай культуры.

5. Міжкультурныя кампетэнцыі перакладчыка забяспечваюцца кампаратыўнымі ведамі,

якія патрабуюць валодання шэрагам інфармацыі пра розныя аспекты сваёй і іншай культуры (гісторыка-культурную спадчыну, этнаграфічныя рэаліі, звычаі, традыцыі, рэлігійныя дамінанты культуры, ментальныя асаблівасці і стэрэатыпы, індывідуальную маркіроўку культуры і арыгінальны стыль творчасці).

Пераклад тэкстаў розных культур з'яўляецца адной з формаў міжкультурнай камунікацыі, дзякуючы чаму падтрымліваецца часава-прасторавая папулярызацыя і ўзаемадзеянне каштоўнасцей, сэнсаў і сімвалаў розных культур. Ю. Лотман адзначаў, што тэкст культуры, які ўспрымаецца ў якасці абсалютна неперакладальнага на іншыя мовы тэксту, практычна выключаны з сістэмы сэнсаўтваральных механізмаў дадзенай культуры. На яго думку, актывізацыя сэнсаўтварэнняў не будзе адбывацца і пры занадта моцнай інтэграцыі культур, вынікам чаго стане поўная страта адрозненняў паміж імі [4, с. 5].

Такім чынам, даследчыцкія набыткі кампаратывістыкі дастаткова запатрабаваны ў сучасным адукацыйным асяроддзі і розных кірунках камунікацыйнай дзейнасці. Патэнцыял кампаратывістыкі выкарыстоўваецца ў фарміраванні міжкультурных кампетэнцый, якія забяспечваюць належны ўзровень ўзаемадзеяння ў полікультурнай прасторы. Метадалагічныя магчымасці кампаратыўнага падыходу ў арганізацыі міжкультурнага дыялогу раскрываюцца ва ўстанаўленні ступені марфалагічнай і камунікацыйнай сумяшчальнасці культур, у мадэляванні працэсаў міжкультурнага ўзаемадзеяння і прагназаванні іх вынікаў. Кампаратыўныя веды дапамагаюць вырашаць крытычныя сітуацыі міжкультурнага ўзаемадзеяння, пераадолююць цывілізацыйныя межы і ментальную несумяшчальнасць народаў.

Спіс літаратуры

1. *Белая книга* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rus-eu-culture.ru/publ/639>. – Дата доступа : 19.11.2015.
2. *Гумбольдт, В.* Язык и философия культуры / В. Гумбольдт ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1985. – 385 с.
3. *Павильч, А. А.* Сравнительная культурология : пособие / А. А. Павильч. – Минск : МГЛУ, 2015. – 176 с.
4. *Ученые записки Тартуского гос. ун-та* / отв. ред. Ю. М. Лотман. – Тарту : Тартуский гос. ун-т, 1982. – Вып. 576 : Типология культуры. Взаимное воздействие культур. – 160 с.
5. *Ясперс, К.* Всемирная история философии. Введение / К. Ясперс ; пер. с нем. К. В. Лоцевского. – СПб. : Наука, 2000. – 272 с.

Аляксандр ПАВІЛЬЧ,
доктар культуралогіі.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

БЯЗЗЛУЧНІКАВЫЯ СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (ІХ КЛАС)

Мэта: узнавіць і падагульніць веды пра сінтаксічныя прыметы бяззлучнікавых складаных сказаў; удасканалваць уменне выяўляць бяззлучнікавыя складаныя сказы ў тэкстах, ставіць знакі прыпынку на мяжы частак, рабіць сінтаксічны разбор; развіваць маўленне, мысленне, памяць, творчыя здольнасці; стварыць умовы для выхавання павагі да культурнай спадчыны беларускага народа.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік. На экране напісана слова **СКАЗ**. Падбярэце словы, якія пачыналіся б на кожную літару гэтага слова і характарызувалі б вашу плённую працу на ўроку.

С – сумленна, старанна

К – калектыўна

А – адказна, акуратна

З – згодна, згуртавана

II. Паведамленне тэмы, пастаноўка задач урока.

1. Запіс даты і тэмы ўрока.

2. Вызначэнне задач урока вучнямі.

Настаўнік (абагульняе). Сёння мы падвядзём вынікі нашай работы па тэме “Бяззлучнікавыя складаныя сказы”: замацуем пастаноўку знакаў прыпынку ў бяззлучнікавых складаных сказах, будзем удасканалваць навыкі сінтаксічнага разбору складаных сказаў.

III. Актualізацыя ведаў па тэме ўрока.

• **Арфаграфічная хвілінка “Лаві памылку”.**

Заданне. Выправіць памылкі, растлумачыць правілы (матэрыял па тэме “Правілі прыслоўяў і спалучэнняў слоў, блізкіх да прыслоўяў”).

Назаўтра, назаўтра (адкласці), урасыпную, даспадобы, нізашто, у семярых, на верх, на верх гары, штовечар, па чалавечы, на памяць, ад душы, зразбегу, уабхват.

(Напісанне прыслоўяў мае вызначаныя нормы і характарызуецца пэўнай стабільнасцю. Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”.)

1. Тэарэтычная размінка.

• **Картка.**

Адзін вучань працуе ля дошкі з карткай.

Заданне. Зрабіць сінтаксічны разбор слова, пабудаваць схему сказа, растлумачыць пастаноўку знакаў прыпынку паміж часткамі складанага сказа.

Добры дождж сячэ, ліецца; вецер злосна ў хату рвецца, у полі стогнам аддаецца (М. Багдановіч).

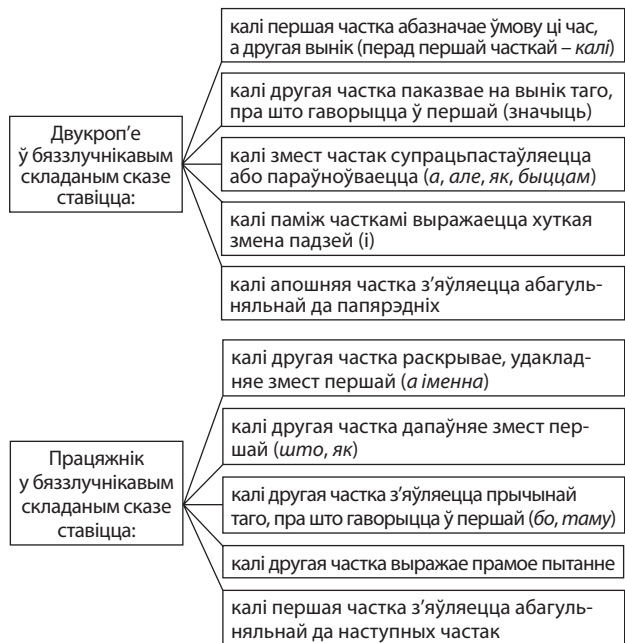
Заданне. Дапоўніце сказы.

1. Бяззлучнікавы складаны сказ – гэта _____.

2. Па адносінах паміж часткамі бяззлучнікавыя складаныя сказы можа быць блізкім да _____.

3. Паміж часткамі бяззлучнікавага складанага сказа ставяцца знакі прыпынку: _____.

• **Вусныя паведамленні вучняў (пастаноўка двукроп’я і працяжніка ў бяззлучнікавым складаным сказе).**



• **Паведамленне “Што мы набываем і што трацім, устаўляючы і апускаючы злучнік у складаным сказе?”.**

2. Практычная частка.

• **Лічбавы дыктант.**

Заданне. Адзначыць нумары бяззлучнікавых складаных сказаў.

1. Рыбак быў дзядзька, наш Антоні, як і работнік адмысловы; а Уладзік пасвіў дзесь каровы, травіў чужыя сенажаці; а дома з дзецьмі была маці (Якуб Колас).

2. Прыпудраныя снегам яліны застылі, і тысячы іскрынак мільгаюць у промнях сонца.

3. Неасцярожны рух – і лодка перавярнулася.

4. Я заўважыў: птах не зводзіць з мяне вачэй, сочыць за кожным маім рухам.

5. Пранізлівы вецер кудлаціў на сініцах пер’е, калючы мароз прабіраў наскрозь.

6. Дзе прайшло маленства, там пачынаецца радзіма.

7. Хлопцы пераглянуліся: няўжо Валянцін Пракопавіч ведае пра іх учарашні “подзвіг”?

8. Вее вецер, свішча ў коміне, горка плача, надрываецца; і цяпер мне тая музыка, як жывая, успамінаецца.

9. Мы паспрабавалі абняць дуб-велікан уча-тырох – не хапіла рук.

10. Ганька пацягнула носам: смачна пахне гарачымі блінцамі.

Даведка: 4, 5, 7, 9, 10.

IV. Сістэматызацыя ведаў па тэме.

• “Шыфроўка”.

Заданне. Звярніцеся да лісткаў з табліцай, напішыце на іх сваё прозвішча. На слых вам трэба ўспрыняць сказ і ўпісаць у клетку пад нумарам ска-за толькі знак прыпынку, які неабходна паставіць у бяззлучнікавым складаным сказе.

Прозвішча, імя _____

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

1. Адбіраюць у чалавека любімую працу – пустым становіцца яго жыццё.

2. Максім прыслушаўся і зразумеў: у шыбіну стукаюць мокрыя галінкі.

3. Звіняць на палях тугія каласы, шумяць шырокія нівы жыта і пшаніцы.

4. У парку грывела музыка, па асветленых алеях цяклі бясконцыя людскія ручаі.

5. Любіш катацца – любі і саначкі вазіць.

6. Адспявала лета песні, усе сабрала каласы; пад сасонкамі, на ўзлессі, расцвітаюць верасы.

7. Ветрык развееў туман, перастала імжыць.

8. Толькі цяпер сцяміў Вадзім: кручок зачапіўся за лодку.

9. Вечарамі загараліся вогнішчы, засыпаючы іскрамі зорнае неба; у кацялках булькаў чай.

10. Апаласні халоднай вадой твар – сон як рукой здыме.

Даведка.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
-	:	,	,	-	;	,	:	;	-

• Узаемаправерка.

• Гімнастыка для вачэй.

Настаўнік. Якое свята будучы адзначаць прываслаўныя 15 лютага, а каталіцкія вернікі – 2-га лютага? (*Грамніцы, або Стрэчанне.*) Слова *Грамніцы*, як мяркуюць, пайшло ад імя язычніцкага бога Грамаўніка, якому прыпісвалася ўтварэнне веснавых навальніц і дажджоў.

Другая назва – Стрэчанне – паходзіць ад царкоўнаславянскага “сретенъ” і азначае свята сустрэчы з Ісусам Хрыстом, пасланым Богам на зямлю. Народ тлумачыў свята як сустрэчу зімы з летам.

• **Праца з тэкстам** “Грамніцы, або Стрэчанне”.

Заданне. Прачытаць тэкст. Вызначыць стыль, тып тэксту.

Свята Грамніцы звязана з імем старажытнага язычніцкага бога Грамаўніка. Агонь, запалены маланкай, называўся жывым і меў цудадзейную сілу ён ахоўваў людзей, жывёл, прыроду ад злых сіл, нёс святло, здароўе, шчасце і дабрабыт.

Грамніцы мелі прыгожую рытуальную форму. Загадзя рыхтаваліся вялікія васковыя свечкі да метра даўжынёй, якія кожны гаспадар, а ў выключных абставінах гаспадыня, прыносіў у царкву. Над свечкамі чыталася пяць малітваў, іх кадзілі, крапілі вадой і тройчы асянялі крыжам. Гаспадары запальвалі асвечаныя свечкі, тушылі пераварочваннем (у)ніз, хавалі за пазуху, у рукаў або загортвалі ў хустачку, і ўжо так грамнічныя свечкі дастаўляліся (да)дому.

Заўважалася, што, калі грамнічныя свечкі трашчалі ў час гарэння, летам трэба чакаць шмат навальніц, і чым мацнейшым быў трэск, тым часцейшымі і страшнейшымі будуць летнія навальніцы, і наадварот. Грамніцы ўсведамляліся “залатым сячэннем”, якое сведчыла аб тым, што да гэтага часу заканчвалася першая, самая марозная, самая лютая частка зімы. Людзі чакалі палёгкі: памяншэння маразоў, павелічэння дня. Грамніцы выступалі мяжой у змене стану прыроды. Яны фіксавалі той час, з якога гэтыя змены станавіліся прыкметнымі і адчувальнымі. Так пераканальна і ўпэўнена гучыць прыказка “Прыйшлі Грамніцы скідай рукавіцы”.

Паводле “Святы і абрады беларусаў” В. Ліцьвінкі.

Заданні.

Група 1. Знайсці ў I абзацы бяззлучнікавы складаны сказ, паставіць паміж часткамі адпаведны знак прыпынку, пабудаваць схему сказа. Знайсці ў тэксце прыказкі.

Група 2. Выпісаць бяззлучнікавы складаны сказ з трэцяга абзаца, паставіць паміж часткамі знак прыпынку (растлумачыць пастаноўку), пабудаваць схему сказа. Знайсці ў тэксце прыкметы.

Настаўнік. Вам трэба было адшукаць прыказкі і прыкметы. (*Група 1. Да Грамніц не скідай рукавіц, а як прыйдуць Грамніцы, то ўжо не патрэбны рукавіцы. Кармі курэй аўсом – вясной і летам будзеш з яйцом. Група 2. Калі на Грамніцы певень з-пад страхі нап’ецца вадзіцы, то на Юр’я вол пад’есць травіцы. На Грамніцы адліга – з ураджаю будзе хвіга.*) Ці ёсць сярод гэтых прыказак бяззлучнікавы сказ, растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

• **Вуснае наведанне** “Абрад агністага крыжавання”.

• **Хвіліна адпачынку.** Стрэчанская песня.

• “Аднаві прыказку”.

Заданне. Пераблытаны часткі прыказак. Знайдзіце пачатак і канец кожнай.

Не плюй у вадзіцу:	...няма чаго панчохі сушыць
Добрае карэнне,	...вушка адарвецца – збан паб'ецца
Ваўкоў баяцца –	...добрае насенне
Рэчкі не пераплыў –	...згадзіцца напіцца
Да пары збан воду носіць:	...у лес не хадзіць

Група 1. Абгрунтаваць пастаноўку знакаў прыпынку.

Група 2. Растлумачыць сэнс прыказак. Падабраць рускія адпаведнікі.

Даведкі.

1. Не плюй у вадзіцу: згадзіцца напіцца. (Не плюй в колодец – пригодится воды напиться.)

2. Добрае карэнне, добрае насенне. (Доброе семя, доброе и племя.)

3. Ваўкоў баяцца – у лес не хадзіць. (Не страшен чёрт, как его малюют.)

4. Рэчкі не пераплыў – няма чаго панчохі сушыць. (Не говори “гоп” пока не перепрыгнешь.)

5. Да пары збан ваду носіць: вушка адарвецца – збан паб'ецца. (Не всё квасу играть: час придёт и квас дойдёт.)

V. Абагульненне ведаў па тэме.

• *Тэставае заданне “Знакі прыпынку ў бяззлучнікавым складаным сказе”.*

І варыянт

A1. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць коску:

1) Міла бомы смяюцца ў цішы_ ціха срэбрам гукае крыніца.

2) Зямля жыве_ у бераг б'юцца прылівы, у вырай адлятаюць жураўлі.

3) Касілка стракочуць_ ідзе сенакос.

4) Каранасты дубок быў зусім адзінокі_ моўчкі слухаў ён буры далёкія крокі.

5) На галінках яблыні куляліся вялікія сінцы_ паблізу ў кусце парэчак пырхала валасянка.

A2. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць двукроп'е:

1) Усё часцей і часцей садзіліся птушкі перадыхнуць_ давалася ў знакі стома.

2) Ён прыслухаўся, а потым убачыў пульсоўную кропку ў небе_ гэта ляцеў самалёт.

3) Думкі снаваліся ў галаве Даўгалёва вельмі пужлівыя_ чым ён займаўся столькі гадоў?

4) Савось задаволена ўсміхаецца_ у кошыку грыбы як на падбор.

5) Хутка пачарнее лісце_ золатам зажаўцее бярэзнік.

A3. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы, у якіх знакі прыпынку паміж часткамі пастаўлены правільна:

1) Я застываю ў радасным здзіўленні: на голым, авеяным асеннімі вятрамі пятаку – вялікая сям'я баравікоў.

2) Сям-там чуўся пах завялых траў, стракталі конікі.

3) Гаспадар насцярожыўся, каго там нясе?

4) Сінелі снягі: лёгкі марозны туманок змешваўся з дымам комінаў і раставаў над сялом.

5) Убязыць Алеська ў хату – хата пераменіцца.

II варыянт

A1. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць коску:

1) Звоняць пілы_ гудуць тапарышчы_ стогне дрэва – будуюцца дом.

2) Па-над рэчкай лён зацвітае блакітам_ аддае вам паклон буйным коласам жыта.

3) Князь без дружыны_ без лука страла.

4) Маўкліва стаялі маладыя дубкі_ сям-там відаць былі ствалы стройных бярозак.

5) Доўга не мог заснуць Міхась_ клопатныя думкі змянялі адна адну.

A2. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць двукроп'е:

1) Алёнка здзівілася_ ніхто не грабе ніводным вяслон, а паром плыве.

2) Позна ходзіш_ сабе шкодзіш.

3) Зазелянелі паплавы_ накінулі на сябе летнія ўборы дрэвы.

4) Любіць працу_ у ёй найбольшы смак жыцця.

5) Позна я зразумеў_ на зямлі бацькоў няма бязмоўных дрэў, маўклівых валуноў.

A3. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы, у якіх знакі прыпынку паміж часткамі пастаўлены правільна:

1) Ранак прынёс доўгачаканую навіну: прыляцелі жаданыя госці-ластаўкі.

2) Журчэлі гаманлівыя ручаі, у небе над полем звінеў жаваранак.

3) Паглядзіш з вежы ўніз – галава закружыцца.

4) Хлопчык сцішыўся за тоўстым дрэвам, чалавек ці звер ідзе?

5) Сонца ўстае над вялікай ракой: буйныя росы апалі.

Даведкі. Варыянт I. A1. 1, 4, 5; A2. 1, 3, 4; A3. 1, 2, 5. Варыянт II. A1. 1, 2, 4; A2. 1, 4, 5; A3. 1, 2, 3.

VI. Падвядзенне вынікаў урока. Выстаўленне і каментаванне адзнак.

• *Рэфлексія.*

VII. Дамашняе заданне. § 30, пр. 151 або с. 157 (5 ск.)

Яніна СІДАРЭНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Старасвержанскай сярэдняй школы.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НАЗОЎНІК

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (X КЛАС)

Мэта: сістэматызацыя ведаў па асноўных пытаннях тэмы “Назоўнік”.

Задачы: садзейнічаць удасканалванню ўменняў адрозніваць лексіка-семантычныя групы назоўнікаў у тэкстах, выяўляць іх сэнсава-стылістычную ролю, адбіраць назоўнікі пэўных тэматычных груп; развіваць камунікатыўныя ўменні, звязнае маўленне, памяць і мысленне; ствараць умовы для выхавання патрыятызму.

Эпіграф:

Неба чыстае і глыбокае
І бярозавы ціхі гай –
Беларусь мая сінявокая,
Беларусь мая, родны край.

Уладзімір Карызна.

I. Арганізацыйна-матывацыйны этап.

Настаўнік. Добрыя словы дапамагаюць нам супакоіць, суцешыць чалавека, а поціск рукі сябра надае ўпэўненасць, веру ў свае сілы. Вазьміцеся за рукі і пажадайце адно аднаму поспехаў.

II. Аперацыйна-пазнавальны этап.

Настаўнік. Дзе, у якой краіне мы жывём? Што ўваходзіць у паняцце Радзіма? (*Адказы вучняў.*) Ці правільна напісаны на дошцы словы: *Радзіма – радзіма?* Якая гэта часціна мовы? Падбярыце сінонімы да гэтага слова (*Айчына, Бацькаўшчына*).

• Зварот да эпіграфа.

Настаўнік. На якія думкі вас наводзяць радкі Уладзіміра Карызны? (*Адказы вучняў.*) Знайдзіце ў радках верша назоўнікі.

• Мэтавызначэнне.

Будзем ведаць...

Будзем умець...

• Праверка дамашняга задання.

Зачытванне сачыненняў-мініяцюр на тэму: “*Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы*”.

Настаўнік. Што вы разумееце пад словам *радзіма*? Адкуль пайшла назва *Сураж*? Паслухаем легенду пра Суражскі замак.

Чытаюць вучні.

Замак... Гэта месца трохвугольным клінам урзаецца ў Заходнюю Дзвіну.

Усё, пра што раскажае легенда, было, калі Сураж належаў Вялікаму Княству Літоўскаму. Адзін з князёў, што правіў на гэтых землях, вельмі любіў паляваць у суражскіх лясах. Яму падабалася гэтае месца, шчодра адоранае пры-

родай: рака з яе чыстымі і плаўнымі водамі, берагі, упрыгожаныя вербамі і чаромхай, непраходныя лясы, а *людзі* вылучаліся дабрынёй і працавітасцю.

Але больш за ўсё яму падабаліся тутэйшыя дзяўчаты, прыгожыя, вясёлыя, зграбныя, звонкія пявунні. У сваіх светлых, расшытых вопратках былі яны падобны на маладыя, стромкія бярозкі, якія радавалі ўсіх сваёй чысцінёй.

Пра ўсё гэта князь раскажаў сваёй дачцэ, а потым узяў яе з сабой паглядзець гэтыя мясціны. Князёўне спадабалася не толькі наваколле, але і добры хлопец, зграбны ды прыгожы. Пакахала княжна тутэйшага рыбака ўсёй душой, усім сваім дзявоцым сэрцам. Ніхто і нічым не мог згасіць гэтае яркае і гарачае каханне.

І вырашыла княжна застацца жыць у гэтым краі. Аднак калі князь даведаўся пра яе рашэнне, то вельмі разлаваўся на дачку і загадаў змайстраваць на сутоку дзвюх рэк вялікі замак і пасадзіць у яго непакорлівую прыгажуню.

Ішлі гады. Княжна не адмовілася ад свайго кахання, пралівала горкія слёзы, усё глядзела на раку і чакала... Ад яе горкіх слёз пачаў рушыцца высокі бераг, замак споўз у раку, а потым рухнуў разам са сваёй святліцай.

Заданні да тэксту

1. Вызначце стыль і тып тэксту. Абгрунтуйце свае меркаванні.

2. Прачытайце тэкст, апускаючы назоўнікі. Што змянілася?

3. Якога ліку назоўнік *людзі*? Прывядзіце прыклады назоўнікаў, якія ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку [Большасць уласных назоўнікаў, рэчывыя назоўнікі (*золата, вада, малако, мёд, снег*), зборныя назоўнікі (*насенне, асінік, моладзь*), абстрактныя назоўнікі (*радасць, смеласць, характэр, сіль*), назвы месяцаў, напрамкаў свету (*верасень, люты, поўнач, захад*)].

• Праца ў парах.

Заданне. Разгадайце крыжаванку.

1. Галоўны член сказа.
2. Раздзел навукі аб мове, у якім словы вывучаюцца як часціны мовы.
3. Даданы член сказа.
4. Ён бывае мужчынскі, жаночы, ніякі і агульны.
5. Раздзел навукі аб мове, у якім вывучаюцца спосабы ўтварэння слоў.
6. Змяненне часцін мовы па склонах.
7. Ён можа быць і адзіночным, і множным.
8. У беларускай мове іх шэсць.

1	Д	З	Е	Й	Н	І	К														
				2	М	А	Р	Ф	А	Л	О	Г	І	Я							
				3	А	З	Н	А	Ч	Э	Н	Н	Е								
				4	Р	О	Д														
5	С	Л	О	В	А	Ў	Т	В	А	Р	Э	Н	Н	Е							
	6	С	К	Л	А	Н	Е	Н	Н	Е											
					7	Л	І	К													
					8	С	К	Л	О	Н											

• Фізікультхвілінка.

Заданне 1. На зорачках напісаны словы, трэба размеркаваць зорачкі ў два слупкі, дзе назоўнікі пішуцца разам або асобна.

(Не)забудка, (не)пагадзь, (не)забіяка, (ня)шчасце, (не)гультай, (не)спакой, хвароба (не)пернік, (ні)пух і (ні)шоўк.

Правільнае напісанне: незабудка, непагадзь, незабіяка, няшчасце, негультай, неспакой, хвароба не пернік, ні пух і ні шоўк.

Заданне 2. Складзіце 3-4 сказы пра Беларусь / Сураж.

Словы ў дапамогу: рэкі, азёры, лясы, птушкі, буслы, людзі, народ, гарады, вёскі.

Заданне 3. Вызначце адушаўлёныя ці неадушаўлёныя назоўнікі. Адушаўлёныя падкрэсліце рыскай.

Сонца, Беларусь, мама, селянін, подзвіг, зубр, бяроза, бацька, музей, кніга, вучань, Сураж, клас, настаўніца, лес, зіма.

Табліца для даведак.

Граматычныя паказчыкі адушаўлёных назоўнікаў	Граматычныя паказчыкі неадушаўлёных назоўнікаў
Форма В. скл. мн. л. супадае з формай Р. скл. мн. ліку: <i>бачу вучняў – няма вучняў</i>	Форма В. скл. мн. л. супадае з формай Н. скл. мн. ліку: <i>бачу падручнікі – ляжаць падручнікі</i>

Заданне 4. Успомніце, якія назоўнікі называюцца зборнымі, а якія – рэчыўнымі. Размяркуйце ў два слупкі.

Срэбра, нафта, хлеб, сасоннік, калоссе, моладзь, малако, духі, праменне, аспірын, студэнцтва, птаства, вугаль, голле.

Зборныя: сасоннік, калоссе, моладзь, праменне, студэнцтва, птаства, голле.

Рэчыўныя: срэбра, нафта, хлеб, малако, вугаль, духі, аспірын.

Заданне 5. Выпраўце памылкі:

- не было снега – *не было снегу*;
- на поле не было – *на полі не было*;
- завінілі на небу – *завінілі на небе*;
- на ўскрайку леса – *на ўскрайку лесу*.

Заданне 6. Устаўце прапушчаныя літары, растлумачце, да якога роду адносяцца вылучаныя назоўнікі.

- Горк... *палын*, моцн... *боль*.
- Зоська – выключн... *зазнайка*.
- Міколка – вядом... *запявала*.

- Інжынер* Святлана Міхайлаўна захварэ...
Даведка. 1) Горкі палын, моцны боль (м. р.).
- Зоська – выключная зазнайка (аг. р.).
- Міколка – вядомы запявала (аг. р.).
- Інжынер* Святлана Міхайлаўна захварэла (м. р.).

III. Кантрольна-рэфлексійны этап.

• Тэставе заданне (з узаемаправеркай).

1. Вызначце лексічнае значэнне назоўнікаў:

а) дзеянне; б) прадмет; в) прымета.

2. Адзначце ўласныя назоўнікі, якія трэба ўзяць у двукоссе:

а) тэатр імя Я. Купалы, горад Віцебск;

б) газета Жыццё Прыдзвіння, спектакль Званы Віцебска;

в) рака Заходняя Дзвіна, краіна Беларусь.

3. Адзначце адушаўлёныя назоўнікі:

а) стол; б) русалка; в) нябожчык.

4. Адзначце абстрактныя назоўнікі:

а) дажынкi; б) завая; в) гонар.

5. Адзначце зборныя назоўнікі:

а) лісты; б) лісце; в) калоссе.

6. Адзначце назоўнікі з канчаткам *-і ў* М. скл.:

а) алень; б) вучань; в) пакой.

7. Адзначце назоўнікі з канчаткам *-е ў* М. скл.:

а) зямля; б) каліна; в) парог.

8. Адзначце назоўнікі з канчаткам *-ы ў* М. скл.:

а) вецер; б) брыгадзір; в) гараж.

9. Адзначце назоўнікі з канчаткам *-у ў* Р. скл.:

а) тэніс; б) цыклон; в) дубняк.

Даведка. 1. б; 2. б; 3. б, в; 4. а, в; 5. б, в; 6. а, в; 7. б, в; 8. а, в; 9. б, в.

• Сінквейн.

Вучні складаюць і чытаюць сінквейны.

Беларусь

прыгожая, незалежная, свабодная

паважаем, любім, ганарымся

Мы паважаем і любім нашу Беларусь!

Радзіма

Настаўнік чытае свой сінквейн.

Вучні

настойлівыя, дапытлівыя

працавалі, выконвалі, рабілі вывады

Памятайце: вашы веды – гэта сапраўдны скарб!

Малайцы!

• Ліст самаадчування.

1. Што спадабалася на ўроку?

2. Як вы ацэніце вашу працу на ўроку?

3. Ацаніце ваш настрой на ўроку (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10) і аргументуйце выбар.

IV. Дамашняе заданне. Складзіце вуснае выказванне па тэме “Мая будучая прафесія” або крыжаванку па тэме “Назоўнік”.

Святлана МАШКАНАВА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Суражскага дзіцячага сада – сярэдняй школы
імя Героя Савецкага Саюза М. П. Шмырова.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ВЫТОКІ ПОДЗВІГУ І ЗДРАДЫ ГЕРОЯЎ АПОВЕСЦІ “ЖУРАЎЛІНЫ КРЫК” ВАСІЛЯ БЫКАВА

ПЕДМАЙСТЭРНЯ (VIII КЛАС)

Мэта: даследаваць вытокі подзвігу і здрады; развіваць уменні працаваць у групах, вобразна мысліць, асэнсавана выказаць погляды на ўчынкі герояў, вылучаць галоўнае з іх характарыстыкі; садзейнічаць выхаванню павягі і ўдзячнасці да тых людзей, хто ахвяраваў сабою дзеля іншых, выканаў свой абавязак да канца.

Абсталяванне: партрэт Васіля Быкава, выстава яго твораў, мультымедыяная прэзентацыя па тэме, карткі з заданнямі, мультымедыяная прэзентацыя вучняў “Помнік герою”.

Апераджальнае заданне для вучняў: выканаць праект помніка герою аповесці Васіля Быкава “Жураўліны крык”.

Эпіграф:

Ёсць дзве формы жыцця: гарэнне і гніенне.
Самыя мужныя выбіраюць першую.
Баязлівыя і скупыя – другую.

М. Горкі.

ХОД МАЙСТЭРНІ

I. Індукцыя.

Майстар. Старажытныя мудрацы гаварылі: “Ніколі не гавары не падумаўшы!” Гэтага прынцыпу мы пастараемся прытрымлівацца. Сёння будзе прапанаваны шэраг заданняў як калектыўных, так і індывідуальных: мы будзем аналізаваць тэкст і адказваць на пытанні, разважаць. Думка кожнага вельмі важная. Спадзяюся, што мы станем лепшымі ў думках, учынках, дзеяннях. І калі гэта ўсвядомім, мэта будзе дасягнута.

Усё далей і далей у незваротнае мінулае адыходзіць Вялікая Айчынная вайна. У гэтым годзе мы адзначым 73 гады з дня вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, а памяць пра вайну жывая ў сядомасці і ў сэрцах людзей. Над намі мірнае неба. І гэта не падарунак лёсу. Няшмат ужо засталася тых, хто, не шкадуючы сябе, крок за крокам, праз усе пакуты, боль і страты набліжаў Перамогу. За адвагу і гераізм, праяўленыя на беларускай зямлі, больш за 30 000 салдат і афіцэраў – выхадцаў з Беларусі – былі ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі Савецкага Саюза, а каля 400 воінаў уганараваны званнем Героя Савецкага Саюза. Як сімвал мужнасці і славы ўзвышаюцца на нашай зям-

лі помнікі, мемарыяльныя ансамблі, абеліскі. Велічныя і сціплыя.

• **Індуктар.** *Выразнае чытанне верша “Абеліскі” А. Кавалевіча.*

На фоне музыкі (мелодыя песні “Жураўлі” Я. Фрэнкеля і Р. Гамзатава) дэманструюцца слайды прэзентацыі абеліскаў, сярод якіх і мясцовыя.

Далёка пойдзеш ты ці блізка, –
Усюды, край мой дарагі,
Цябе пакрылі абеліскі,
Як сімвал гора і тугі.
Як сімвал мужнасці і сілы,
Як знак адданасці зямлі,
Хоць людзі леглі ў магілы,
Але свабоду збераглі.
Чакаем родных мы і блізкіх,
Гукаем іх – не йдуць яны.
Маўчаць усюды абеліскі,
Маўчаць усюды курганы.
Баліць, шчыміць Радзімы сэрца.
І кожны міг, і кожны час
Яе героі на паверцы
Стаяць жывымі сярод нас.

Вучні выказваюць уражанні ад праслуханага твора.

Майстар. Васіль Быкаў – адзін з тых беларускіх пісьменнікаў, хто перанёс на сваіх плячах цяжасці вайны. Ён вельмі добра ведаў, як нялёгка давалася перамога, якія гераічныя намаганні мільёнаў людзей спатрэбіліся для таго, каб здабыць яе ў зацятых бітвах. Асноўны прынцып творчасці пісьменніка: паказаць праўду вайны “без падфарбоўвання, без выхвалення, без лагіроўкі – такой, якой яна ёсць”. Аповесць “Жураўліны крык” – доказ гэтаму. Сёння мы паразважаем, чаму героі аповесці не пайшлі ўсе разам адной дарогай, а адны паставілі на першае месца абавязак перад Радзімай, народам, другія ж змаладушнічалі і ў выніку аказаліся здраднікамі.

• **Зварот да эпіграфа.**

II. Самаканструкцыя.

Заданне. Запішыце асацыятыўны ланцужок да паняцця *герой (мужны, смелы, адданы, ахвяра, чэсны, справядлівы і г. д.).*

Вучні агучваюць запісы. Пры зачытванні дапаўняюць свой шэраг словамі, прапанаванымі іншымі вучнямі.

Майстар. Выберыце і падкрэсліце самае значнае, на вашу думку, слова. (*Адказы вучняў.*) Ці ўсе героі аповесці “Жураўліны крык” валодалі гэтымі якасцямі? (*Адказы вучняў.*)

III. Сацыяканструкцыя.

• Праца ў групах.

Вучні працуюць на фоне спакойнай музыкі.

Група 1. Пшанічны і Аўсееў. 1. Як даваеннае жыццё паўплывала на маральны выбар Пшанічнага? (*Зачытаць яго жыццёвы дэвіз.*) Чаму ён стаў здраднікам? Ці можам мы апраўдаць гэтага чалавека? 2. Якія адмоўныя рысы характару развіліся ў Аліку Аўсееву з дзяцінства? Чаму Аўсееў пакінуў поле бою ў самы адказны момант?

Група 2. Карпенка і Свіст. 1. Як паводзіць сябе ў баі Карпенка? Чаму Карпенка, паміраючы, увесь час паўтарае імя Свіста? 2. Якім мы бачым даваеннае жыццё Свіста? Як гіне баец? Ці мог ён выжыць?

Група 3. Фішар і Глечык. 1. Якім мы бачым Фішара ў пачатку твора? (*Зачытаць.*) Як да яго ставіцца Карпенка? Ці можна сказаць, што Фішар, застрэліўшы ўсяго аднаго немца, здзейсніў подзвіг? 2. За што Глечык просіць прабачэння ў маці, якая засталася ў тыле? Чаму ён забівае Аўсеева? Якія пачуцці перапаўняюць яго душу ў гэты момант? (*Зачытаць.*)

IV. Сацыялізацыя і афішаванне.

Майстар. У аповесці “Жураўліны крык” Васіль Быкаў уводзіў чытача ў свет духоўнага жыцця герояў, іх мінулага і сучаснага з мэтай выяўлення вытокаў подзвігу або здрады. А паставіўшы сваіх герояў перад выбарам: жыццё, купленае здрадай, або гераічная смерць, – пісьменнік раскрываў сутнасць характару чалавека.

Прэзентацыя вынікаў працы ў групах.

• Выступленні вучняў.

1. “Выпрабаванне вайной Аўсеева і Пшанічнага”.

Майстар. Сапраўды, здрада нібы закладзена ў сьвядомасці такіх людзей, як Пшанічны і Аўсееў, у іх унутраным свеце. Вайна выпрабуе і слабых духам людзей, і моцных. І адразу цяжка сказаць, як яны будуць паводзіць сябе ў той ці іншай сітуацыі. І толькі перад тварам смерці чалавек раскрываецца найбольш яскрава.

2. “Выпрабаванне вайной Карпенкі і Свіста”.

Майстар. Вайна мяняе лёс чалавека, яго характар, жыццё, прымушае зірнуць на ўсё іншымі вачыма, падумаць, паразважаць і, можа, на-

ват змяніць што-небудзь, як гэта здарылася з Фішарам і Глечыкам.

3. “Выпрабаванне вайной Фішара і Глечыка”.

Вучні выказваюцца, дапісваюць у асацыятыўны ланцужок новыя паняцці, падкрэсліваюць новае слова або пакідаюць ранейшае.

Майстар. Да якой формы жыцця, паводле выказвання М. Горкага, адносіцца жыццё кожнага з герояў? Чаму адны з іх сталі героямі, а іншыя здраднікамі? (*Адказы вучняў.*) Ушануем памяць тых, хто у час вайны ахвяраваў сабой у імя Перамогі.

• Хвіліна маўчання.

V. Разрыў.

Словы В. Быкава на слайдзе.

“Перш за ўсё мы абавязаны разгледзець у іх [загінулых] маўклівую просьбу памятаць, не забываць у змене год іх імёны і іхнія справы, раскажаць нашчадкам аб сэнсе іх жыцця і асабліва – іх заўчаснай смерці...” (В. Быкаў).

Майстар. Ці трэба вашаму пакаленню, тым, хто не ведаў вайны, помніць пра тую трагедыю, якую яна прынесла нашаму народу? Як ушаноўваецца памяць загінулых у час вайны? (*Адказы вучняў. У гэты час дэманструюцца слайды па тэме выказванняў.*)

VI. Пластыка.

Майстар. Каму з герояў аповесці вы паставілі б помнік воінскай славы і чаму? Якім вы ўяўляеце яго? З якога матэрыялу вы зрабілі б гэты помнік? Апішыце яго.

VII. Абарона творчых работ.

Дэманструюцца слайды – праекты вучнёўскіх работ. Вучні абараняюць свае праекты.

VIII. Творчасць. Напісаць сачыненне-мініяцюру “Ля помніка загінуламу герою”. (*Можна ўзяць слова, якое выбраў кожны вучань, і гэта будзе тэма міні-сачынення; закончыць сачыненне можна дома.*)

IX. Рэфлексія.

Заданне. Закончыце сказы.

1. Я адчуў(ла), што...

2. Я задумаўся(лася) над...

Майстар.

Я вас прашу, не зведаў хто вайны,
Прашу вас, мае дочки і сыны,
Узяць хоць долю памяці маёй,
Каб потым ёй не зарасці травой.

Анатоль Вярцінскі.

Тамара КАЧЫНСКАЯ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Парэцкай сярэдняй школы.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ ТРЭЦІ (АБЛАСНЫ) ЭТАП XXXIII РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ. 2016/17 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД

ІХ КЛАС

Заданне 1. Пастаўце знак “+” насупраць слоў, у якіх у прыстаўцы суседні з коранем зычны гук вымаўляецца мякка.

Максімальная колькасць балаў – 4
(0,5 бала за кожнае правільнае рашэнне).

развесці		ад’ехаць	
скінуць		празмерны	
беззямельны		аб’язджаць	
уз’яднацца		падсесці	

Заданне 2. Насупраць прыведзеных сінанімічных фразеалагізмаў упішыце ў табліцу яшчэ адзін фразеалагізм-сінонім з кампанентам *вада*.

Максімальная колькасць балаў – 6
(2 балы за кожны правільна вызначаны фразеалагізм).

як магіла / як рыба / як сцяна	
сам не ў сабе / як сам не свой / як пад зямлёй / як цень	
мянціць языком / араць дарогі / разводзіць антымоні	

Заданне 3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Тысячи солнечных зайчиков, отразившись от поверхности воды, плясали на огуречных листьях, освещая их снизу каким-то таинственным светом. От этого казалось, что воздух под листьями, где сидели Незнайка и Кнопочка, тоже волнуется и трепещет, словно машет бесчисленными невидимыми крылышками, и все это выглядело каким-то необычным, волшебным (по Н. Носову).

Заданне 4. Гатуем “марфемны адвар”. Уважліва “перабарыце” кожны карэньчык, кожную сцяблінку і лісцік лекавых раслін. Запішыце назіранні ў табліцу.

Як рукою з нас здымаюць / Зёлкі боль і нагавор, / Бо ў сябе яны ўбіраюць / Моц зямлі, лугоў прастор (У. Лабко).

Максімальная колькасць балаў – 4
(1 бал за кожнае правільна разабранае слова).

Словы	Прыстаўка	Корань / карані	Злучальная марфема	Суфікс / суфіксы	Канчаток
Горац вужачы					
Дзядкі звычайныя					
Фіялка трохколёрная					
Шчытоўнік мужчынскі					

Заданне 5. Падарожнічаем па краіне і складзем турыстычнае выданне “Вітаем у Беларусі!”. Адрэдагуйце матэрыял для гэтага зборніка, паставіўшы словы ў дужках у патрэбнай форме.

Максімальная колькасць балаў – 5
(1 бал за кожнае правільна напісанае слова).

1. Каля (*Крошын*) Ігнат Дамейка з Антонам Адынцом пасадзілі два дубы, а вершаваны надпіс на камені побач з дубамі выбіў сам каваль – Паўлюк Багрым. 2. Беларус М. Пачобут-Адлянцікі ў XVIII стагоддзі вывучаў зацьменні кольцаў планеты (*Сатурн*) і спадарожнікаў іншых планет. 3. Старажытны цэнтр горада (*Івянец*) традыцыйна складваўся на правым беразе ракі Волмы. 4. З ракой (*Заходняя Дзвіна*), якая стала першай жыццёвай артэрыяй Полацка, звязана і вызначэнне кірунку гістарычнай плыні горада. 5. Да вострава (*Кляштар*) – найбольш вядомага сярод астравоў на Браслаўскіх азёрах – можна даплыць лодкаю.

Заданне 6. Ці памятаеце вы лінгвістычныя тэрміны? Вызначце, азначэнні якіх паняццяў пададзены ніжэй.

Максімальная колькасць балаў – 5
(1 бал за кожны правільна запісаны тэрмін).

1. Дзеясловы, што ўказваюць на завершанасць дзеяння, яго вынік, –	
2. Назоўнікі, якія абазначаюць мноства асоб ці аднародных прадметаў як адно цэлае, –	
3. Займеннікі, што ўказваюць на адсутнасць асобы, прадмета, якасці, прыналежнасці, –	
4. Лічэбнікі, якія складаюцца з двух або некалькіх слоў, –	
5. Часціцы, што выражаюць значэнне заахвочвання да дзеяння, –	

Заданне 7. Уважліва прачытайце ўрывак з паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа. Адкажыце на пытанні, выканайце заданні да прыведзенага тэксту.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Куцця. Марозна. Хмурнавата.

Сняжок падкідвае заўзятая;

Снег на Куццю – _____ на лета,

Такая матчына прымета,

А сцэжкі чорны – _____ многа;

Ну і за гэта хвала Богу.

1. У якім значэнні выкарыстоўваецца ў гэтым урыўку назывуны сказ?

2. Запішыце іншыя значэнні, з якімі можа ўжывацца слова ў гэтым сказе.

3. Нягледзячы на запазычаны характар назоўніка *куцця* (ад грэчаскага дзеяслова *κικάν* ‘загушчаць нешта, бесперапынна памешваючы’), часцей яго зна-

чэнне звязваюць з назоўнікам *кут*. Прывядзіце ва-шы меркаванні адносна такога варыянта народнай этымалогіі назоўніка *куця*.

4. Аднавіце ў тэксце прапушчаныя словы ў “матчыных” прыкметах-прадкаваннях.

5. Пастаўце ў тэксце прапушчаны знак прыпынку, растлумачце яго неабходнасць.

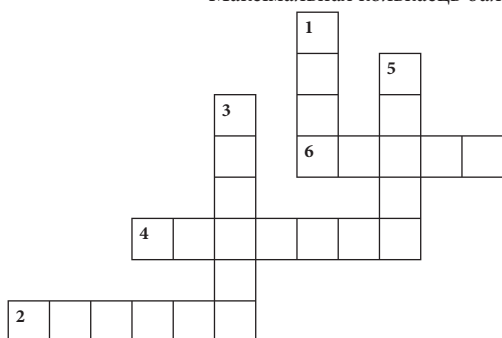
Заданне 8. У кожным з прапанаваных радоў адзін элемент лішні. Запішыце яго і патлумачце, чаму.

Максімальная колькасць балаў – 5.

1. Лірыка, эпас, раман, драматургія.
Лішняе _____, бо _____.
2. Апавяданне, санет, актава, трыялет.
Лішняе _____, бо _____.
3. Рытм, вершаваны памер, рыфмоўка, лірычнае адступленне.
Лішняе _____, бо _____.
4. Вадэвіль, байка, фарс, скетч.
Лішняе _____, бо _____.
5. Экспазіцыя, завязка, канфлікт, кульмінацыя.
Лішняе _____, бо _____.

Заданне 9. Разгадайце крыжаванку.

Максімальная колькасць балаў – 6.



Па гарызанталі: 2. Горад, у якім правёў дзіцячыя гады (з 1892 да 1896 г.) Максім Багдановіч. 4. Форма і назва верша Максіма Багдановіча: *Як птушка ў гібкіх трасніках*, / *Стралою думка мільганула* / *І ўраз жа знікла, патанула*, / *Як птушка ў гібкіх трасніках*. / *Ды ўсё ж душа яе пачула* / *І ўжо няе ў такіх славах*: / “*Як птушка ў гібкіх трасніках*, / *Стралою думка мільганула*”. 6. Горад, у якім нарадзіўся Максім Багдановіч.

Па вертыкалі: 1. Імя бацькі Максіма Багдановіча. 3. Першы апублікаваны ў 1907 г. беларускі твор Максіма Багдановіча. 5. Форма і назва наступнага верша Максіма Багдановіча: *Паміж няскоў Егіпецкай зямлі*, / *Над хвалямі сінеючага Ніла*, / *Ўжо колькі тысяч год стаіць магіла*: / *Ў гаршчкунасення жменю там знайшлі*. / *Хоць зернейкі засохшымі былі*, / *Усё ж такі жыццёвая іх сіла* / *Збудзілася і буйна ўскаласіла* / *Парой вясенняй збожжа на раллі*. / *Вось сімвал твой, забыты краю родны!* / *Зварушаны нарэшце дух народны*, / *Я верую, бясплодна не засне*, / *А ўперад рынецца, маўляў крыніца*, / *Каторая магут-*

на, гучна мкне, / *Здалейшы з глебы на прастор прабіцца*.

Заданне 10. Прарэкламуйце кнігу, вокладку якой вы бачыце на малюнку. Абавязкова ўкажыце месца і час яе выдання, а таксама імя выдаўца. Рэклама павінна ўтрымліваць ад 3 да 5 сказаў.

Максімальная колькасць балаў – 4.



**ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ
ДУРМАН**

Яго не можаш не заўважыць ты – разросся пышна ён на ўскрайку вёскі: шырокія зялёныя лісты і белыя духмяныя пялёсткі.

Але ніхто яго і не кране. Не ляжа ў стозе з сенам ён мурожным, не стане ён букетам на акне – пад восень звяне ў пыле прыдарожным.

Не сок жывы ў яго, а горкі яд. І гэта не схаваць нічым дурману, ні лісцем, што прывабіць і пагляд, ні кветкаю, вялікай і духмянай.

А. Вярцінскі.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

развесці	+	ад’ехаць	
скінуць		празмерны	+
беззямельны	+	аб’язджаць	
уз’яднацца	+	падсесці	

Заданне 2.

як магіла / як рыба / як сцяна	як (нібы, быццам) вады ў рот <i>набраушы</i>
сам не ў сабе / як сам не свой / як пад зямлёй / як цень	як (нібы) у ваду апушчаны
мянціць языком / араць дарогі / разводзіць антымоніі	<i>таўчы</i> ваду ў ступе; <i>ліць</i> ваду

Заданне 3.

Прыкладны варыянт перакладу. Тысячы сонечных зайчыкаў, адбіўшыся (адлюстравяўшыся) ад паверхні вады, скакалі на агурочных лістах, асвятляючы іх знізу нейкім таямнічым (таемным) святлом. Ад гэтага здавалася, што паветра пад лістамі, дзе сядзелі Нязнайка і Кнопачка, таксама хвалюецца і трымціць (трапечацца, дрыжыць), нібы махае незлічонымі нябачнымі крыльцамі (крыльцамі), і ўсё гэта выглядала нейкім незвычайным, чароўным (паводле М. Носава).

Заданне 4.

Словы	Прыстаўка	Корань / карані	Злучальная марфема	Суфікс / суфіксы	Канчатак
Горац вужачы	–	гор-	–	-ац-	
Дзядкі звы- чайныя	з-	-выч-		-ай-, -н-	-ыя
Фіялка трохко- лерная	–	тр-, -колер-	-ох-	-н-	-ая
Шчы- тоўнік муж- чынскі		муж-		-чын-, -ск-	i

Заданне 5. 1. Каля Крошына Ігнат Дамейка з Антонам Адынцом пасадзілі два дубы, а вершаваны надпіс на камені побач з дубамі выбіў сам каваль – Паўлюк Багрым. 2. Беларус М. Пачобут-Адлянцікі ў XVIII стагоддзі вывучаў зацьменні кольцаў планеты Сатурн і спадарожнікаў іншых планет. 3. Старажытны цэнтр горада Івянца традыцыйна складваўся на правым беразе ракі Волмы. 4. З ракой Заходняя Дзвіна, якая стала першай жыццёвай артэрыяй Полацка, звязана і вызначэнне кірунку гістарычнай плыні горада. 5. Да вострава Кляштар – найбольш вядомага сярод астравоў на Браслаўскіх азёрах – можна даплыць лодкаю.

Каментар. Дапасуюцца назвы гарадоў (горада Мінска), назвы рэк (на рацэ Дняпры, на рацэ Беразіне, за выключэннем малавядомых). Разам з тым састаўныя назвы населеных пунктаў і рэк не дапасуюцца: у горадзе Мар’іна Горка, каля горада Старыя Дарогі, на рацэ Паўночны Данец і інш. Не дапасуюцца таксама назвы азёр, гор, астравоў, паўастравоў, астранамічныя назвы, назвы станцый, портаў, замежныя адміністрацыйна-тэрытарыяльныя назвы: арбіта планеты Марс, у праліве Басфор, у порце Адэса, у штаце Тэхас і інш.

Заданне 6.

1. Дзеясловы, што ўказваюць на завершанасць дзеяння, яго вынік, –	дзеясловы закончанага трывання
2. Назоўнікі, якія абазначаюць мноства асоб ці аднародных прадметаў як адно цэлае, –	зборныя назоўнікі
3. Займеннікі, што ўказваюць на адсутнасць асобы, прадмета, якасці, прыналежнасці, –	адмоўныя займеннікі
4. Лічэбнікі, якія складаюцца з двух або некалькіх слоў, –	састаўныя лічэбнікі
5. Часціцы, што выражаюць значэнне заахвочвання да дзеяння, –	пабуджальныя часціцы

Заданне 7. 1. Свята, дзень, у які адбываецца ўрачыстая вячэра напярэдадні святкавання Каляд.

2. 1) Урачыстая вячэра напярэдадні святкавання Каляд, Новага года.

2) Абрадавая стравя на Каляды: каша з цэлых або тоўчаных ячных ці іншых крупаў, прыпраўленая мёдам (ці сытой – мёдам, разведзеным у вадзе) і макама (макавым “малаком”).

3. У народнай этымалогіі значэнне стравы куцыя звязваецца з назоўнікам кут, таму што куцыя (абрадавая стравя) у час урачыстай вячэры займала пачэснае месца ў куце пад абразамі. Параўнаем, напрыклад, як гэта апісваецца ў “Новай зямлі”:

Куцці гаршчок ужо ў калена
Стаяў на лаве, чакаў сена,
І вось цяпер гаршчок з куццёю,
Як цар даўнейшаю парою,
Ў пачэсны кут, на свой прастол,
Стаўляўся з гонарам за стол
На гэта сена пад багамі,
Ўладар над хлебам і блінамі,
Бо ён у гэты дзень – персана!
Яго вячэра абрус-карона...

4. Снег на Куццю – грыбы на лета,
Такая матчына прымета,
А сцежкі чорны – ягад многа...
5. А сцежкі чорны – ягад многа;
Ну, і за гэта хвала Богу...

Коскамі аддзяляюцца выклічнікі, якія не маюць выразнай клічнай інтанацыі і знаходзяцца ў пачатку ці ў сярэдзіне сказа.

Заданне 8. 1. Лішняя раман, бо гэта жанр эпасу, а не род літаратуры, як лірыка, эпас, драматургія. 2. Лішняя апавяданне, бо гэта эпічны жанр, а не цвёрдая форма верша, як санет, актава, трыялет. 3. Лішняя лірычнае адступленне, бо гэта паняцце характарызуе змест, а не форму, як рытм, вершаваны памер, рыфмоўка. 4. Лішняя байка, бо гэта жанр ліра-эпасу, а не від камедыі, як вадэвіль, фарс і скетч (невялікая эстрадная п’еса жарталівага зместу). 5. Лішняя канфлікт, бо гэта характарыстыка зместу твора, а не кампазіцыі, як экспазіцыя, завязка, кульмінацыя.

Каментар. За кожны правільны адказ налічваецца 0,5 бала, за кожнае правільнае тлумачэнне таксама налічваецца 0,5 бала.

Заданне 9. Па гарызанталі: 2. Гродна; 4. Трыялет; 6. Мінск. **Па вертыкалі:** 1. Адам; 3. Музы́ка; 5. Санет.

Заданне 10. На малюнку вокладка “Бібліі”; выдавец – Францыск Скарына (Прага, 1517 – 1519 гг.).

Каментар. Пры ацэнцы неабходна ўлічваць правільнае ўказанне месца, часу выдання і імя выдаўца (кожны правільны факт ацэньваецца 1 балам); арыгінальнасць зместу і формы рэкламы дадаткова ацэньваецца 1 балам.

Падрыхтавалі
Валерый ВАРАНОВІЧ,
Вячаслаў КАРАТКЕВІЧ,
Вольга ПРАСКАЛОВІЧ,
Аляксандр РАДЗЕВІЧ,
Святлана ЯКУБА.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.



КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЁРОК

Да Міжнароднага дня роднай мовы

СВЯТА РОДНАГА СЛОВА ПАЗАКЛАСНАЕ МЭРАПРЫЕМСТВА (VIII – IX КЛАСЫ)

Мэта: актуалізаваць веды па беларускім фальклору, паэзіі, вучыць выкарыстоўваць веды на практыцы, выпрацоўваць уменне выступаць перад аўдыторыяй; фарміраваць станоўчую матывацыю да вывучэння беларускай мовы; садзейнічаць папулярызацыі беларускай мовы, абуджэнню цікавасці да гісторыі народа.

Абсталяванне і афармленне: дошка, эмблемы для каманд (трох колераў) і гледачоў, карткі для конкурсаў, малюнкi вучняў, стэнд “Смак беларускай мовы”, плакат “Маё першае слова на беларускай мове”, выстава “Нашы любімыя вершы”, выстава кніг “Чытаем разам па-беларуску”, выказванні пра мову беларускіх пісьменнікаў, мультымедычны праектар.

Падрыхтоўчая работа: запрасіць паэтаў, прапанаваць вучням і настаўнікам загадзя ў друкаваным выглядзе прынесці любімыя вершы на беларускай мове, з якіх наладзіць выставу.

За тыдзень да мерапрыемства прапанаваць вучням спіс неабходнай літаратуры для самастойнай падрыхтоўкі да конкурснай праграмы; напісаць сачыненні на тэмы “Чаму беларусы не размаўляюць па-беларуску?”, “Як выратаваць родную мову?”, падрыхтаваць фотаздымкі пра Беларусь. У якасці гледачоў запрасіць вучняў VIII – IX класаў і класных кіраўнікоў.

У дзень мерапрыемства наведвальнікаў і гасцей школы сустракаюць вучні ў нацыянальных строях і просяць напісаць любімыя беларускія словы на агульным плакаце-ватмане “Маё першае слова на беларускай мове...”.

Правілы гульні: удзельнічаюць 3 каманды па 5 чалавек (з трох класаў). У кожнай камандзе прысутнічае адзін паэт. Кожны конкурс ацэньвае журы з чатырох чалавек.

ХОД МЭРАПРЫЕМСТВА

Перад уваходам у залу. Выходзяць вядучая, хлопчык і дзяўчынка ў нацыянальных строях.

Вядучая. Добры дзень, паважаныя сябры!

Хлопчык. Мы рады сустрэчы з вамі! Запрашаем вас на свята спеўнага, звонкага, жывога, непаўторнага роднага слова.

Дзяўчынка. Хто хоча праз люстэрка жыцця беларускага народа (*уваход аформлены ў выглядзе люстэрка*) трапіць на сустрэчу з беларускімі песнямі, прыказкамі, загадкамі, вершамі?

Вядучая. Калі ласка, называйце беларускае слова, атрымлівайце эмблему (*эмблемы ўдзельнікам каманд: 5 блакітнага колеру, 5 – зялёнага, 5 – чырвонага, паэтам загадзя раздаюцца запрашэнні такіх жа колераў, гледачам – белага колеру*) і праходзьце на свята. Спрабуйце, падыходзьце. Спадзяюся, сябры, што вы даведаецеся шмат цікавага і новага на гэтай вечарыне. Разам з тым вы праверыце свае веды.

Госці праз “люстэрка” праходзяць у залу.

Вядучая. Ва ўсім свеце 21 лютага адзначаецца Дзень роднай мовы.

Хлопчык. У свеце шмат цудоўных моў. Адны з іх вабяць прыгажосцю і непаўторнасцю, іншыя – мілагучнасцю.

Дзяўчынка. Беларусам многія могуць пазайздросціць: у спадчыну нам засталася ўнікальная мова.

Вядучая. Падчас апошняга перапісу 74% насельніцтва Беларусі назвалі беларускую мову роднай. Сёння мы будзем размаўляць на жывой, сатканай з “легендаў і казак” беларускай мове. Паводле даследаванняў ЮНЕСКА, беларуская мова з’яўляецца самай мілагучнай пасля італьянскай. Наша мова заслугоўвае таго, каб яе любілі і на ёй гаварылі. А зараз павітаемся як сапраўдныя беларусы.

Прысутныя называюць ветлівыя словы адно аднаму (прывітанне, добры дзень, рады бачыць і інш.).

Вядучая. Вось якія малайцы! І настрой адрозну папалепшыўся.

Хлопчык. Я – беларус, я нарадзіўся
На гэтай казачнай зямлі,
Дзе між лясоў і пушчаў дзікіх
Адвеку прашчыры жылі.
Я – беларус, я ганаруся,
Што маю гэткае імя:
Аб добрай славе Беларусі
У свеце знаюць нездарма.
Я – беларус, і я шчаслівы,

Што маці мову мне дала,
Што родных песень пералівы
І зблізку чую і здаля.

Н. Гілевіч.

Вядучая. Сустракаем знаўцаў роднага слова, літаратуры і гісторыі.

Вучні і паэты аб'ядноўваюцца ў каманды па-водле колеру эмблемы і запрашэння. Такім чынам, у нас склалася тры каманды.

Каманды пад апладысменты глядачоў займаюць свае месцы.

Час пазнаёміцца з журы. На нашым свяце прысутнічае... (*пералік імён і прозвішчаў журы*).

Дзяўчынка. Вось мы ўбачылі нашых удзельнікаў, а іх здольнасці праверым падчас конкурсаў.

Конкурс 1. “Тры словы”

Вядучая. Вам прапануецца тры словы: *ураджай, гітара, каханне*. Ваша задача – скласці замалёўку. На выкананне задання 3 хвіліны.

Каманды працуюць, прысутныя глядзяць відэаролік.

• **Прагляд відэароліка “Цудоўнае роднае слова”.**

Вядучая. Час для абмеркавання скончыўся. Пачне гульнію каманда, якая першая адкажа на пытанне: “Хто аўтар вершаваных радкоў?”

Дзяўчынка. Ад прадзедаў спакон вякоў
Мне засталася спадчына.
Паміж сваіх і чужакоў
Яна мне ласкай матчынай.

Янка Купала.

Вядучая. Паважанае журы, ацаніце замалёўкі па 10-бальнай шкале, улічваючы арыгінальнасць ідэі, яе падачу.

• **Музычны нумар** (песня “Родны мой горад”).

Вядучая. Паважанае журы, агучце, калі ласка, вынікі першага выступлення каманд.

Хлопчык. Увага, другі конкурс!

Конкурс 2. “Перакладчыкі”

Вядучая. За 30 секунд камандам неабходна правільна перакласці на беларускую мову як мага больш слоў. За кожнае правільна перакладзенае налічваецца 1 бал. Каманда, якая набрала менш балаў у мінулым конкурсе, выступае першая. Пачнём!

Прыкладнае заданне для 1-й каманды: кузнечик (конік), лампа (лямба), дикий кабан (дзік), очки (акуляры), кисточка (пэндзлік), утро (раніца), обезьяна (малпа), учитель (настаўнік), стул (крэсла), карандаш (аловак), август (жнівень), зеркало (люстэрка), журнал (часопіс).

Прыкладнае заданне для 2-й каманды: земляника (суніцы), белка (вавэрка), колесо (кола), железная дорога (чыгунка), сахар (цукар), утка (качка), звезда (зорка), запад (захад), сундук (куфар), носки (шкарпэткі), лепесток (пялёстак), платье (сукенка).

Прыкладнае заданне для 3-й каманды: цвeток (кветка), шоссе (шаша), серьги (завушніцы), стекло (шкло), обои (шпалеры), петух (певень), тыква (гарбуз), перчатки (пальчаткі), стихотворение (верш), октябрь (кастрычнік), вилка (відэлец), радуга (вясёлка), путаница (блытаніна), арбуз (кавун), пример (прыклад).

Журы падводзіць прамежкавыя вынікі конкурснай праграмы.

Вядучая. Мудры чалавек сказаў: “Дзе не загінула слова, там і справа не загінула”. Што ж трэба рабіць, каб слова роднае, каб беларуская мова жылі і квітнелі, працягвалі “справу” – жыццё і духоўны росквіт народа?

Конкурс 3. “Што рабіць, каб мова жыла?”

Дзяўчынка. Конкурс міні-сачыненняў “Што рабіць, каб мова жыла?”

Вядучая. Вашы думкі абмяркуйце ў камандзе. На выкананне задання 5 хвілін. (*Звяртаецца ў залу.*) Ці думалі вы, чаму ў беларусаў столькі песень? Менавіта народная песня – крыніца, з якой мы чэрпаем слова, прыгожае, мілагучнае, ласкавае.

• **Музычны нумар** (“Чароўная мая краіна” сл. і муз. Л. Савіцкай).

Вядучая. Што рабіць, каб мова жыла і на ёй размаўлялі, нам адкажа каманда... (*назваецца каманда*).

Хлопчык. Пакуль журы падводзіць вынікі трэцяга конкурсу, вучні выканаюць для нас танец.

• **Танцавальны нумар.**

Журы агучвае вынікі трэцяга конкурсу.

Конкурс 4. “Паэтычны”

Вядучая. Увага! Чацвёрты, перадапошні конкурс. Запрашаю па адным удзельніку ад кожнай каманды. (*Прадстаўнікі каманд цягнуць карткі з заданнем.*) Вам прапанаваны асобныя радкі верша. Паспрабуйце скласці яго першапачатковы варыянт. На выкананне задання 3 хвіліны.

Верш для конкурсу.

Многа моў на гэтым свеце.

Многа слоў у іх букеце.

Многа думак, многа згадак,

Многа гукаў і загадак.

Але ёсць адна такая,

Словы ў ёй нібы звіняць,

Трэлі гукі разліваюць

І ляцяць, ляцяць, ляцяць...

• **Гульня з глядачамі.**

Вядучая (*звяртаецца ў залу*). Запрашаю прысутных да гульні. Ці добра вы ведаеце законы і правілы роднай мовы? За кожны правільны адказ атрымліваецца літару. Хто зьрэ найбольшую колькасць літар у канцы свята, атрымае приз.

1. Якія гукі абазначаюцца дзвюма літарамі? (Дз, дж.)

2. Назавіце словы, якія маюць сто зычных. (Стог, стол, стогн, стоп, стос.)

3. Чым канчаецца тыдзень? (Літарай ь.)

4. Якую частку слова заўсёды знойдзеш у зямлі? (Корань.)

5. Якія гукі ёсць у беларускай мове, а ў рускай няма? (Дз, дж, ў.)

6. Колькі галосных гукаў у беларускай мове? (6.)

7. Якія літары ёсць у рускай мове, а ў беларускай няма? (Щ, ь.)

Вядучая. Малайцы! А цяпер паслухаем вершы, складзеныя камандамі, і параўнаем іх з арыгіналам (на экране).

Хлопчык (звяртаецца да дзяўчынкі). Давай палічым, каму першаму пачынаць.

Опа, опа, опа,
Амерыка, Еўропа,
Азія, Афрыка, Індыя,
Кітай...
А дзе наш край?
Падвядзі да мяжы
І ўсім дзецям пакажы.
Вось яна – відаць здаля
Беларуская зямля...

Каманды зачитваюць вершы.

• Загадкі.

Вядучая (да гледачоў). Загадкі любяць усе? Да нас на свята завітала бабуля Агапка са сваімі загадкамі (уваходзіць бабуля Агапка). Хто адгадае найбольш загадак, той у канцы вечарыны атрымае прыз.

Бабуля Агапка. Колькі вас усіх тут ёсць,
Кожны дарагі мне госць
Хай паслухае загадку.

1. Чоран, ды не воран, рагаты, ды не бык,
шэсць ног без капыт, ляціць – вые, сядзе – зямлю рые. (Жук.)

2. Кругленькі, маленькі, а за хвост не паднімеш. (Клубок.)

3. Сядзіць Пархом на кані вярхом; сам непісьменны, а чытаць дапамагае. (Акуляры.)

4. Лажыцца вусаты, устае гарбаты. (Кот.)

5. Цяпло прыйдзе – апранаецца, холад настае – распранаецца. (Дрэва.)

6. Усе яго любяць, чакаюць, а глянуць, убачаць – адразу заплачуць. (Сонейка.)

7. Сястра да брата ў госці ідзе, а брат ад яе хаваецца. (Сонца і Месяц.)

8. Ляціць без крылаў, бяжыць без ног, плыве без ветразя. (Воблака.)

9. З высокай дарогі глядзіць бычок крутарогі. (Месяц.)

10. Пакаціўся клубок, рассыпаўся гарох, пачало світаць – не было чаго збіраць. (Месяц і зоркі.)

11. У вадзе нараджаецца, а вады баіцца. (Соль.)

12. Па моры імчыцца, пад ветрам гуляе, да берага дойдзе – адразу знікае. (Хваля.)

13. Стукае, грукае, а нідзе не відаць. (Гром.)

14. Ляціць, а не птушка, вые, а не звер. (Вецер.)

15. Ляцяць птушкі без крылаў, садзяцца – без ног. (Снег, сняжынкi.)

16. На дварэ гарою, а ў хаце – вадою. (Снег.)

17. Хоць побач ідзе, а рукамі не возьмеш. (Цень.)

18. Стаіць на плоце / У чырвоным капоце, / Рана ўстае, / Спаць не дае. (Певень.)

19. З людзьмі сябруе, хату вартуе, жыве пад ганкам, хвост абаранкам. (Сабака.)

20. Не араты, не каваль, не цясляр, а першы на сяле працаўнік. (Конь.)

Вядучая. Дзякуй за загадкі. (Бабуля Агапка развітваецца і выходзіць.) Не толькі літаратура і мова натхняюць нас на творчасць, але і беларускі фальклор жывіць нас непаўторнымі вобразамі і ідэямі. Інакш і быць не можа, бо без ведання нацыянальных традыцый і звычаяў немагчыма быць патрыётам. Любіць і берагчы свае карані не толькі абавязак, але і гонар кожнага беларуса. Запрашаю каманды ўзяць удзел у апошнім конкурсе.

Конкурс 5. “Слова – жыцця аснова”

Вядучая. Пакуль нашы госці будуць складаць верш пра роднае слова, камандам трэба выбраць любую прымаўку, намалюваць яе так, каб потым паэты здагадаліся, што гэта за прыказка.

Выступленні каманд.

Дзяўчынка. За кароткі час мы ўбачылі, наколькі таленавітыя нашы ўдзельнікі. Яны складаюць вершы, прыгожа чытаюць, спяваюць.

Вядучая. Чалавеку трэба шмат чаго ведаць: ведаць сваю мову і іншыя, свае казкі і казкі іншых народаў, свае танцы ды танцы іншых народаў. Безумоўна, найперш трэба ведаць роднае.

• Выразнае чытанне вершаў.

Вучні чытаюць вершы запрошаных паэтаў.

• Падвядзенне вынікаў конкурснай праграмы.

Журы абвешчае вынікі.

• Падвядзенне вынікаў спаборніцтва.

Выступае прадстаўнік журы. Камандзе, якая перамагла, – у падарунак кубак з выявай літары ў. Астатнім удзельнікам – закладкі для кнігі з беларускім арнамантам.

Сярод гледачоў можна правесці аўкцыён. Хто здагадаецца, на якой старонцы закладка, той атрымае кнігу ў падарунак. Самаму актыўнаму ўдзельніку – закладка для кнігі з беларускім арнамантам.

Галіна КУХТА,

настаўнік гісторыі

сярэдняй школы № 1 імя П. В. Сухого г. Глыбокае.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

АФГАНІСТАН БАЛІЦЬ У ДУШЫ МАЁЙ

МЕРАПРЫЕМСТВА ДА ДНЯ ПАМЯЦІ ВОІНАЎ-ІНТЭРНАЦЫЯНАЛІСТАЎ (X – XI КЛАСЫ)

Мэта: фарміраванне грамадзянскасці і патрыятызму.

Задачы: абагульніць, замацаваць і сістэматызаваць веды пра падзеі ў Афганістане; акцэнтаваць увагу на неабходнасці захавання памяці пра “забытую вайну” і павагі да яе ветэранаў; садзейнічаць выхаванню індывідуальнай і калектыўнай культуры вучэбнай дзейнасці, пачуцця патрыятызму, павагі да герояў.

Міжпрадметныя сувязі: гісторыя Беларусі, геаграфія, беларуская літаратура.

Абсталяванне: геаграфічны атлас (палітычная карта свету XX ст., фізічная карта свету), карткі з заданнямі, ліст паперы, “капсула часу”, ілюстрацыі ваеннай тэматыкі.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

• Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік. Гутарка будзе прысвечана надвычай важнай тэме. Паспрабуйце вызначыць яе, выканаўшы заданне, што знаходзіцца ў кожнага з вас на сталае (гл. дадатак).

• Крыжаванка.

Вучні ў парах разгадваюць крыжаванку, потым разам з настаўнікам правяраюць і вызначаюць ключавое слова.

Настаўнік. Якое ключавое слова крыжаванкі? (Адказы вучняў.) Чаму Афганістан? (Настаўнік толькі выслухоўвае меркаванні, не выпраўляе памылкі, калі яны ёсць.) Разам паспрабуем высветліць, хто мае рацыю. Тэма: “Афганістан баліць у маёй душы”.

• Праца ў групах.

На кожным сталае знаходзяцца заданні (гл. дадатак), якія выконваюцца ў парах (5 – 10 хвілін).

Настаўнік. Пачнём мы працу з верша, які падрыхтавала для нас група 1.

Вучні групы 1 выразна чытаюць верш. Калектыўнае абмеркаванне.

Настаўнік. У далёкім 1979 г. пачаліся падзеі, звязаныя амаль з 10-гадовай прысутнасцю савецкіх войск на тэрыторыі Афганістана, яны з’яўляюцца найбольш трагічнай і разам з тым гераічнай старонкай у навейшай айчыннай ваеннай гісторыі. Яны і сёння прыцягваюць увагу як спецыялістаў, ваенных прафесіяналаў, так і самых шырокіх колаў грамадства. І гэта невыпадкова. Гэтая вайна стала першым выпадкам у пасляваенных гады, калі вялікі кантынгент савецкіх войск на працягу доўгага часу ўдзельнічаў у лакальных баявых дзеяннях за межамі Радзімы.

Гэтая тэма доўга заставалася пад грыфам “сакрэтна”, але прыйшла пара разабрацца ў падзеях таго складанага часу, зразумець, чаму і навошта мы апынуліся ў далёкай “сяброўскай” краіне, а таксама ўшанаваць памяць тых, хто загінуў пад афганскім небам, тых, хто не пабаяўся аддаць самае дарагое – жыццё – за “вернасць прысязе” і “выкананне інтэрнацыянальнага абавязку”. Звернемся да карты.

Паведамленні груп 2 і 3. Вучні паказваюць на палітычнай карце свету СССР і Афганістан, абазначаюць межы і суседзяў кожнай краіны, адзначаюць геаграфічныя асаблівасці: клімат, карысныя выкапні. Вучні параўноўваюць эканоміка-геаграфічнае палажэнне краін і робяць высновы пра магчымыя прычыны вайны.

Настаўнік. Былі як ваенна-стратэгічныя, так і ідэалагічныя прычыны, але непасрэдна да вайны прывёў так званы “афганскі крызіс 1970-х гадоў”. Што маецца на ўвазе, нам раскажа наступная група.

Паведамленне групы 4, калектыўна вызначаюцца і абмяркоўваюцца прычыны вайны.

Настаўнік. У Савецкім Саюзе Афганістану стала аддавацца павышаная ўвага. Пры Палітбюро пад старшынствам міністра замежных спраў СССР Андрэя Грамыкі была створана спецыяльная камісія. Камуністычны ўрад СССР хацеў хутка ператварыць Афганістан у сучасную сацыялістычную дзяржаву. Але на гэтым, як вы разумееце, справа не скончылася...

Паведамленне групы 5, настаўнік звяртае ўвагу на ацэнку падзей у Афганістане ЗША і краінамі Захаду. Выслухоўваюцца меркаванні вучняў наконт справядлівасці такой ацэнкі.

Настаўнік. Абмежаванаму кантынгенту савецкіх войск (АКСВ) і ўрадавым войскам Афганістана супрацьстаялі буйныя сілы ўзброенай апазіцыі – Ісламская партыя Афганістана, Ісламскае таварыства Афганістана, Ісламскі саюз вызвалення Афганістана і Рух ісламскай рэвалюцыі Афганістана (Дзіра), – агульная колькасць якой у розныя гады складала ад 47 да 173 тыс. чалавек. Баявыя дзеянні маджахеды вялі звычайна невялікімі групамі – 20 – 50 чалавек, для вырашэння больш складаных задач групы аб’ядноўваліся ў атрады па 150 – 200 чалавек і больш.

У аснове вядзення ўзброенай барацьбы ляжалі формы і метады партызанскай вайны. Апазіцыянеры, як правіла, пазбягалі прамых

сутыкненняў з урадавымі і савецкімі войскамі – яны абстрэльвалі ваенныя гарнізоны, вартавыя заставы і пасты аховы, населеныя пункты, нападлі на дробныя афганскія гарнізоны, рабілі засады на дарогах, шырока выкарыстоўвалі супрацьтранспартныя і супрацьпяхотныя міны, дыверсійна-тэрарыстычныя акцыі і інш. Характэрная форма дзеянняў – працяглыя блакады адміністрацыйна-палітычных цэнтраў (напрыклад, Джэлалабада, Кандагара і інш.).

Знаходжанне савецкіх войск у Афганістане і іх баявая дзейнасць таксама мелі розны характар.

Паведамленне групы 6.

Настаўнік. Не абышло афганскае пытанне і Беларусь. Як вы думаеце, колькі беларусаў удзельнічала ў вайне? (*Адказы вучняў.*) Не раз і не два “чорны цюльпан”^{*} прылятаў на Беларусь: праз афганскую “операцыю” прайшло больш за 32 тысячы беларусаў: 711 хлопцаў склалі на чужыне галовы, а яшчэ 40 памерлі ад ран і хвароб, атрыманых у баях, больш за 2 тысячы атрымалі раненні, 870 байцоў вярнуліся з вайны інвалідамі, 12 да гэтага часу лічацца зніклымі без вестак. І самая, бадай, жудасная лічба – каля 9,5 тысяч “афганцаў” памерла ўжо ў мірны час.

Званнямі Героя Савецкага Саюза – найвышэйшай узнагародай СССР – уганараваны Іван Пятровіч Барсукоў (ураджэнец Брэста), Васіль Васільевіч Піменаў (ураджэнец Віцебска), Андрэй Аляксандравіч Мельнікаў (ураджэнец Магілёва), Васіль Васільевіч Шчарбакоў (Полацкі раён Віцебскай вобл.), выхаванцы Беларускай ваеннай акругі Яўген Іванавіч Зельнякаў і Фёдар Іванавіч Пугачоў.

У Афганістане ваявалі віцебскія дэсантнікі. За праяўленыя мужнасць і гераізм сем гвардзейцаў Віцебскай дывізіі ўганараваны званнямі Герояў Савецкага Саюза: Міраненка Аляксандр Рыгоравіч (пасмяротна), Чэпик Мікалай Пятровіч (пасмяротна), Задарожны Уладзімір Уладзіміравіч (пасмяротна), Каравін Аляксандр Уладзіміравіч (пасмяротна), Салуянаў Аляксандр Пятровіч, Слюсар Альберт Еўдакімавіч, Грачоў Павел Сяргеевіч.

103-я гвардзейская Чырванасцяжная, ордэна Кутузава II ступені паветрана-дэсантная дывізія з Віцебска першай увайшла ў Афганістан і апошняя выйшла. На яе былі ўскладзены важныя задачы не толькі па ахове Кабула і яго ваколіц, але і па забеспячэнні аховы і беспякі стратэгічных аб’ектаў на ўсёй тэрыторыі, што пацвярджае высокі баявы ўзровень падрыхтоўкі дэсанту.

Паведамленні вучняў групы 7.

Настаўнік. Мы толькі паспрабавалі ўявіць, што на той вайне адчувалі нашы салдаты. У родных і блізкіх людзей захаваліся лісты, у якіх надзеі і мары салдат, іх хваляванні і прадчуванні. Зразумела, пра многае пісаць было нельга, давайце паспрабуем прачытаць паміж радкоў....

Паведамленне групы 8. Калектыўнае абмеркаванне.

Настаўнік. Пра подзвігі нашых землякоў напісана нямала, але “белыя плямы”, на жаль, усё ж застаюцца. Да прыкладу, мала каму вядома гісторыя ўраджэнца Мінска Аляксандра Аболіка, да вяртання на радзіму яму заставаўся ўсяго два месяцы. У студзені 1984 г. рота, дзе служыў Аляксандр, трапіла ў засаду (колькасць праціўніка складала 500 чалавек). Падчас прарыву акружэння радавы Аболік знаходзіўся ў групе прыкрыцця. Уся група прыкрыцця – 14 чалавек – была знішчана.

Мікалай Коблікаў добраахвотнікам быў накіраваны ў Афганістан, удзельнічаў у шасці баявых аперацыях. 14 красавіка 1985 года яго група дэсантнікаў трапіла ў акружэнне, выхад з якога быў адзін – прайсці праз міннае поле. Мікалай пайшоў першым, і гэта каштавала яму жыцця. Ён памёр у кабульскім шпіталі ад ран, атрыманых пры выбуху міны.

“Тут кажуць, што той не мужчына, хто не павае за сваё жыццё, – пісаў родным Мікалай Кузьміцкі, – і што рабіць, калі час для такой службы выбраў нас... Многія хлопцы, якім 20 – 21, сыходзяць адсюль сівымі...”

Скалечаныя выбухамі, прашытыя кулямётнымі чэргамі, згарэлыя ў “брані” – так заканчвалі жыццё хлопчукі, што не паспелі дажыць і да дваццаці. Пра жыццё і смерць іх вядома мала... Як вы лічыце, як трэба было сустракаць тых, хто вярнуўся? (*Адказы вучняў.*) А як жа іх сустрэлі?

Паведамленні групы 9.

Настаўнік. Ці ёсць сярод вашых родных і блізкіх або знаёмых тыя, хто ваяваў у Афганістане? Ці распавядалі яны вам пра вайну? Калі расказвалі, то што? Як вы лічыце, чаму яны расказваюць няшмат? (*Адказы вучняў.*) Не ведаю як вам, а мне час ад часу хочацца вярнуцца хоць на імгненне ў мінулае і папярэдзіць людзей пра падзеі і іх наступствы.

Паведамленне групы 10. Настаўнік і вучні слухаюць ліст, пры неабходнасці дапаўняюць.

Настаўнік. На жаль, гісторыя не мае ўмоўнага ладу і час нельга вярнуць. У нашай краіне ніхто не забыты. Героі нашай зямлі ва ўсе часы былі і застануцца ў памяці народнай. “Горыч страт не пакідае сэрца. Сотні беларусаў не вярнуліся з Афганістана. Мы схіляем галаву перад светлай памяццю землякоў і ніколі не дазволім прынізіць

^{*} “Чорны цюльпан” – неафіцыйная назва самалёта Ан-12, што перавозіў целы загінулых савецкіх вайскоўцаў (Груз 200) падчас Афганскай вайны (1979 – 1989).

значнасць іх гераічнага служэння свайму народу”, – сказаў Аляксандр Рыгоравіч Лукашэнка ў звароце да ветэранаў вайны ў Афганістане. “Воіны-інтэрнацыяналісты – патрыёты, пераемнікі ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны, верныя высокім ідэалам, моцныя духам людзі – у мірнай і ратнай працы дэманструюць прыхільнасць дабру і справядлівасці, прынцыповую жыццёвую пазіцыю”, – адзначыў кіраўнік дзяржавы.

15 лютага воіны-інтэрнацыяналісты ў гонар загінулых таварышаў ускладаюць вянкi і кветкі на востраве Мужнасці і Смутку. Ва ўсіх злучэннях і воінскіх часцях унутраных войскаў ушаноўваюць удзельнікаў баявых дзеянняў, адбываюцца творчыя вечарыны, гучаць літаратурна-музычныя кампазіцыі, прысвечаныя гэтай падзеі. Маці-Радзіма схіляе галаву перад памяццю тых, хто загінуў, смуткуе разам з іх блізкімі, роднымі, сябрамі...

• Хвіліна маўчання.

Настаўнік. Паспрабуем разам напісаць яшчэ адзін ліст, але не ў мінулае, а ў будучыню са спадзяваннямі і пажаданнямі мірнага і шчаслівага жыцця.

Кожны вучань па чарзе запісвае адзін сказ-пажаданне і перадае наступнаму. Настаўнік апошнім запісвае сказ і зачытвае пажаданне, потым скручвае яго і апускае ў “капсулу часу”.

ДАДАТАК

1. В А Й Н А
2. Ф Р О Н Т
3. Г А Р А
4. П А Ё Н А Л Е Ц Ц Е
5. Б Р Э Ж Н Е Ё
6. В І Ц Е Б С К
7. С М Е Р Ц Ь
8. Б Р Э С Т
9. Г А Р Б А Ч О Ё
10. Ц Ю Л Ь П А Н

1. Адкрытая ўзброеная барацьба паміж дзяржавамі, народамі, плямёнамі або грамадскімі класамі.

2. Звернуты да непрыяцеля край баявога размяшчэння войск або асобнай вайскавой адзінкі.

3. Форма рэльефу, ізаляванае рэзкае ўзняцце мясцовасці з выяўленымі схіламі і падножжам.

4. Узрост, калі чалавек дасягае фізічнай і духоўнай сталасці і атрымлівае грамадзянскія правы.

5. Генеральны сакратар ЦК КПСС з 1964 да 1982 г.

6. Горад на паўночным усходзе Беларусі.

7. Спыненне жыццядзейнасці, гібель арганізма; спыненне біялагічнага абмену рэчываў у арганізме або ў яго частцы.

8. Генеральны сакратар ЦК КПСС з 1985 да 1990 г., першы і адзіны прэзідэнт СССР.

9. Горад на паўднёвым захадзе Беларусі.

10. Шматгадовая травяністая цыбульная расліна сямейства лілейных з буйнымі кветкамі рознай формы і афарбоўкі.

Група 1.

Заданне. Падрыхтуйце выразнае чытанне верша.

Афганец

Тры месяцы вучэбкі
 ў Фергане...
 Я і не думаў, што ўжо заўтра
 маме
 Пачну складаць свой ліст,
 найшчыры самы,
 З афганскага злавеснага
 Баграма.
 Мой ліст не на паперы –
 ў сэрцы ён.
 Бо ведаць ёй, адзінай,
 непатрэбна
 Пра дальні расстраляны
 ўвесь кардон,
 Пра “чорныя цюльпаны”
 ў пыльным небе.
 Салдацкую пякучую слязу,
 Прывычную каманду:
 “Рота! К бою!”
 Густую вінаградную лазу –
 Зялёнкай што празвалі
 між сабою...
 Пра маджахедаў-духаў,
 шураві,
 Пра “Сцінгеры” і Ан-12
 смелы.
 Дурманна-саладжавы
 пах крыві
 Ахвяраў мне вайны
 незразумелай...
 Я напішу пра службу
 за ракой,
 Пра аксаміт паўднёвага загару,
 Што службай задаволены
 такой,
 Здаецца, форма надта мне
 да твару...
 Няхай спакойна мама ноччу спіць.
 І моліцца за сына-навабранца.
 А мне – салдацкай дружбай
 даражыць,
 Каб з годнасцю й пасля вайны насіць
 Пачэсны тытул воіна-афганца.

Зоя Падліпская.

Група 2.

Заданні.

1. Пакажыце на палітычнай карце свету межы СССР і сталіцу.

2. Пакажыце на палітычнай карце свету краіны, з якімі межаваў СССР.

3. Раскажыце, карыстаючыся фізічнай картай, пра клімат СССР.

4. Раскажыце, карыстаючыся фізічнымі картамі, пра карысныя выкапні СССР.

Група 3. Заданні.

1. Пакажыце на палітычнай карце свету межы Афганістана і сталіцу.

2. Пакажыце на палітычнай карце свету краіны, з якімі мяжуе Афганістан.

3. Раскажыце, карыстаючыся фізічнай картай, пра клімат Афганістана.

4. Раскажыце, карыстаючыся фізічнымі картамі, пра карысныя выкапні Афганістана.

Група 4.

Заданне. Уважліва прачытайце тэкст, вылучыце ў ім галоўнае, складзіце апорны канспект для пераказу.

Афганскі крызіс 70-х гг. XX ст. У 1950-я гг. Афганістан ва ўмовах халоднай вайны лавіраваў у знешняй палітыцы паміж СССР і ЗША. Кожная з дзяржаў спрабавала ўплываць на гэты рэгіён. З-за канфлікту паміж Пакістанам і Афганістанам ЗША паступова спынілі эканамічную дапамогу Афганістану. СССР, скарыстаўшыся сітуацыяй, стаў на бок Афганістана ў пытанні яго тэрытарыяльных прэтэнзій. 1970-я гады характарызаваліся доўгім палітычным крызісам у Афганістане, які нярэдка пераходзіў ва ўзброенае супрацьстаянне паміж грамадска-палітычнымі і нацыянальнымі сіламі краіны пры міжнароднай, у тым ліку вайсковай, падтрымцы. У ліпені 1973 г. у краіне адбыўся дзяржаўны пераварот, у выніку якога была звергнута манархія і ўсталяваны рэспубліканскі строй на чале з прэзідэнтам М. Даудам. Неўзабаве пасля гэтага сярод розных палітычных сілаў краіны разгарнулася вострая барацьба за выбар шляху далейшага развіцця. 27 красавіка 1978 г. зноў адбыўся дзяржаўны пераварот, які атрымаў назву Красавіцкай (Саурскай) рэвалюцыі. Да ўлады прыйшла Народна-дэмакратычная партыя Афганістана (НДПА) на чале з Нурам Махамедам Таракі. Першымі ўказами новага кіраўніцтва краіна была абвешчана Дэмакратычнай Рэспублікай Афганістан (ДРА), прынята праграма па пераадоленні адсталасці і ліквідацыі феадальных перажыткаў, якая не адлюстроўвала інтарэсы большай часткі насельніцтва. НДПА і ўрад дапускалі паспешныя крокі і залішні радыкалізм, што негатыўна ўплывала на развіццё краіны. Пры правядзенні ў цэлым прагрэсіўных рэформаў не ўлічваліся традыцыі, роля і значэнне ісламу ў жыцці народа, узровень грамадскага развіцця. Памылкі выклікалі схаваны, а пасля і адкрыты супраціў насельніцтва. Узброеныя выступленні пачаліся з чэрвеня 1978 г., на пра-

цягу лета 1979 г. антыўрадавыя выступы ахапілі большую частку краіны і перараслі ў грамадзянскую вайну. Ускладняла абстаноўку і актыўная прысутнасць замежных дзяржаў і арганізацый: СССР і іншыя сацыялістычныя краіны аказвалі ўсебаковую дапамогу НДПА і ўраду ДРА; краіны НАТА, мусульманскія дзяржавы і Кітай пастаўлялі зброю, боепрыпасы, фінансавалі сілы апазіцыі.

У верасні 1979 г. прыход да ўлады старшыні Савета Міністраў Афганістана Х. Аміна выклікаў новы віток тэрору і рэпрэсій, пачаўся рост незадаволенасці сярод насельніцтва і актывізацыя апазіцыйнага руху. Да канца 1979 г. становішча ў краіне рэзка ўскладнілася, з'явілася пагроза чарговага перавароту. Магчымасць страты Афганістана, які стаў на сацыялістычны шлях развіцця, успрымалася надзвычай негатыўна, бо гэта, па ацэнцы савецкага кіраўніцтва, магло прывесці да росту ўплыву краін Захаду ў паўднёвых межах СССР, а таксама да пераносу ўзброенай барацьбы на тэрыторыю савецкіх сярэднеазіяцкіх рэспублік.

У Савецкім Саюзе разумелі, што сітуацыю можна вырашыць на сваю карысць толькі з дапамогай ваеннага ўмяшання. І пасля гэтага СССР пачаў падрыхтоўку да ўваходу ў Афганістан. Першым крокам стала павелічэнне ваеннай прысутнасці ў сярэднеазіяцкіх рэспубліках: папаўненне і ўзмацненне, у асноўным узбекамі і туркменамі, размешчаных там дывізій.

Група 5.

Заданне. Уважліва прачытайце тэкст, вылучыце ў ім галоўнае, складзіце апорны канспект для пераказу.

24 чэрвеня 1979 г. міністр абароны СССР Д. Усцінаў прыняў рашэнне аб адпраўцы ў Баграм дэсантнікаў, якія ўзялі пад ахову аэрапорт. На міжнародным узроўні было заяўлена, што СССР кіруецца прынцыпамі “пралетарскага інтэрнацыяналізму”, аказваючы ваенную дапамогу ў адказ на неаднаразовыя просьбы кіраўніцтва Афганістана. Варта заўважыць, што Савецкі Саюз не адразу ажыццявіў поўны ўвод войскаў. 4 снежня выйшла пастанова ЦК КПСС “Аб адпраўцы ў Афганістан спецыяльнага атрада агульнай колькасцю каля 500 чалавек ва ўніформе, што не раскрывае яго прыналежнасці да Узброеных Сіл СССР”. 12 снежня 1979 г. у кабінете Генеральнага сакратара ЦК КПСС Л. Брэжнева абсалютна сакрэтна (без ведама Вярхоўнага Савета СССР, ЦК КПСС і нават Палітбюро) было прынята рашэнне пра ўвод савецкіх войск у Афганістан “у мэтах аказання інтэрнацыянальнай дапамогі дружалюбнаму афганскаму народу, а таксама стварэння спрыяльных умоў для прадухілення магчымасці антыафганскіх акцый з боку сумежных дзяржаў”.

Гэтае рашэнне было аформлена сакрэтнай паста-
навай ЦК КПСС «Да становішча ў “А”». Дырэкты-
вай Міністра абароны СССР ад 24 снежня 1979 г.
устанаўлівалася, што савецкія войскі на тэрыто-
рыі Афганістана размесцяцца гарнізонамі і возь-
муць пад ахову важныя аб’екты. Пры гэтым іх
удзел у ваенных дзеяннях не прадугледжваўся.
Увод Абмежаванага кантынгенту савецкіх войск
(АКСВ) пачаўся 25 снежня (а 15-й па маскоўскім
часе) па пантонным мосце праз раку Амудар’ю.
Да раніцы 28 снежня ў Кабул увайшлі перадавыя
мотастралковыя часці і завяршылася перакідка
асноўных паветрана-дэсантных войскаў на аэра-
дромы Кабула і Баграма.

Навіна пра ўвод савецкіх войскаў узрушыла
сусветную супольнасць. Прэзідэнт ЗША Картэр
заявіў: “... Яна змяніла маё стаўленне да знешняй
палітыкі СССР больш, чым што-небудзь іншае за
гады майго знаходжання на пасадзе”. Становішча
ў Афганістане, паводле заходняй прэсы, “рэзка
абвастрыла адносіны паміж Усходам і Захадам і
прывяло да пераацэнкі міжнароднай сітуацыі ў
цэлым...”. Увод АКСВ і, перш за ўсё, гвалтоўная за-
мена Х. Аміна на кіраўніка “больш умеранага тол-
ку” Б. Кармаля, зробленая па рашэнні і пры ўдзеле
савецкага боку, яшчэ больш дэстабілізавала сітуа-
цыю ў Афганістане. Апазіцыя адразу актывізавала
прапагандысцкую дзейнасць і істотна папоўніла
свае шэрагі, шырока выкарыстоўваючы лозунг
“джыхаду” (свяшчэннай барацьбы за веру).

Група 6.

Заданне. Прачытайце тэкст, намалюйце на дош-
цы стужку часу і абзначце на ёй:

1. Дату, якая з’яўляецца пачаткам вайны ў Аф-
ганістане.

2. Этапы знаходжання савецкіх войск у Афганіста-
не (вусна ахарактарызуйце кожны этап).

3. Дату, якая з’яўляецца канцом вайны.

Знаходжанне савецкіх войск у Афганістане
і іх баявая дзейнасць умоўна падзяляюцца на
чатыры этапы. Першы этап (25 снежня 1979 г. –
люты 1980 г.) – увод абмежаванага кантынгенту
і яго размяшчэнне па гарнізонах. У тэрміно-
вым парадку была арганізавана ахова пунктаў
дыслакацыі і розных аб’ектаў, праведзена апера-
цыя “Шторм-333”. На савецкіх воінаў з першых
жа дзён знаходжання на афганскай тэрыторыі
ўскладвалася выкананне шырокага кола задач:
садзейнічанне ва ўмацаванні мясцовых органаў
улады; ахова гаспадарчых і ваенных аб’ектаў,
асноўных аўтамабільных дарог і забеспячэнне пра-
ходжання па іх аўтакалон з грузамі ў інтарэсах
АКСВ, узброеных сіл, міністэрстваў і ведамстваў
Афганістана; вядзенне сумесна з афганскімі вой-
скамі баявых дзеянняў па разгроме атрадаў і груп
узброенай апазіцыі; закрыццё дзяржаўнай мяжы
Афганістана з Пакістанам і Іранам ад пранікнен-

ня ў ДРА караванаў і атрадаў маджахедаў; аказан-
не дапамогі ўзброеным сілам ДРА ў падрыхтоўцы
штабоў, войск і інш.

Вядзенне актыўных баявых дзеянняў, у тым
ліку шырокамаштабных, прыпадае на другі
этап вайны (сакавік 1980 г. – красавік 1985 г.).
У сакавіку 1980 г. Кунарскае наступленне стала
першай буйнамаштабнай аперацыяй АКСВ су-
праць маджахедаў. Нягледзячы на поспех апера-
цыі 12 жніўня ў краіну прыбылі спецпадраз-
дзяленні КДБ СССР “Карпаты”. Праводзіліся
шматлікія аперацыі ў Панджшэрскай цясніне,
Хосце, Кабуле.

Новы курс Палітбюро ЦК КПСС на палітыч-
нае рашэнне “афганскай праблемы” распачынае
трэці этап (май 1985 г. – снежань 1986 г.), па-
сля чаго функцыі 40-й арміі зводзяцца толькі да
прыкрыцця паўднёвых межаў СССР, а М. Гарба-
чоў робіць заяву на XXVII з’ездзе пра пачатак
выпрацоўкі плана паэтапнага вываду войскаў.
Ужо 15 – 30 кастрычніка 1986 г. пачынаецца вы-
вад войска з Шындада, Кундуза, Кабула. Адною
з найбольш паказальных падзей гэтага перыяду
з’яўляецца правядзенне буйнамаштабнай апера-
цыі “Магістраль”, якая скончылася 15 лютага
1989 г. вывадзеннем Абмежаванага кантынгенту
з тэрыторыі Афганістана.

Група 7.

Заданне. Прачытайце гісторыі пра воінаў-інтэр-
нацыяналістаў і паведаміце пра жыццёвае выпра-
баванне кожнага з іх ад першай асобы. Пачніце так:
“Добры дзень! Маё імя Мікалай Чэпik...”; “Прывітан-
не! Мяне завуць Аляксандр Міраненка...”.

* * *

«Камандзір аддзялення старшы сяржант Мі-
калай Чэпik цаною свайго жыцця выратаваў та-
варышаў, знішчыў больш за трыццаць бандытаў,
якія прыйшлі з-за гор на афганскую зямлю. У га-
рах і цяснінах Гіндукуша намеснік камандзіра
ўзвода М. Чэпik смела ўступаў у баявыя сутычкі,
змагаўся з душманамі і наймітамі, як усе аднапал-
чане, імкнуўся з гонарам выканаць свой інтэрна-
цыянальны абавязак. У складанай баявой абста-
ноўцы М. Чэпik вылучаўся пахвальнай вытрым-
кай, майстэрствам і спрытам. Праявіў сябе пры
размініраванні горных сцежак і магістраляў, тых
участкаў, якія ў вялікай колькасці былі ўсеяныя
“сюрпрызамі”. Ніводнай памылкі не дапусціў ён,
абяшходжваючы смяротныя фугасы. Адаў сваё
жыццё, каб абараніць мірных жыхароў кішлака,
параненых таварышаў. Такую самаахвярнасць
справядліва называюць вялікай».

* * *

«У пачатку лютага дэсантнікі рыхтаваліся
да небяспечнага і цяжкага рэйду ў горы. Група
старшага сяржанта Аляксандра Міраненкі атры-
мала заданне па ліквідацыі маджахедаў у адной

з горных цяснін, аднак вораг першым заўважыў дэсант і пачалася перастрэлка. Адступаць было позна. “Дэсантнікі не прывыклі адступаць”, – вырашыў Аляксандр і падняў над галавой ракетніцу. Яе можна было выкарыстоўваць у бязвыхаднай сітуацыі, гэта быў самы крайні выпадак. Маджахеды адразу далі магутны залп са стралковай зброі. Адна куля зачэпіла камандзіра, потым другая, але Аляксандр не даваў ворагу наблізіцца. Калі скончыліся патроны, старшы сяржант Міраненка, напружваючы апошнія сілы, вырваў кольца і, сціскаючы ў руцэ гранату, паклаў яе на цяльняшку. Вырашыўшы захапіць гвардзейца жывым, маджахеды кінуліся да яго. Старшы сяржант падарваў іх разам з сабой, знішчыўшы 12 мяцежнікаў. Пры выкананні баявой задачы намеснік камандзіра сяржант А. Міраненка цаной свайго жыцця выратаваў жыцці таварышаў па службе».

Група 8.

Заданне. Выразна прачытайце ўрыўкі з лістоў салдат і выкажыце свае пачуцці.

Ліст Мікалая Кузьміцкага да Ірыны Ланаткі: “Добры дзень, дарагая мая Ірынка! З гарачым салдацкім прывітаннем з далёкага Афганістана да цябе Коля. Справы мае салдацкія ідуць нармальна, хутка ўжо будзе год маёй службы, год нашага з табой расстання. Нам казалі, што яшчэ год мы правядзём тут. Ты толькі не хвалюйся, мой добры сябар, усё будзе добра. Тут кажуць, што той не мужчына, хто не павае за сваё жыццё. І што рабіць, калі час для такой службы выбраў нас. Ведаеш, многія хлопцы, якім 20 – 21, сыходзяць адсюль сівымі. Але гэта так, да слова...”

Мікалай не вярнуўся дадому жывым: 16 мая 1982 года ён быў забіты пры выратаванні параненага таварыша.

Ліст Сяргея Мысліўца родным: “Добры дзень, мае дарагія мама, тата і бабуля! Справы ў мяне ідуць добра, без якіх-небудзь змяненняў. Чым больш служыш, тым менш хочацца пісаць... Мам, мне твае лісты цікава чытаць. Ты пішаш, што хлопцаў толькі што прызвалі. Я чытаю, і страх бярэ, мне дык ужо мала, а ім яшчэ 2 гады. Перадавай усім родным прывітанне. Да сустрэчы!”

Гэты ліст быў напісаны 12 ліпеня 1986 года, 13 ліпеня Сержука не стала.

Група 9.

Заданне. Уважліва прачытайце тэкст, вылучыце ў ім галоўнае, складзіце апорны канспект для пераказу. Ці трэба ўшаноўваць памяць пра воінаў-інтэрнацыяналістаў? Як (прывядзіце прыклады)?

Салдат, якія вярнуліся з вайны, напаткала не нашмат лепшая доля, іх спасцігла трагедыя неразумення: доўгачаканая сустрэча з Айчынай

прайшла для воінаў будзённа і непрыкметна. А ўсё таму, што спачатку ў Савецкім Саюзе пісаць пра баявыя дзеянні ўвогуле забаранялася. Потым зрэдку сталі з’яўляцца матэрыялы, што распавядалі пра дапамогу, якую аказвалі нашы салдаты пры будаўніцтве дамоў, школ, бальніц... Як далёка гэта было ад праўды. Пазней своеасабліва была выкарыстана модная на той час галоснасць. Журналісты малявалі салдат і афіцэраў забойцамі, марадзёрамі і наркаманами, пакінуўшы за кадрам гераізм і мужнасць.

Першымі пра бязмежную самаахвярнасць, мужнасць і баявое майстэрства воінаў-інтэрнацыяналістаў заявілі заходнія ваенныя эксперты. Негатыўна ацэньваючы ролю Савецкай арміі ў Афганістане, яны, тым не менш, канстатавалі, што на другім этапе вываду АКСВ многія салдаты і сяржанты, якім прыйшоў час звальнення ў запас, добраахвотна заставаліся яшчэ на некалькі месяцаў, каб у ваеннае пекла не трапілі маладыя, “неабстраляныя” навабранцы. Як ніхто іншы, “афганцы”-ветэраны ведалі, што ад куль, гранат, мін, снарадаў часцей за ўсё гінулі маладыя, неспрактыкаваныя – з папаўнення... Такі факт сведчыць пра многае, ярка характарызуючы атмасферу баявога братэрства, вайсковага таварыства, высакароднасці найвышэйшай пробы.

Група 10. Заданне. Напішыце ліст-папярэджанне ў мінулае.

Спіс літаратуры

1. **Березак, В.** Афганский смерч : Очерк неоконченной войны / В. Березак. – Новополюк : Светоч, 2002. – 186 с.
2. **Война без победы** : Свидетельства, воспоминания. – Кемерово : Русский путь, 1996. – 231 с.
3. **Громов, Б. В.** Ограниченный контингент / Б. В. Громов. – М. : Прогресс. Культура, 1994.
4. **Скрынников, М. Ф.** Афган. Разведка ВДВ : боевые будни разведчиков – 103 ВДД / М. Ф. Скрынников. – Могилёв : Могилёв. обл. укр. тип., 2006. – 240 с.
5. **Дынин, И. М.** После Афганистана : “Афганцы” в письмах, документах, свидетельствах очевидцев / И. М. Дынин. – М. : Граница, 1990. – 446 с.
6. **Зданюк, В. В.** Присяге Родине – верны. Очерки о войнах Советской Армии / В. В. Зданюк. – Минск : Беларусь, 1989. – 63 с.
7. **Зубковский, Б. М.** Николай Чепик / Б. М. Зубковский, А. П. Ярохин. – Минск : Беларусь, 1986. – 31 с.
8. **Лезебери, Д.** Афганистан – мои слёзы / Д. Лезебери. – Спрингфилд, Миссури, США : Лайф Паблшерс Интернешнл, 2001. – 179 с.
9. **Солдатскому долгу остались верны** : Рассказы о судьбах, доблести и подвигах павших в боях земляков / сост. Б. М. Наливайко. – Минск, 2004. – 304 с.
10. **Памяць. Афганістан.** – Минск : БелСЭ імя П. Броўкі, 1991. – 494 с.
11. **Алан, П.** Афганский капкан / П. Алан. – М. : Международные отношения, 1999. – 455 с.

Лілія ШУШКЕВІЧ,
выкладчык гісторыі і грамадазнаўства
Каледжа бізнесу і права.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.



НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Мастацтва ў кантэксце часу

СТРОЙ БЕЛАРУСКАЙ ЭЛІТЫ: РЭКАНСТРУКЦЫЯ СТРОЙ ЖЫХАРОЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ (XVI ст.)

Працяг. Пачатак у №№ 4, 6, 7, 9 – 11 за 2016 г., № 1 за 2017 г.

Эпоха Рэнесансу на Беларусі асацыіруецца з Францыскам Скарынам (1482 – 1551), асобай сусветнага маштабу, а таксама неад’емна звязана з вялікімі князямі Вялікага Княства Літоўскага і каралямі Польскага каралеўства Жыгімонтам I Старым (1467 – 1548) і Жыгімонтам II Аўгустам (1520 – 1572).

Лёс і шматгранная творчасць Францыска Скарыны, яго адукацыя, дасведчанасць, гуманізм і стасункі з выбітнымі людзьмі таго часу выяўляюць глыбіню і адкрытасць асобы эпохі Рэнесансу. Яго пераклады сакральных тэкстаў і гравюры кніг дэманструюць велізарны культурны пласт, які мелі і павінны былі засвоіць жыхары Вялікага Княства Літоўскага, сведчаць пра імкненне царквы, эліты княства прапагандаваць агульнаеўрапейскія каштоўнасці, уплываць на развіццё роднай мовы, побыту і культуры беларусаў. Выданні першадрукара тлумачылі ролю святара, караля і каралевы, мужчыны і жанчыны ў грамадстве, выпрацоўвалі павагу да людзей інтэлектуальнай працы, паказвалі супрацьстаянне добра і зла, адначасова праз слова і выяву падкрэслівалі сакральнасць, каштоўнасць і прыгажосць архітэктуры, прадметаў матэрыяльнай культуры, інсігній улады, строяў. Працу інтэлектуала сусветнага маштабу Францыска Скарыны падтрымлівалі ка-



Ганс Боксбергер
Старэйшы.
Фердынанд I Габсбург.
Сярэдзіна XVI ст.

ралеўскія асобы і мецэнаты. Так, падпісам Жыгімонта I Старога адзначаны дзве ахоўныя граматы для Францыска Скарыны.

Пра еднасць еўрапейскай дынастычнай і культурнай прасторы сведчаць шлюбы Жыгімонта I Старога. Першай жонкай была Барбара Заполья (1496 – 1515) з венгерскага роду (шлюб заключаны ў 1512 г., дачка Ядвіга Ягелонка), другой – Бона Сфорца (1494 – 1557), дачка міланскага герцага Джана Галеаца Сфорцы і Ізабэлы Арагонскай (шлюб заключаны ў 1518 г., пяцёра дзяцей).

Заклучэнне шлюбаў было надзвычай істотным палітычным, эканамічным, культурным крокам, а ўдалая дамоўленасць адпаведна ўзнагароджвалася. Так Мікалай Радзівіл (1470 – 1521) атрымаў у 1518 г. ад імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Максіміліяна I тытул імперскага князя “на Гонёндзе і Мядзеле”, сярод іншых заслуг, за дасягнутую дамоўленасць пра шлюб Фердынанда I Габсбурга (1503 – 1564) з Ганнай Ягелонкай, дачкой чэшскага і венгерскага караля Уладзіслава Ягелона, унучкай Казімі-



Барбара Заполья, Жыгімонт I, Бона Сфорца. Генеалагічнае дрэва Ягелонаў у “De vetustatibus Polonorum”.

ра IV (шлюб заключаны ў 1521 г.). Пазней Жыгімонт II Аўгуст быў жанаты з дочкамі Фердынанда I і Ганны Ягелонкі: Лізаветай (1526 – 1545) і Кацярынай (1533 – 1572). Тут варта таксама ўгадаць, што ў 1535 – 1539 гг. у баганічным садзе Фердынанда I у Празе працаваў Францішак Скарына, лічыцца, што ён быў асабістым каралеўскім лекарам.

Адзінства культурнай прасторы, бесперапынныя матрыманіяльныя і сваяцкія адносіны, пасольствы і перамовы спрыялі ўзаемасувязям велікакняжацкіх, княжацкіх, магнацкіх сямей ВКЛ

з каралеўскімі асобамі і ўплывовымі еўрапейскімі родамі, фарміраванню родавых традыцый у Вялікім Княстве Літоўскім [1]. Двор княства насытаўся еўрапейскімі здабыткамі: габеленамі, партрэтамі, мэбляй, адзеннем, музычнымі інструментамі, посудам, віном і прадуктамі.

На культуру ў Вялікім Княстве Літоўскім моцна паўплываў шлюб Жыгімонта I з Бонай Сфорцай. Адукаваная італьянская жанчына прынесла спачатку ў палацы Кракава і Вільні, а пасля ў свае шматлікія сядзібы ў Літве навінкі гаспадарання, архітэктуры і моды. Уздзеянне рэнесансавай культуры пашырылася на ўсе галіны жыцця, у тым ліку на вытворчасць тэкстыльных вырабаў, на адзенне. Менавіта Бона Сфорца прыўнесла італьянскую раскошу на літоўскі княжацкі і польскі каралеўскі двор, а прывезеныя ёй шматлікія світа і італьянскія майстры служылі прыкладам, паказвалі ўзор густу. У 1518 г., калі адбыўся шлюб, Боне было 24 гады. За дзевяць гадоў сямейнага жыцця каралева нарадзіла шасцярых спадчыннікаў дынастыі Ягелонаў (1519, 1520, 1522, 1523, 1526, 1527 гг.). Пасля няшчаснага выпадку з апошнім дзіцем стала зразумела, што больш дзяцей не будзе. Усю энергію і веды яна аддала сям'і і развіццю падораных і набытых ёю зямель. Дзякуючы Боне Сфорцы Пінск, Кобрын, Рагачоў, Моталь і іншыя мясціны адчулі велізарны гандлёвы, лагістычны, вытворчы, культурны росквіт. Каралева займалася ўдасканаленнем сеткі дарог, прадавала палескае дрэва ў Італію, стварала глебу для развіцця рамесніцтва, гарадам надавалася магдэбургскае права. Багацелі землі, багацелі людзі, адпаведна багацела і сама Бона Сфорца.

На еўрапейскую культуру арыентаваўся і адзіны сын Жыгімонта I і Боны Жыгімонт II Аўгуст (1520 – 1572). Ужо праз два гады пасля яго нараджэння бацькі парупіліся замацаваць за ім статус вялікага князя літоўскага (1529) і караля польскага (1530). Бона Сфорца загадзя рыхтава-



Гравюрныя адбіткі Жыгімонта I Старога і Боны Сфорцы.

ла свайго сына да кіравання вялікай краінай, таму прынец Жыгімонт Аўгуст з дзяцінства ўдзельнічаў у афіцыйных цырымоніях, прыняцці каралеўскіх рашэнняў. Ён быў дастаткова добра адукаваным чалавекам для свайго часу, ведаў латынь, італьянскую і нямецкую мовы, вывучаў геаметрыю, прыродазнаўства, магію, алхімію, засвоіў красамоўства і мастацтва напісання лістоў. У яго асяроддзі адбываліся дыскусіі па архітэктуры і мастацтве, замаўляліся мастацкія творы. Жыгімонт Аўгуст вырас на каралеўскім двары, насычаным атмасферай эпохі Адраджэння, і стаў яскравым яго носьбітам.

Ідэі Рэнесансу, у тым ліку шырокі культурны гарызонт, развіццё адукацыі, адстойванне грамадскіх пазіцый, вельмі шырока распаўсюдзіліся сярод магнацкіх сямей, літоўскай шляхты. Радзівілы накіроўвалі дзяцей для навучання ў Германію, Італію, Францыю, якія, вядома, прывозілі адтуль еўрапейскую моду. Узмацненне гандлёвых, культурных сувязей Вялікага Княства Літоўскага з італьянскімі, аўстрыйскімі, чэшскімі, нямецкімі, венгерскімі, французскімі, галандскімі, прускімі землямі садзейнічала таму, што строй вышэйшага саслоўя і гараджан пастаянна развіваўся ў агульным рэчышчы еўрапейскай моды, стаў адной з разнавіднасцей еўрапейскага строю.

Сімвалы каралеўскай і велікакняжацкай улады, распрацаваныя на працягу мінулых стагоддзяў, з часоў эпохі Рэнесансу набылі дынастычнае і дзяржаўнае гучанне. Знакі адрознення свецкай улады караля, князя, ці інсигніі (лац. *insignia* 'выдатны', *insigne* 'афіцыйны знак', *insignis* 'упрыгожаны, слаўты, прыкметны' ад *signum* 'знак'), – карона, дзяржаўны яблык, берла, меч, персцень. Кожны з атрыбутаў улады меў сваю сімваліку: карона – адзінства дзяржавы, дзяржаўны яблык – улада, берла – сацыяльнае становішча, персцень – містычная сувязь з Творцам. Да названых



Лукас Кранах Малодшы.
Жыгімонт II Аўгуст. Каля 1553 г.
Музей князёў Чартарыскіх (Кракаў).



Барбара Радзівіл.
XIX ст.

сімвалаў улады дадаваліся меч – сімвал справядлівасці, астрогі – сімвал рыцарства, бранзалет – сумленнасць, праўдзівасць, дзіда з вымпелам – знак улады над тэрыторыяй.

Пераклад біблейскіх тэкстаў Францыска Скарыны тлумачыў сімваліку інсігній, закладзеную Богам: “егда выхожаще... с полаты Царевы блищашеся ризою царскою”, “примуть царства красоты и венець надежи изъ руки господня”, “облече его в ризу славы и венчалъ его венцемъ добродетелей”, “венчаныи победою”, “яко в ризу славную облечешися в ню, и венцемъ похвалы венчается”, “окрасу милости и венець принялъ еси, и достоинси досягнулъ еси собрания”, “возми жезлъ свои” [2, с. 27, 129, 44, 166, 61]. Форма кароны, матэрыял, з якога яна выраблялася, таксама набывалі паэтычную сімваліку: “вделаешъ два круги златы подъ венцемъ на obu страну”, “венець важиль есть талантъ злата съ драгымъ каменемъ”, “великоможие твое господи на венци главы его было написано” [2, с. 54, 168, 118].

Карона заставалася галоўным сімвалам улады, працягваючы традыцыі, закладзеныя на нашых землях з часоў Сярэднявечча. На мітру

князя таксама распаўсюджвалася канцэпцыя і сімваліка кароны – адзінства і моц дзяржавы. Карону выраблялі з золата ці іншага каштоўнага металу, упрыгожвалі каштоўнымі камянямі, перламі, эмаллю. Аснова кароны – дзядэма ці абруч, на якім размяшчаліся стылізаваныя кветкі лілеі і лісце аканту. Сімвалы ўлады мянялі абрысы згодна са стылістыкай Рэнэсансу.

Вылучаюцца дзве асноўныя формы карон. Першая, так званая адкрытая карона (лац. *corona aperta*), – карона-дзядэма. Такія кароны насілі каралі (за выключэннем імператара), вялікія князі, князі ўсёй Еўропы да сярэдзіны XIII ст. “Карона закрытая” (лац. *corona clausa*) – дзядэма, да якой прымацаваны скрыжаваныя дужкі, у месцы іх перакрывання размяшчаецца шар, увенчаны крыжам. І першая, і другая формы карон былі вядомы на тэрыторыі Беларусі з часоў Сярэднявечча, што бачна на шматлікіх выявах нашых вялікіх князёў.

З часоў эпохі Адраджэння кароны набылі адметную ролю падчас розных цырымоній. Карона каранацыйная выкарыстоўвалася толькі пры каранацыі. Карона гамагіяльная (лац. *corona homagialis*) – каралеўская карона, якая выкарыстоўвалася падчас цырымоніі феадальнай павагі, ці інакш “голду леннага” (упершыню названа ў спісе Скарбца кароннага на Вавелі ў канцы XV ст., лічыцца, што каронай гамагіяльнай была каранацыйная карона Уладзіслава Ягайлы; апошні раз была выкарыстана ў 1764 г. падчас абрання каралём Станіслава Аўгуста Панятоўскага). Карона экзэкваляная (лац. *exequiae*) – карона, якая знаходзілася на труне памерлага манарха падчас цырымоніі пахавання. Карона пахавальная ўскладалася на галаву нябожчы-



Інсігніі Аляксандра Ягелончыка. Пахаванне ў катэдральным саборы Святых Станіслава і Уладзіслава (Вільня) [5].



Інсігніі Жыгімонта II Аўгуста. Пахаванне ў архікатэдральнай базіліцы Святых Станіслава і Вацлава (Кракаў).

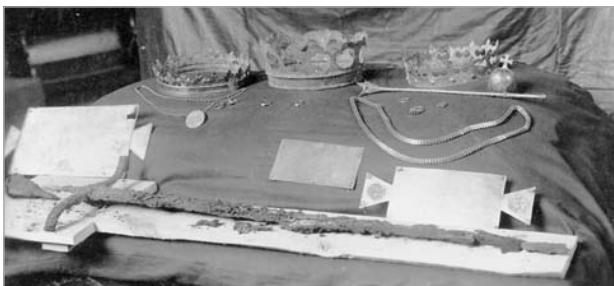
ка-манарха і з іншымі пахавальнымі рэгаліямі апускалася разам з целам у магілу. Карона прыватная не мела афіцыйнай сімволікі ці дзяржаўнага азначэння, яна была ўласнасцю манарха або паноўнага дому [4; 6].

Mitra – асаблівы від кароны, сімвал велікакняжацкай і княжацкай улады. Знешне нагадвае закрытую карону, мае адну дужку, што ідзе ад ілба да патыліцы. Мітра заўсёды аздаблялася футрам гарнастая. Пад карону і мітру надзявалася шапачка, якая мела круглы верх і была пашыта з пурпуровай шаўковай тканіны.

Кампанентам каралеўскага і велікакняжацкага строю была найперш каралеўская *мантыя* (грэч. *μανδύη* ‘ваўняны плашч’), што набыла за папярэднія стагоддзі пэўную форму і колеравую гаму. Каралеўскія і велікакняжацкія мантыі мелі пурпурны колер і падбіваліся футрам гарнастая. Пурпурны колер тканіны (аксаміт і г. д.) быў звязаны з геральдычным колерам герба Вялікага Княства Літоўскага. Паверхня магла аздабляцца залатым шыццём, а яго малюнак нёс сімвалічны сэнс (геральдычныя знакі). Футрам гарнастая аздабляліся крысо, каўнер і падбой мантыі. Па форме мантыя ўяўляла сабой паўакружнасць, што мела падаўжэнне-шлейф.

Для каранацыі выконваліся і іншыя кампаненты каранацыйнага строю. Напрыклад, захаваліся чаравікі, вырабленыя для каранацыі дзесяцігадовага Жыгімонта Аўгуста.

Каранацыі адбываліся ў кафедральных саборах з часоў Сярэднявечча. Падчас цырымоніі кароль, стоячы на каленях, прысягаў служыць веры, заповітам царквы, справядліва кіраваць і абараняць дзяржаву. Кульмінацыйным момантам насычанага дзеяннямі цырыманіялу каранацыі было ўскладанне кардыналам і двума біскупамі кароны на галаву караля і каралевы. Кардынал уручаў каралю скіпетр і дзяржаўны яблык. З гэтай хвіліны ён становіўся законным манархам і быў абавязаны клапаціцца пра ўсю краіну і яе жыхароў [7; 8].



Пахавальныя інсгніі. Злева: карона, персцень, ланцуг каралевы Эльжбеты Габсбург. У цэнтры: карона, персцень, меч караля і вялікага князя Аляксандра Ягелончыка. Справа: карона, берла, дзяржаўны яблык, персцень, ланцуг каралевы і вялікай княгіні Барбары Радзівіл. Адкрытыя ў 1932 г. у катэдральным саборы Святых Станіслава і Уладзіслава (Вільня) [5].



Каралева і вялікая княгіня Барбара Радзівіл. Майстэрня Лукаса Кранаха. XVI ст.

З канца XV ст. Казімір Ягелончык (1427 – 1492), сын Ягайлы і Соф’і Гальшанскай, вялікі князь літоўскі (1440) і кароль польскі (1447) падчас важных дзяржаўных цырымоній пачаў выкарыстоўваць новы тып кароны – карону закрытую, якая мела два перакрываючыя абручы, а ў месцы іх перакрывавання – малую сферу і крыж. Яго сын Ян Ольбрахт у 1492 г. змясціў такой формы карону над гербам і на пячатках. Гэта была палітычная дэманстрацыя супраць рымскіх імператараў дынастыі Габсбургаў, а таксама ўладароў Масковіі, якія прымалі толькі тытул цара і пачалі прапавядаваць ідэю Масквы як Трэцяга Рыма. Каралеўская карона закрытага тыпу рабілася маніфестам самастойнасці, сімвалам суверэнітэту, якую раней мелі толькі імператары. Закрытая карона паказвала, што кароль мае над сабой толькі Бога. У пачатку XVI ст. польскія каралі з дынастыі Ягелонаў, сыны Казіміра Ягелончыка – Аляксандр I Ягелончык і Жыгімонт I Стары – сталі выкарыстоўваць такую карону падчас каранацыі і іншых важных дзяржаўных цырымоній. З гэтага часу закрытую карону пачалі адлюстроўваць на гербе Вялікага Княства Літоўскага – “Пагоні”, на гербе каралеўства Польскага – “Арле”, на дзяржаўных пячатках. Як сімвал улады і дзяржавы такая карона замацавалася менавіта ў эпоху Адраджэння.

Для каранацыі на польскі трон выкарыстоўвалася карона Уладзіслава Ягайлы. Яе зрабілі для яго каранацыі ў 1386 г., і з гэтага часу каронай Ягайлы каранаваліся амаль усе польскія манархі, уключаючы апошняга караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага (1764). Адначасова ў XV – XVI стст. выкарыстоўвалі ў якасці гамагіяльнай карону, якую назвалі каронай Баляслава Храбрага. Па словах Яна Длугаша, карону падараваў Баляславу Храбраму імператар Атон. У сапраўднасці яна выканана



Каранацыйныя чаравікі Жыгімонта II Аўгуста. Каралеўскі замак на Вавелі (Кракаў).

значна пазней, у XIV ст., у часы каранацыі Уладзіслава I Лакеткі. Тым не менш карона значна пазней “ператварылася” ў каранацыйную карону каралёў польскіх, стала дзяржаўным міфам, што падкрэсліваў традыцыі польскай дзяржавы і важнасць пераемнасці ўлады. Яе рэпліку ў 2001 – 2003 гг. на аснове захаваных прамалёвак XVIII ст. выканала група ювеліраў пад кіраўніцтвам Адама Ажэхоўскага [3].

Выкарыстанне прыватных карон падчас каранацыі было вельмі рэдкім. Прыватную інсігнію ў 1571 г. Жыгімонт II Аўгуст атрымаў у спадчыну ад стрыечнага брата Яна Жыгімонта Заполья. Яна зроблена на ўзор кароны святога Стэфана.



Ганна Ягелонка ў каранацыйным строі. Варшаўскі гістарычны музей.



Інсігніі Ганны Ягелонкі: яблык (каля 1596 г.) і рэплікі кароны і берла. Каралеўскі замак на Вавелі (Кракаў).

Прыватная карона Жыгімонта II Аўгуста, так званая венгерская карона, стала каранацыйнай падчас узвядзення на трон Стэфана Баторыя. Яшчэ адзін прыклад прыватных інсігній – карона Ганны Ягелонкі, якую абралі вялікай княгіняй літоўскай і каралевай польскай у 1575 г. У 1576 г. адбыўся шлюб Ганны Ягелонкі са Стэфанам Баторыем, пасля чаго ён быў каранаваны прыватнай каронай Жыгімонта II Аўгуста.

Каранацыйная карона пераходзіла ў спадчыну нашчадкам ці пераемнікам караля. Захоўваліся каранацыйныя інсігніі як дзяржаўны скарб, з XIV ст. у Скарбонцы кафедральнай на Вавелі ў Кракаве, выкарыстоўваліся выключна падчас каранацыі як сімвал пераемнасці ўлады і незалежнасці Польскай кароны. Інсігніі велікакняжацкай улады захоўваліся ў каралеўскім палацы альбо ў кафедральным саборы ў Вільні і служылі сімваламі Вялікага Княства Літоўскага, самастойнасці дзяржавы, яе моцы.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. Скеп'ян, Н. Закладанне родавых традыцый на прыкладзе Мікалая Мікалаевіча Радзівіла / Н. Скеп'ян // ARCHE. – 2015. – № 6. – С. 1015.
2. **Слоўнік мовы Скарыны.** – Мінск : Выш. шк., 1977.
3. **Historia repliki polskich insygniów koronacyjnych** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.replikiregaliowpl.com/koronacyjny.html>.
4. **Lileyko, J.** Regalia Polskie / J. Lileyko. – Warszawa, 1987.
5. **Poderis, S.** Karališkosios insigrijos Vilniaus katedroje: nuo atradimo 1931 m. iki slėpimo 1939 m. [Электронны рэсурс] / S. Poderis. – Рэжым доступу : <http://alkas.lt/2015/12/09/s-poderis-karaliskosios-insigrijos-vilniauskatedroje-nuo-atradimo-1931-m-iki-slepimo-1939-m>.
6. **Rożek, M.** Mitologia koron [Электронны рэсурс] / M. Rożek. – Рэжым доступу : <http://www2.almamater.uj.edu.pl/112/21.pdf>.
7. **Rożek, M.** Polskie koronacje i korony / M. Rożek. – Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987.
8. **Znamierowski, A.** Insygnia, symbole i herby polskie / A. Znamierowski. – Warszawa, 2003.

Ганна БАРВЕНАВА,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

НЕВЯДОМЫ НАПАЛЕОН ОРДА

ФРАНЦУЗСКІЯ ДАКУМЕНТЫ ДА БІЯГРАФІІ З АРХІВА СЯМ'І ДЭНАРМАНДЗІ

УДК 930.253(476,7)

У артыкуле раскрываецца інфармацыйны патэнцыял малавывучаных звестак пра жыццё Напалеона Орды і яго сям'і на аснове дакументаў на французскай мове, якія захоўваюцца ў асабістым архіве сям'і Дэнармандзі.

Ключавыя словы: *Напалеон Орда, архіўныя дакументы, Вітольд Орда, паслужны спіс, тастамент.*

The author of the paper has made an attempt to analyze the information potential of certain little-studied facts of Napoleon Orda's and his family members' lives on basis of the documents from the archive of Denormandi family.

Хто хоць жменяй зямлю носіць, той зможа насыпаць гару.

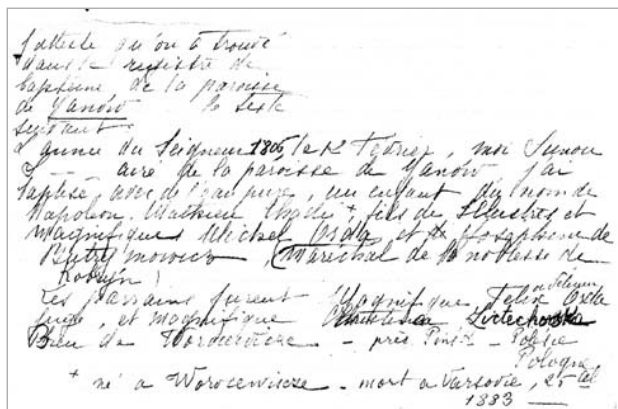
Напалеон Орда.



Напалеон Орда.
Фота з архіва сям'і
Дэнармандзі.

У лютым гэтага года мінула 210 гадоў з дня нараджэння Напалеона Орды – беларускага мастака, кампазітара, педагога, навукоўца. На яго жыццёвым шляху былі і рамантычныя юнацкія захапленні, і турэмнае зняволенне, і вайсковыя баталіі, і выгнанні, і далёкія вандраванні.

Каля дваццаці трох гадоў Н. Орда пражыў у Францыі. У эміграцыі ён апынуўся пасля падаўлення паўстання 1830 – 1831 гг., у якім браў ак-



Выпіска з метрычнай кнігі аб хрышчэнні Напалеона Орды ў Янаве.

тыўны ўдзел. Шлях да французскай сталіцы быў доўгім – спачатку Орда жыў у Аўстрыі, потым у Італіі і Швейцарыі і ўрэшце, у верасні 1833 г., прыехаў у Парыж. Менавіта тут ён шмат набыў у творчым плане: браў урокі музыкі ў Ф. Шапэна і займаўся ў мастацкай студыі П. Жэрара. Сяброўства са знакамітымі дзеячамі культуры і навукі – А. Міцкевічам, Ф. Лістам, Ю. Крашэўскім – паспрыяла яго асабістаму станаўленню.

У сярэдзіне 1840-х гг. Напалеон Орда ўзначальваў Італьянскую оперу ў Парыжы. Ён шмат пісаў: музычныя і мастацкія, публіцыстычныя і педагогічныя творы. Уваходзіў у Парыжскае гісторыка-літаратурнае таварыства, якое адыграла значную ролю ў фарміраванні яго светапогляду.

Там жа Н. Орда ажаніўся з французжанкай Ірэнай Булгарска, у іх нарадзіўся сын Вітольд.

Жыццю і творчасці Н. Орды прысвечана вялікая колькасць навуковых прац. Аднак да гэтай пары застаюцца маладаследаванымі франкамоўныя дакументы, якія асвятляюць некаторыя старонкі яго шляху. У асабістым архіве французскага нашчадка Н. Орды – Юбэра Дэнармандзі – захоўваюцца фатаграфіі і дакументы Напалеона Орды і яго сям'і, якія яшчэ не былі ўведзены ў навуковы зварот.

Асаблівую каштоўнасць уяўляюць рукапісныя дакументы, датаваныя 1824 – 1902 гг., і машынапісныя дакументы (1903 – 1936).

У архіве сям'і Дэнармандзі знаходзіцца выпіска з метрычнай кнігі пра хрышчэнне Напалеона Орды ў Янаве (цяпер Іванава Брэсцкай вобласці)*. З дакумента вядома, што хроснымі бацькамі Напалеона Мацье Шадэ былі Фелікс Орда, суддзя, і Хрысціна Ліхцешоска (паходзіла з Варацэвіч). Цікава, што ў гэтай паперы годам нараджэння Н. Орды значыцца 1806-ы, у той час як у навуковай літаратуры звычайна падаецца 1807 г.

Фатаграфіі, на якіх Напалеон Орда паказаны ў розныя ўзроставыя перыяды, – багатая

* Асабісты архіў сям'і Дэнармандзі. Сігнатуры дакументам не прысвоены.



Напалеон Орда ў розныя гады жыцця. Фота з архіва сям'і Дэнармандзі.

крыніца гісторыі жыцця знакамітага і таленавітага чалавека. У архіве Дэнармандзі іх некалькі. На здымках, якія прыведзены ў артыкуле, Н. Орда падчас падзей 1830 – 1831 гг. і ў сталым узросце.

Захавалася і запрашэнне на вяселле Ірэны Булгарска і Напалеона Орды ад бацькоў маладой, з якога робіцца вядома, што цырымонія адбылася ў Парыжы 16 мая 1843 г. – амаль праз дзесяць гадоў пасля таго, як Н. Орда апынуўся ў эміграцыі ў Францыі. На той час яму было трыццаць шэсць гадоў, а яго будучай жонцы – васьмнаццаць.

Вядома, што Н. Орда ў парыжскі перыяд жыцця актыўна ўдзельнічаў у працы польска-літоўскіх эмігранцкіх таварыстваў, ліставаўся са шматлікімі папличнікамі. Аднак у архіве Дэнармандзі практычна няма лістоў з прыватнай перапіскі Н. Орды з іншымі эмігрантамі.

Захавалася толькі адно пісьмо ў перакладзе з польскай на французскую мову Юзафа Крашэўскага, вельмі эмацыйнае і чулівае. Ю. Крашэўскі ўсхваляе надрукаваны альбом малюнкаў Н. Орды і характарызуе зборнік як багатую крыніцу ведаў пра культуру і архітэктурную нашую краіны. Аўтар піша таксама, што малюнак цэркаўкі ў Свіслачы, куды ён хадзіў у маленстве, выклікаў у яго слёзы. Ю. Крашэўскі са здзіўленнем адзначае, што альбом быў надрукаваны Н. Ордам за ўласныя сродкі, у той час як такія каштоўныя матэрыялы павінны выдаваць навуковыя суполкі і нават дзяржаўныя ўлады.

Юзаф Крашэўскі дзякуе Н. Орду за яго “Граматыку музыкі” і “Граматыку польскай мовы”, напісаную на французскай мове, і паведамляе, што навучаў па ёй польскай мове свайго французскага пляменніка. Гэты ліст напісаны 16 красавіка 1875 г., у той час Ю. Крашэўскі знаходзіўся ў Дрэздэне, а Н. Орда – у Варацэвічах.

Пры адсутнасці прыватных лістоў у архіве Дэнармандзі знаходзіцца шмат афіцыйных пісем Н. Орды і яго сям'і рознага характару.

Так, у лісце ад 24 студзеня / 5 лютага 1864 г. намеснік міністра замежных спраў Санкт-Пецярбурга падае паслу Францыі інфармацыю па справе Н. Орды, які ўтрымліваўся ў гродзенскай турме. Ён абвінавачваўся разам з сынам Вітольдам. Апошняя на падставе перапіскі падазравалі ва ўдзеле ў паўстанні, захоўванні зброі, патронаў і ваенных дакументаў. У гэтым лісце таксама паведамляецца пра намер як мага даўжэй трымаць Н. Орду за кратамі.

Архіў сям'і Дэнармандзі захоўвае два лісты з пасольства Францыі ў Расіі (Санкт-Пецярбург, 22 снежня 1866 г.), у якіх жонцы Н. Орды выказваецца падзяка за тое, што яна даслала ім наступныя дакументы: копію вайсковага білета сына Вітольда, які служыў у арміі Францыі; копію пасведчання аб яго нараджэнні; копію сертыфіката консула Францыі.

Перапіска нашчадкаў Н. Орды пасля 1903 г. звязана пераважна з просьбай да ўрадавых органаў Польшчы дапамагчы вярнуць родавы маёнтак сям'і. Аднак на ўсе гэтыя лісты даецца адмоўны адказ. Захавалася таксама ліставанне нашчадкаў Орды, дзе яны абмяркоўваюць сямейныя справы.

У асабістым архіве сям'і Дэнармандзі ёсць таксама рукапісныя дакументы сына Напалеона Орды. У прыватнасці паведамленне ад 22 верасня 1870 г. пра часовае прызначэнне сяржанта Драгунскага палка Імператрыцы Вітольда Орды ў чын падпаручніка па загадзе маршала Францыі галоўнакамандуючага арміі Рэйна. У паслужным спісе В. Орды значыцца, што ён

Ministère de la Guerre.		République Française.	
Service Intérieur.		Par ordre du Ministre de la Guerre,	
5 ^e Bureau.		Le Chef du Service Intérieur	
Circulaire administrative.		Certifie que des registres matricules et documents déposés aux Archives de la Guerre a été extrait ce qui suit :	
Extrait.		Nom et surnom de Militaire.	Détail des Services.
Extrait.		Orda	Engagé volontaire au régiment de ligne de la garde impériale, le 6 mars 1863
Voté :		Vitold - Edward Henry	Brigade d'élite - 31 mars 1864
Le Sec. Chef.		Joseph Chadek	Compagnon au 11 ^e régiment de ligne, le 10 juin 1865
Louis Thine		et de Sophie	à Châlons, le 40 juin 1865
		Louis Thine	à Châlons, le 29 juin 1865
			Campagne : 1870-1871, sous le drapeau

Паслужны спіс Вітольда Орды.

пачаў вайсковую службу ў якасці драгуна ў Драгунскім палку Імператрыцы 6 лістапада 1863 г. З 31 мая 1864 г. выконваў абавязкі фуражыра* ў вучэбнай брыгадзе, а з 25 лютага 1865 г. меў чын сяржанта. Праз пяць гадоў ён атрымаў званне падпаручніка і з 4 лютага 1871 г. значыўся ў 13-м Драгунскім палку.

Архіў сям'і Дэнармандзі захоўвае і тастамент Напалеона Орды, што з'яўляецца своеасаблівым запаветам сваёй сям'і. Як чалавек дабрадзейны, ён неаднаразова просіць нашчадкаў дапамагаць бедным людзям хоць бы невялікімі сумами грошай.

* **Фуражыр** – ваеннаслужачы, які прызначаўся для нарыхтоўкі фуражу.

Найперш Н. Орда клапаціцца пра тое, каб матэрыяльна забяспечыць дзецім з роду Ордаў магчымасць навучання ў Пінскай гімназіі. Свае альбомы з малюнкамі і музычныя запісы ён давярае стрыечнай сястры А. Бутрымовіч, у чыёй сядзібе правёў некалькі гадоў пасля таго, як быў пазбаўлены ўласнага родавага маёнтка.

У парызскім перыядзе біяграфіі Напалеона Орды, аднаго з самых таленавітых людзей Беларусі, яшчэ шмат невядомых момантаў, пра якія можна даведацца найперш з дапамогай збору дакументаў у архівах Францыі.

Вольга ЖЫЛЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17 студзеня 2017 г.

ТАСТАМЕНТ НАПАЛЕОНА ОРДЫ

У імя Айца, і Сына, і Святога Духа.

Дасягнуўшы 75-гадовага ўзросту і адчуваючы бліскую смерць, я пакідаю сваю апошнюю волю:

1. Я адпісваю дзве тысячы рублёў для выплаты стыпендыі ад імя Напалеона Орды двум вучням Пінскай гімназіі. Такім чынам, працэнты ад гэтай сумы пойдучь на аплату вучобы і падручнікаў для гэтых вучняў, рэштку ад гэтай невялікай сумы трэба аддаць хлопчыкам пасля таго, як здадуць экзамен на бакалаўра, каб яны змаглі працягнуць сваю вучобу. Гэтыя дзеці павінны быць з сям'і Жана Жака Орды.

У тым выпадку, калі па гэтай лініі няма спадчыннікаў, тады іншыя Орды маюць права на грошы пры ўмове, што яны каталіцкага веравызнання і належаць да герба “Астоя”. Калі ў гэтай сям'і больш няма хлопчыкаў, тады на грошы маюць права дзяўчынкі. <...>

Выбар вучняў і выкананне маёй волі будуць ажыццяўляць тры чалавекі: Аляксандр Скірмунт, Аляксандр Платніцкі і Эдмонд Орда. У выпадку калі гімназію ў Пінску зачыняць, грошы варта перадаць вучням у Гародню. У выпадку калі будзе немагчыма скарыстаць гэтыя грошы, як я напісаў вышэй, тады сума ў дзве тысячы рублёў вяртаецца да маіх спадчыннікаў.

2. Я завяшчаю адну тысячку рублёў сваёй нявестцы Леанціне, жонцы майго сына Вітольда. Ёй я таксама адпісваю срэбны падсвечнік і два срэбныя таршэры, якія мне былі перададзены маёй матуляй. Прашу іх захоўваць як сямейную рэліквію. Я адпісваю ўсе польскія кнігі маім унукам. Веру, што яны будуць добра ведаць бацькоўскую мову.

3. Я завяшчаю сыну Вітольду ўсе мае рэліквіі салдата, якія мне служылі ў баі за радзіму

ў 1831 годзе. Два афіцэрскае эпалеты, шпору і крыж “Virtuti Militari”, атрыманы ў бітве каля ракі Кок, драўляную хатнюю мэблю і залаты гадзіннік, які праслужыў мне 50 гадоў.

4. Піяніна і мэблю я завяшчаю сваёй жонцы Ірэне.

5. Я завяшчаю тысячку пяцьсот рублёў траім дзецям Антуана Орды, па пяцьсот рублёў кожнаму, якія Аляксандр Скірмунт перадасць асабіста ў рукі.

6. Я завяшчаю сто рублёў на маё пахаванне і сто рублёў – жабракам. Я хачу, каб маё цела было перавезена ў Янаў і пахавана каля магільні маёй маці Жазэфіны.

7. Усё маё адзенне і бялізну аддаць прыслуге, якая мяне адправіць у апошні шлях. Усім выканаўцам завяшчання варта дапамагаць і дапамагаць любой сумай грошай бедным.

8. Мае альбомы з малюнкамі і музычныя запісы на агульную суму 14 тысяч рублёў я перадаю ў рукі Аляксандры Бутрымовіч (кузіны), каб яна іх прадала. У якасці ўзнагароды за сваю працу яна атрымае 50 рублёў у год і пяць працэнтаў ад атрыманай сумы. Калі праз два гады пасля маёй смерці яшчэ застануцца непрададзеныя альбомы, іх павінны прадаць па аб'яве ў газеце.

9. Усе мае каштоўнасці ў банкаўскіх паперах і наяўных грашах знаходзяцца ў спадара Аляксандра Скірмунта, а альбомы і ноты, якія выстаўлены на продаж, – у выдавецтве Жэбэтнер і Вольф.

10. Я прашу свайго пляменніка Аляксандра Платніцкага выступіць у ролі выканаўцы завяшчання.

Пераклад з французскай мовы Вольгі Жылевіч.

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ ЯК МУЗЫЧНЫ КРЫТЫК

УДК: 929: [821.161.3+78.072.3] (476) "1891/1917" Багдановіч М. А.

Артыкул прысвечаны вывучэнню творчасці М. Багдановіча ў галіне музычнай крытыкі. Выказваюцца думкі розных даследчыкаў, а таксама ўласнае меркаванне адносна эстэтычных поглядаў паэта, яго мастацкіх ідэй. Паэзія М. Багдановіча разглядаецца ў сувязях з музыкай, яна асэнсоўваецца як высокаарганізаваны тып меласу.

Ключавыя словы: *музыка, музычная крытыка, эстэтыка, беларуская песня, нацыянальная паэзія, музычнасць вершаў, эмацыйнасць светаўспрымання.*

The article is devoted to the study of M. Bahdanovich's creativity in the field of musical criticism. There are opinions of various researchers, as well as the author's own opinion on the aesthetic views of Bahdanovich and his artistic ideas. Bahdanovich's poetry is seen in the links with music, it is interpreted as a type of highly organized melos there.

Максім Багдановіч (1891 – 1917) – не толькі таленавіты паэт і празаік, бліскучы публіцыст, літаратурны крытык, перакладчык, але і шматгранна адораны і ўніверсальна адукаваны навуковец. Вывучэнне творчасці М. Багдановіча пачалося яшчэ пры жыцці паэта. На працягу XX – XXI стст. многія даследчыкі звярталіся да феномена пісьменніка, так ці інакш інтэрпрэтуючы яго духоўную спадчыну. Пра класіка беларускай літаратуры сёння напісана так шмат, што даводзіцца выбіраць, якія з наяўных канцэпцый прымаць да ўвагі, а якія, наадварот, аспрэчваць.

У сацыяльна-гуманітарных даследаваннях XX ст. накіраванасць мастацкіх ідэй М. Багдановіча адлюстравана дзялектычна. С. Майхровіч пісаў пра яго погляды, сфарміраваныя пад непасрэдным уплывам рускай рэвалюцыйна-дэмакратычнай думкі (В. Бялінскі, М. Чарнышэўскі, М. Дабралюбаў) [8, с. 13]. Прыхільнікам “прыныцаў рэалістычнай эстэтыкі” называе паэта Г. Глушчанка [3, с. 9]. “Звяртае на сябе ўвагу грунтоўнасць сфармуляваных эстэтычных палажэнняў Багдановіча. У іх выразна бачыцца агульнасць яго пазіцый з пазіцыямі класікаў літаратурнай дэмакратычнай крытыкі...” [3, с. 6]. Інакш ахарактарызаваў яго А. Луцкевіч. У публічнай лекцыі, прачытанай 12 студзеня 1927 г., ён абвясціў: «“Песьняры чыстае красы”... гэтае імя, дадзенае тады (21 лютага 1914 г. у “Нашай Ніве” выйшла рэцэнзія А. Луцкевіча на зборнік Багдановіча “Вянок”. – М. С.) нашаму незабытаму Служцы Красы, сустрэла агульнае прызнанне і перайшло ў гісторыю беларускае адраджэнскае літаратуры» [7, с. 15]. Каментуючы пазіцыю М. Багдановіча, Луцкевіч упэўнена заяўляў: “Паводле думкі Багдановіча, краса па-за эстэтычнай эмоцыяй, якая павышае ў нас жыццёвы тонус, не дае ніякае іншае карысці...”

Хто не задаволіцца заварожаннем ад красы, хто выцягне руку на нейкую карысць, той і красу загубіць, і карысці не дасягне...” [7, с. 23]. Краса мае на мэце «быць “спажыткам дзеля душы”, даваць эстэтычную эмоцыю і гэтым вы-

клікаць у нас рост душы...” [7, с. 26]. Мастацтва можа ставіць перад сабой розныя мэты, у тым ліку і грамадскія, сацыяльныя матывы часам складаюць змест мастацкай творчасці. Але яны “ня могуць дыктаваць сваіх законаў красе”, паколькі найвышэйшым прызначэннем мастацтва “зьяўляецца буджэнне эстэтычнае эмоцыі” [7, с. 26].

На мяжы XIX – XX стст. М. Багдановіч заклаў навукова-тэарэтычны падмурак крытычнай думкі пра музыку. “Беларусь у асобе Багдановіча да рэвалюцыі, – лічыць Г. Глушчанка, – мела музычнага крытыка-прафесіянала са сфарміраванай сістэмай эстэтычных поглядаў, выразным уяўленнем асноў мастацка-творчай практыкі” [3, с. 11]. Дзейнасць М. Багдановіча ў галіне музычнай крытыкі істотна паўплывала на развіццё музычнай публіцыстыкі Беларусі. Той жа даследчык канстатуе: “М. Багдановіч увайшоў у гісторыю нацыянальнай культуры як... яркі прапагандыст дэмакратычнай эстэтыкі” [3, с. 9]. Вышэй чытаем: “У літаратурных творах і крытычных працах паэта прадстаўлены меркаванні па шырокім коле эстэтычных пытанняў: грамадскае прызначэнне літаратуры і мастацтва, роля мастака ў грамадстве, вобразная сфера твораў, іх суадносіны з рэчаіснасцю... праблемы рэалізму, народнасці і нацыянальнай своеасаблівасці... У іх вытлумачэнні крытык зыходзіў з матэрыялістычнага разумення ролі літаратуры і мастацтва ў жыцці грамадства, палажэння аб адлюстраванні ў мастацкіх вобразах жыццёвых рэалій” [3, с. 6]. Ці можна пагадзіцца з такой навуковай пазіцыяй? Як уяўляецца, М. Багдановіч менш за ўсё быў эпігонам рэвалюцыйна-дэмакратычнай эстэтыкі. Хоць бы таму, што мастацтва ён ставіў значна вышэй за рэчаіснасць [1, с. 377]. У вершы “Слуцкія ткачыкі” паэт адмаўляецца ад рэалістычнага паказу гістарычных падзей у імя паэтычнай ісціны. Аўтар ведаў, што ў другой палове XVIII – пачатку XIX ст. шаўковыя паясы ў Слуцку ткалі пераважна мужчыны. Некаторых з іх нават пасылалі вучыцца

ў Персію. Да таго ж вокны мануфактуры, дзе выраблялі слуцкія паясы, выходзілі на вуліцу, з іх можна было бачыць толькі непрывабныя гарадскія двары, але ніяк не сялянскія “нівы” і “хаты”. «...Ці сталі б “Слуцкія ткачыкі” такім жа шэдэўрам, калі б іх змест адпавядаў рэальным гістарычным фактам? Адказ адзін: не сталі б. Без жаночых вобразаў гэты верш страціў бы свой рамантычны арэол, а з ім і сілу лірызму і быў бы звычайным узорам грамадзянскай паэзіі» [9, с. 189]. Гістарычная недакладнасць паступова ўраўнаважылася той акалічнасцю, што ткацкая справа пазней сапраўды стала менавіта жаночым заняткам.

Максім Багдановіч не першы сярод беларускіх літаратараў, хто паставіў паэтычную выдумку вышэй за праўду жыцця. У свой час У. Сыракомля выказаў заўвагу В. Дуніну-Марцінкевічу адносна яго вершаванай аповесці: у “Гапоне” адсутнічае эстэтычнае бачанне мастака, не хапае “заслоны-фіранкі”, якая прыкрывала б залішнюю праўдзівасць і рэалістычнасць асобных сцэн [5, с. 726]. Звернем таксама ўвагу чытача на характарыстыку, якую А. Сержпутоўскі даў добраму апавядальніку з народа: “Хоць кожны беларус ведае два дзясяткі побытавых апавяданняў і некалькі казак, але не кожны любіць і ўмее расказаць. Добрыя пераказчыкі сустракаюцца даволі рэдка. Усё іх мастацтва заключаецца ў тым, што яны ў свае апавяданні ўносяць асабістыя рысы – перадаюць аповед з пункту гледжання свайго светасузірання. Нявостныя ж і няўмельныя пераказчыкі клапоцяцца галоўным чынам пра тое, каб дакладна перадаць змест апавядання. Яны прыгадваюць падрабязнасці, вяртаюцца назад, перадаюць розныя эпізоды вельмі непаспядоўна і суха, так што аповед не пакідае належнага ўражання. Добры апавядальнік, наадварот, не звяртае ўвагі на дакладнасць зместу і на падрабязнасці якой-небудзь падзеі. Ён бярэ галоўную думку, якая часам выражаецца прыказкай або адной характэрнай фразай, развівае гэтую думку і вобразнымі зваротамі маўлення тут жа складае цэльны скончаны аповед. Добрыя апавядальнікі – гэта своеасаблівыя мастакі-раманісты плюс акцёры-апавядальнікі” [12, с. 28 – 29].

Даследчык Г. Глушчанка таксама сцвярджае: “Літаратурная крытыка і публіцыстыка ігралі істотную ролю і ў стварэнні эстэтычных прынцыпаў беларускай музычнай публіцыстыкі. У сфармуляваным палажэнні няма перабольшання. Выснова гэтая даказваецца практыкай літаратурнай крытыкі Беларусі пачатку стагоддзя” [3, с. 5]. Атрымліваецца, што беларуская літаратурная публіцыстыка пачатку ХХ ст. уплывала на тагачасную музычную крытыку, якая, у

сваю чаргу, зараджалася ў сувязях з ідэямі рускай дэмакратычнай эстэтыкі.

Пагадзіцца з падобным меркаваннем не дазваляе водгук М. Багдановіча на “тоўсты” часопіс “Музыкальный современник”. Гэты штомесячнік выходзіў у Пецярбургу на працягу 1915 – 1917 гг. пад рэдакцыяй А. Рымскага-Корсакава, быў найбуйнейшым органам музычнай культуры ў Расіі і згрупаваў вакол сябе амаль усе вядомыя музычна-крытычныя сілы (Ю. Энгель, В. Каратыгін, А. Аўраамаў, Л. Сабанееў і інш.). М. Багдановіч пісаў пра пазартыйнасць часопіса, дзе “нет никаких обязательных отделов, нет руководящих статей” [1, с. 400]. Рэдакцыя вытрымлівала прынцып «лишь ценою превращения журнала в периодически выходящий альманах музыкальных статей... Более того, редакция, не высказывая своего мнения, дает рядом по одному и тому же предмету две резко противоречащие друг другу статьи (напр., об опере А. Оленина “Кудеяр”»». Аўтар лічыў, “что подобная постановка дела в настоящее время (дарэвалюцыйны перыяд. – М. С.) наиболее целесообразна” [1, с. 400]. Цярпіма ўспрымаючы сучасныя яму гетэрагенныя музычныя плыні ва ўсім іх аб’ёме, М. Багдановіч адначасова ў крытычных артыкулах пра музыку ярка выяўляе сябе як вельмі самастойны, прынцыповы і празорлівы навуковец. Найлепшае пацвярджэнне гэтаму – палеміка з г. Глебавым (псеўданім Б. Асаф’ева) пра творчасць М. Мусаргскага [1, с. 377 – 379].

Паводле выказванняў Глебава, М. Мусаргскі – рамантык, які прапаведуе натуралістычнае народніцкае мастацтва. Такое стаўленне да яго творчасці арыгінальнае і таму цікавае, аднак не зусім пераканаўчае. Сваё ўспрыманне дзейнасці кампазітара М. Багдановіч лагічна абгрунтоўвае: указвае на сувязь музыкі М. Мусаргскага з яе слоўным тэкстам, што прызнае і Глебаў. Калі тэксты, асабліва самога кампазітара, належаць да актыву рэалістычнай літаратуры, што бясспрэчна, і існуе адпаведнасць паміж імі і музычным суправаджэннем, то музыка, відавочна, таксама рэалістычная. Калі ж дапусціць, што такой адпаведнасці няма, то тады ўвогуле не варта гаварыць пра мастацкасць творчасці М. Мусаргскага. Ніхто, вядома, такога дапушчэння не зробіць. Такім чынам, М. Мусаргскі – сапраўдны мастак, а значыць – рэаліст. Глебаў выказаў меркаванне, што “шалёнага Мадэста” цэняць прыхільнікі менавіта рамантычнага стылю. М. Багдановіч пярэчыць: у гісторыі рускай музыкі сачыненні М. Мусаргскага папулярызавалі асобы, якія зусім не мелі сімпатый да рамантызму. І калі прапаганда музыкі М. Мусаргскага не была ў свой час эфектыўнай, то на тое ёсць аб’ектыўныя прычыны.

У 1916 г. Максім Багдановіч звярнуўся да беларускіх народных песень, якія вывучаў па зборніках П. Шэйна, Е. Раманава, Я. Карскага, І. Насовіча. Ён настойліва раіць нацыянальнай паэзіі “трымацца народнай песні, як сляпы трымаецца плота...” [1, с. 290]. Менавіта ў песні паэт бачыў той велізарны патэнцыял, што мог бы паскорыць працэс станаўлення на Беларусі нацыянальнай паэзіі. Ён заклікае пачаткоўцаў “навыкаць” да яе, услухоўвацца ў інтанацыю, імкнучыся пераймаць непаўторны эмацыйны каларыт беларускай песні. Толькі варта памятаць: “адна рэч – песня, другая – верш; песня пяецца, і гэтак робіць да яе такія вымогі і надае ёй такія прыкметы, удаваць каторыя ў вершы было б слепатой” [1, с. 290]. Варта тварыць у народным духу, а не прыстасоўвацца да беларускай песні.

Складваецца ўражанне, быццам М. Багдановіч свядома шукаў у песенным фальклоры структурны, канструктыўна-стылістычны прынцып рытмічнай арганізацыі верша, каб пазбегнуць механічнага пераносу народнай песні ў цэлым на глебу нацыянальнай паэзіі. Ён вылічваў музычныя рытмы і метры, каб потым, падвоіўшы іх у літаратурнай плоскасці, выкарыстаць у якасці ключавога формаўтваральнага прыёму. Адсюль, дарэчы, вынікае разгляд паэзіі М. Багдановіча як высокаарганізаванага тыпу меласу, разуменне музычнасці верша як “благодзвучыя”, заснаванага на метра-рытмічнай гладкасці паэтычнай мовы. У той жа час катэгорыя “музычнасць” у М. Багдановіча дапускае таксама “неблагодзвучыя”, арытмію, своеасаблівую неўранаважанасць і дысанантнасць тэксту. У творчасці паэта ўвогуле адбываецца прыкметнае пашырэнне аспектаў катэгорыі “музычнасць”.

Вершаваны рытм часам падпарадкоўвае сабе кожны асобны структурны элемент твора. У літаратурна-крытычным артыкуле “Глыбы і слаі” (1911) М. Багдановіч прасочваў эвалюцыю паэтычнага дару Янкі Купалы. Ён звяртае ўвагу на станоўчую дынаміку ў вершах, якая адбываецца “асабліва на іх важнейшым, усё ажыўляючым нерве – моцна забіўшым рытме. Буйны, шпаркі, ён падмывае, захоплюе чытача, гіпнатызуе яго, не дае апамятавацца, затрымацца і нясе яго ўсё далей і далей. Бадай-што ўва ўсіх леташніх вершах Купалы б’ецца ён з вялікай сілай і гуртуе вакол сябе ўсё іншае ў іх. Каб здаволіць яго разгон, канцы строк аж звіняць, з’яўляюцца рыфмы і пасярэдзіне верша, нават словы да яго падбіраюцца зычныя, моцныя; а калі ў мове сталеццамі гнуўшагася беларускага народа не хапае іх, дык Купала ўжывае новыя, выкаваныя ім самім, ні

ў жаднага нашага паэта няма такога багатага славаара, як у Купалы” [1, с. 187 – 188]. У ацэнцы мастацкай вартасці тэкставага матэрыялу, такім чынам, перш за ўсё арыфметычна вымяраецца рытмічны пульс – самы важкі довад на карысць таленавітасці аўтара.

Зусім не выпадкова, што М. Багдановіч, прафесійны музычны крытык, ствараў музычныя вершы. Упершыню пра музычнасць яго паэзіі загаварылі ў літаратурных колах Вільні. Самаадданы ідэолаг і практык нацыянальнага Адраджэння А. Луцкевіч паставіў праблему вельмі перспектыўна: музычнасць аўтарскага верша дасягаецца не знешнім валявым жаданнем, свядомым імкненнем паэта пісаць “музычна”, а вынікае з асаблівасцей яго ўнутранай псіхічнай арганізацыі. А. Луцкевіч называў М. Багдановіча паэтам паўтонаў. “Паўтоны ў фарбах, у гуках, у перажываньнях – вось асноўная рыса творчасці Максіма Багдановіча... Яго ролю ў беларускай паэзіі можна прыраўнаць да ролі таго, хто ўвёў у музыку паўтоны, хто на іх збудаваў новую гармонію.

У аснову свае гармоніі Багдановіч паклаў лад мінорны. Ён іграе на бэмолях. І гэта зусім зразумела: гэта выплывае з Ягонае індывідуальнасці... Згэтуль выплывае і агульны тон паэзіі Багдановіча, які мамэнтамі напамінае сум і тугу бяссмертных твораў Шопэна” [6, с. 12 – 13].

Па ўспамінах бацькі М. Багдановіча не цяжка скласці ўяўленне пра склад характару і тэмперамент паэта. Адам Ягоравіч Багдановіч пісаў: “Надо было его видеть в споре по национальному вопросу – вопросу для него всепоглощающей исключительной важности, особенно в споре с упомянутым... двоюродным братом Петей (маецца на ўвазе Пётр Гапановіч. – М. С.). Последний – рассудительный, холодноватый, бесподобно владеющий силлогизмом, тончайший логик, умеющий из-под оболочки вылущить сущность всякой вещи. И Максим – горячий, страстный, почти одержимый, увлекающийся образами, красотой, формой, силой чувства, а не логическими построениями, и потому беспорядочный, бурный и стремительный” [4, с. 29]. Эмацыйнасць сына А. Багдановіч прыпісваў уплыву маці. “Я когда-нибудь, – абяцаў ён, – будучи в более спокойном состоянии духа, обрисую более жизненно образ матери Максима в интересах более полного понимания его собственного духовного облика, ибо по складу своего характера, мягкого и женственного, по веселости своего нрава, живости, отзывчивости и впечатлительности, по полноте и мягкости наблюдений, по силе воображения, пластичности и вместе живописности продуктов его

творчства он всего более напоминал свою мать, особенно в детстве” [2, с. 17].

Музычная ўражлівасць была ўласціва М. Багдановічу на працягу ўсяго жыцця. У дзяцінстве ён вельмі любіў слухаць народныя песні ў выкананні цёткі Марыі. “І як толькі яна пачынала спяваць, ён кідаў гульню, адкладаў кніжку, падыходзіў да яе і, як зачараваны, слухаў...” [9, с. 102]. Пасталеўшы, Максім стаў жыва цікавіцца класічнай музыкай [10]. Вось як апісвае Я. Міклашэўскі адзін снежаньскі вечар, праведзены М. Багдановічам з Ганнай Какуевай, калі музыка эмацыйна зблізіла дваіх людзей, упрыгожыла міжасобныя адносіны, надала ім душэўную адкрытасць. “Спачатку Аня пайграла яму на раялі (Г. Какуева скончыла Пецябургскую кансерваторыю па класе фартэпіяна. – М. С.), які стаяў у светлай вялікай гасцінай з бліскучым паркетам... У гэты вечар яны ўпершыню гаварылі як добрыя сябры, з даверам і ўзаемнай спагадай” [9, с. 222].

Уласна музычны слых і голас у М. Багдановіча, хутчэй за ўсё, былі не развітыя. Відавочца Д. Дзявольскі, які назіраў за шахматнай гульнёй сябра з братам, узгадваў пасля смерці паэта: «Ні ў таго, ні ў другога не было ні слыху, ні голасу, але яны ўвесь час спявалі, асабліва Максім. Рыхтуючыся зрабіць ход, Максім зацягваў: “Самовары меды красной не боятся верблюдов”...» [4, с. 87]. Давяраць меркаванню Д. Дзявольскага цалкам правамерна, бо ён сам няблага граў на фартэпіяна. Аднак Э. Алейнікава лічыць, што “чисто природные музыкальные данные” М. Багдановіча спрыялі высокай ступені музычнасці яго паэзіі. Аўтар тлумачыць: “Па сведчаннях сучаснікаў, М. Багдановіч валодаў прыемным, чыстым тэмбрам голасу, выдатна спяваў; знешняй праявай музычных здольнасцей можна лічыць захапленне паэта музыкай у цэлым, асабліва заходнееўрапейскай і рускай класікай...” [11, с. 28]. Далей аўтар спасылаецца на артыкул І. Нісневіча, у якім сцвярджацца: “Не, паэт не вывучаў ігры ні на адным музычным інструменце, не валодаў голасам спевака, нават рэдка спяваў” [10, с. 48].

Ці можна ідэнтыфікаваць асабістую схільнасць М. Багдановіча да пачуццёвага светаўспрымання з калектыўнай арыентацыяй беларускага этнасу на рамантычнае эмацыйна-вобразнае засваенне свету? Ці не засведчыць гэта той факт, што М. Багдановіч, вывучаючы беларускую мову пераважна па слоўніках, фальклорных запісах, з дапамогай параўнальных граматык славянскіх моў, сапраўдным мастаком зацвердзіў сябе менавіта ў Беларусі? Параўноўваючы арыгінальныя беларускія вершы паэта

з іх рускімі перакладамі, зробленымі самім аўтарам, можна сцвярджаць, што ў першых чалавечыя перажыванні значна больш складаныя, а гама пачуццяў больш выразная і багатая. Як уяўляецца, па-беларуску М. Багдановіч думаў і адчуваў. Яго індывідуальная “ўключанасць” у беларускую мастацкую ментальнасць якраз і вызначыла музычнасць аўтарскага верша.

Такім чынам, у гісторыі культуры Беларусі Максім Багдановіч паўстаў і як прафесійны музычны крытык, які выказаўся па цэлым шэрагу актуальных праблем рускага і беларускага нацыянальнага мастацтва і музычнай эстэтыкі. Яго ўнёсак у распрацоўку праблем музычнай крытыкі, як нам падаецца, вельмі прадуктыўны.

Спіс літаратуры

1. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – Т. 2. – 600 с.
2. **Богданович, А.** Материалы к биографии Максима Адамовича Богдановича / А. Богданович // Шлях паэта. Зборнік успамінаў і біяграфічных матэрыялаў пра Максіма Багдановіча. – Мінск, 1975. – С. 10 – 54.
3. **Глушчанка, Г. С.** Максім Багдановіч – музычны крытык (да пытання развіцця думкі пра музыку ў Беларусі канца XIX – пачатку XX ст.) / Г. С. Глушчанка // Пытанні культуры і мастацтва Беларусі. Рэспубліканскі міжведамасны зборнік навуковых прац. – Мінск, 1994. – Вып. 13. – С. 3 – 11.
4. **Дзявольскі, Д.** Старонкі ўспамінаў / Д. Дзявольскі // Шлях паэта. Зборнік успамінаў і біяграфічных матэрыялаў пра Максіма Багдановіча. – Мінск, 1975. – С. 85 – 91.
5. **Земкевіч, Р. В.** Дунін-Марцінкевіч, яго жыццё і літаратурнае значэнне / Р. В. Земкевіч // Наша Ніва: факс. выд. – Мінск: Тэхналогія, [1999]. – Вып. 3: 1910. – С. 722 – 731.
6. **Луцкевіч, А.** Адбітае жыццё. Максім Багдановіч (У дзесятыя ўзгодкі сьмерці Яго) / А. Луцкевіч // Крыніца. – 1999. – № 4-5. – С. 10 – 14.
7. **Луцкевіч, А.** Проблемы красоты и мастацтва ў творчстве Максіма Багдановіча (Публічная лекцыя) / А. Луцкевіч // Крыніца. – 1999. – № 4-5. – С. 15 – 26.
8. **Майхровіч, С.** Паэтычная творчасць Максіма Багдановіча / С. Майхровіч // Выбраныя творы. Вершы, аповяданні і артыкулы / М. Багдановіч. – Мінск, 1952. – С. 3 – 20.
9. **Міклашэўскі, Я.** Каханне і смерць, або Лёс Максіма Багдановіча: раман-даследаванне / Я. Міклашэўскі. – Мінск: Маст. літ, 1995. – 367 с.
10. **Нісневіч, І.** Паэт і музыка (Максім Багдановіч) / І. Нісневіч // Музыка нашых дзён. – Мінск, 1969. – С. 47 – 59.
11. **Олейникова, Э. А.** Поэзия Максима Богдановича в творчестве белорусских композиторов: дис. ... канд. искусств.: 17. 00. 02. / Э. А. Олейникова. – Вильнюс, 1990. – 264 с.
12. **Сержпутоўскі, А. К.** Казкі і аповяданні беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск, 1999. – 191 с.

Маргарыта САКАЛОЎСКАЯ,
старшы выкладчык кафедры
сацыяльна-гуманітарных дысцыплін
Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15 снежня 2016 г.

ПРЫЗВАНЫ НА БІТВУ

ДА 125-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ПЯТРА БАРАНОЎСКАГА



Наш артыкул – даніна павагі вялікаму захавальніку культуры, архітэктару-рэстаўратару і археолагу ХХ ст. Пятру Дзмітрыевічу Бараноўскаму (1892 – 1984). Непамёрная праца гэтага чалавека была служэннем-змаганнем за захаванне культурнай спадчыны ад сацыяльнага вандалізму, а яго жыццёвым дэвізам сталі словы М. Гогаля: “Призваны в мир мы вовсе не для праздников и пирований. На битву сюда мы призваны” [1, с. 92]. Пятру Бараноўскаму было дадзена доўгае жыццё – 92 гады, 80 з якіх ён прысвяціў справе вывучэння і захавання помнікаў старажытнага дойлідства рускага, украінскага, беларускага, азербайджанскага, грузінскага і армянскага народаў.

Нарадзіўся Пётр Дзмітрыевіч Бараноўскі 9 лютага 1892 г. у сям’і дарагабужскіх сялян. У дванаццаць гадоў вясковы хлопчык са Смаленшчыны ўпершыню ўбачыў шатровую царкву Увядзення ў храм Багародзіцы Свята-Троіцкага Болдзінскага манастыра пад Дарагабужам і захапіўся яе прыгажосцю. Праз тры гады ён, з дазволу святара, зрабіў яе абмеры, першыя ў сваім жыцці, і праект рэстаўрацыі манастыра, за што быў узнагароджаны Залатым медалём Рускага археалагічнага таварыства і прэміяй 400 зала-тых рублёў. З тым сялянскі сын паехаў вучыцца ў Маскоўскае будаўніча-тэхнічнае вучылішча, якое скончыў у 1912 г.

Падчас Першай сусветнай вайны, працуючы інжынерам у будаўнічым батальёне, П. Бараноўскаму давялося даследаваць помнікі драўлянага дойлідства Беларускага Палесся. На адным з фотаздымкаў таго часу ён зафіксаваны разам са сваёй камандай на фоне шмат’яруснай трохверхавай драўлянай Траецкай царквы ва Урэччы [1, с. 106]. У 1928 г. гэтую ж царкву, якая сёння ўжо не існуе, даследавала экспедыцыя пад кіраўніцтвам Вацлава Ластоўскага.

У 1918 г., з перапынкам на тры гады вайны, П. Бараноўскі з залатым медалём скончыў факультэт гісторыі мастацтва Маскоўскага археалагічнага інстытута, дзе быў пакінуты ў якасці прафесара. І гэта ў 26 гадоў! Ён напісаў дысертацыю пра помнікі Болдзінскага манастыра і пераканаўча даказаў, што іх аўтар – знакаміты смаленскі дойлід ХVІ ст. Фёдар Конь, будаўнік умацаванняў Смаленскага крамля і Белага горада ў Маскве. У 1920-я гг. П. Бараноўскі пачаў займацца ўмацаваннем канструкцый пабудовы Болдзінскага манастыра, пры гэтым упершыню вызначыў будаўнічую ролю дубовых сувязей у старажытнай муроўцы, якія раней археолагі лічылі абарончымі прыстасаваннямі. У 1943 г. Болдзінскі манастыр пры адступленні ўзарвалі фашысты, ператварыўшы цудоўныя помнікі ў груды друзу. У 1960-я гг. архітэктар зноў вярнуўся ў смаленскае Болдзіна і пачаў рэстаўрацыю манастыра, які сёння адноўлены і дзейнічае. Гэты помнік архітэктуры роднай зямлі стаў стрыжнявым, знакавым у жыцці майстра. Пра гэта ён распавядаў у дакументальным фільме 1984 г. “Крыж мой”.

Пятру Бараноўскаму не раз даводзілася ваяваць з варварскімі адносінамі да культуры і гісторыі Айчыны. Дзеля выратавання архітэктурных помнікаў Яраслаўля, што пацярпелі ў выніку белагвардзейскага мяцяжу 1918 г., ён пакінуў прафесарскую кафедру. Архітэктар звярнуўся ў Камісарыят маёмасці рэспублікі з прапановай тэрмінова закрыць цудоўныя фрэскі яраслаўскіх цэркваў Ільі Прарока і Міколы Мокрага, аўтарства славуэта Дыянісія, пашкоджаныя артабстрэлам. Наступныя дзесяць гадоў жыцця П. Бараноўскі прысвяціў Яраслаўлю, дзе ажыццявіў рэстаўрацыю дзесяці найкаштоўнейшых помнікаў старажытнарускага дойлідства. Адначасова ён вытрымліваў жорсткія напады мясцовых улад і прэсы, якія патрабавалі «ачысціць плошчы і вуліцы горада ад “Варвар-вялікаму-

чаніц”, “Сімяонаў-стоўпнікаў” і іншых цэркваў. Сапраўды сацыялістычным, а не музеем царкоўных старажытнасцей павінен стаць Яраслаўль» [2]. На гэтыя выпадкі П. Бараноўскі і яго пажыццёвы сябра і паплечнік М. Памяранцаў адказвалі, што помнікі не пашкодзяць будаўніцтву будучага сацыялістычнага горада, а наадварот толькі павялічаць яго каштоўнасць і культурную значнасць. Аднак на іх глядзелі як на ворагаў народа, і тая ж газета заяўляла: “Яраслаўская грамадскасць не можа пагадзіцца з такімі апалітычнымі довадамі”. У выніку з 80 яраслаўскіх храмаў больш за палову былі знішчаны, у 1929 г. забаранілі царкоўны звон. “Гэта больш жажліва, чым Батый з ардой”, – сцвярджаў П. Бараноўскі. Колькі гэтых жахаў на шляху барацьбы за культурную спадчыну было яшчэ наперадзе!

У канцы 1920-х гадоў П. Бараноўскі, часам разам з вядомым мастацтвазнаўцам і мастаком І. Грабаром, тады дырэктарам Траццякоўскай галерэі, а пераважна самастойна, ажыццявіў дзесяць экспедыцый на Рускую Поўнач, дзе фіксаваў, абмяраў шматлікія помнікі драўлянага дойлідства, рабіў праекты іх рэстаўрацыі. Замест грошай ён браў у экспедыцыі тры пуды солі. Акадэмік І. Грабар надзвычай высока ацэньваў прафесіяналізм калегі: “Шчаслівае спалучэнне ў асобе Бараноўскага П. Д. глыбокага і ўдумлівага даследчыка архітэктурнай спадчыны і найталенавіцейшага архітэктара-рэстаўратара дазволіла яму ўнесці ў практыку савецкай рэстаўрацыі надзвычай каштоўныя новыя, больш дасканалыя прыёмы аднаўлення страчаных архітэктурных форм помнікаў, умацавання апошніх і іх кансервацыі. У выніку ў аснову савецкай рэстаўрацыі быў пакладзены дакладны матэматычны разлік, які выключаў элементы домыслу...” [3].

Пасля экспедыцый пад патранатам Траццякоўскай галерэі П. Бараноўскі пачаў стварэнне першага расійскага скансэна – музея пад адкрытым небам у Каломенскім, на высокім беразе Масквы-ракі, куды звозіў даследаваныя драўляныя пабудовы, што маглі загінуць. Ён стаў першым дырэктарам гэтага музея, ажыццявіў рэстаўрацыю найкаштоўнейшага помніка архітэктурны XVI ст. – шатровай Узнясенскай царквы, якую называюць “дыямантам у кароне рускай гісторыі”. Адначасова нястомны майстра займаўся ў Маскве рэстаўрацыяй церамоў Галіцына і Траякурава, пабудаваных у стылі маскоўскага барока, царквы Іконы Казанскай Божай Маці на Краснай плошчы, якая, магчыма, таксама была пабудавана Фёдарам Канём альбо яго вучнем Амбросіем Максімавым яшчэ ў пачатку XVII ст. на ахвяраванні князя Дзімітрыя Пажарскага. Гэтая царква ўяўляла сабой новы па тым часе

тып кубічнага храма, названы “вогненным”, з некалькімі ярусамі какошнікаў, што нагадваюць полымя свечак. Менавіта з пабудовай Казанскага сабора плошча атрымала найменне Красная. Аднак пачалася “сацыялістычная рэканструкцыя” Масквы, кіраваная Л. Кагановічам, калі ў сталіцы было знесена каля 400 помнікаў дойлідства. Зруйнавалі і амаль адрэстаўраваны Казанскі сабор (у 1990-я гады ён адноўлены па абмерных чарцяжах П. Бараноўскага яго вучнем А. Журавым). Пры рэканструкцыі Краснай плошчы падобны лёс чакаў і славыты Пакроўскі сабор (больш вядомы як сабор Васіля Блажэннага) XVI ст., абмеры і рэстаўрацыю якога таксама праводзіў П. Бараноўскі.

...У маёй свядомасці яго асоба ўпершыню зафіксавалася з вуснага падання пра архітэктара-рэстаўратара, які, каб абараніць у 1930-я гг. Пакроўскі сабор ад разбурэння, зачыніўся ў ім і пагражаў публічным самагубствам. У выніку Сталін забараніў знішчаць гэты храм. Праўда, паданне не давала адказу, што сталася з тым архітэктарам. А яму гэта каштавала трох гадоў ГУЛАГа (1933 – 1936) за “антысавецкую агітацыю” і шматгадовай дыскрымінацыі. Выратавалі фантастычная працавітасць і ўнікальны прафесіяналізм. У Марыінску Кемераўскай вобласці П. Бараноўскі пабудаваў сельскагаспадарчы музей (цікава, што ён нагадваў традыцыйны рускі драўляны храм, але без крыжоў) і электрастанцыю. Яго вызвалілі датэрмінова з граматай “Ударніку лагернай працы”, але пры гэтым выдатнаму архітэктару забаранілі жыць у Маскве. Гэтую забарону знялі толькі ў 1944 г. па настойлівым хадайніцтве прэзідэнта Акадэміі архітэктурны СССР В. Весніна.

Каля сямі гадоў П. Бараноўскі мусіў жыць у Аляксандраўскай слабадзе Яраслаўскай вобласці і Іванаве. Акадэмікі архітэктурны А. Шчусеў, І. Жалтоўскі і І. Грабар спрыялі яго прызначэнню навуковым кансультантам Акадэміі архітэктурны для кіраўніцтва рэстаўрацыяй Троіца-Сергіевай лаўры і іншых аб’ектаў будучага “залатога кальца” Расіі. У тыя ж гады П. Бараноўскі шмат часу аддаў вывучэнню старажытнай архітэктурнай цывілізацыі Каўказа. У навуковых экспедыцыях 1938 – 1946 гг. ён даследаваў найстаражытнейшыя святыні Азербайджана, Грузіі, Арменіі цэнтрычнага і базілікавага тыпаў, раней невядомыя навуцы, выяўляў культурныя ўзаемаўплывы, пацвердзіў ранняе бытаванне там змяшанай цагляна-каменнай муроўкі. Ім адкрыты помнікі архітэктурны сусветнага значэння: базіліка ў Лекіце і храм-ратонда ў Куме V – VII ст., што належалі зніклі каўказскай народнасці. Шматлікія калегі і сябры прапаноўвалі абраць П. Бараноўскага членам-карэспандэнтам

Акадэміі архітэктуры, хадайнічалі аб прысваенні вучонай ступені доктара архітэктуры, звання заслужанага дзеяча навукі РСФСР (апошняя ён атрымаў толькі ў 70 гадоў), але былы прафесар так і застаўся да канца жыцця малодшым навуковым супрацоўнікам і “невязным”.

Асобная старонка шляху П. Бараноўскага – даследаванне ў часы Вялікай Айчыннай вайны і пасля яе помнікаў архітэктуры, па-варварску разбураных гітлераўцамі. У 1941 г. ён першым выступіў з ініцыятывай выкарыстоўвання скляпеністых памяшканняў метрапалітэна Масквы для ўкрыцця людзей ад бамбардзіровак і захавання музейна-бібліятэчных каштоўнасцей. Пасля вызвалення Чарнігава ў верасні 1943 г. П. Бараноўскі прыехаў у гэты зруйнаваны горад-помнік і аддаў усё сваё майстэрства яго аднаўленню. У незвычайнай біяграфіі архітэктара ўдзячныя ўкраінцы робяць асобны акцэнт на ўнікальнай рэстаўрацыі помніка архітэктуры старажытна-рускага дойлідства – царквы Параскевы Пятніцы (як даказаў П. Бараноўскі, сучасніцы “Слова пра паход Ігаравы”) – і сабранай ім літаральна па кавалачках плінфы. Вялікі рэстаўратар абгрунтавана высунуў гіпотэзу, што будаўніком храма быў славуты старажытнарускі дойлід Пётр Міланег, а заказчыкам – смаленскі князь Буй-Рурык, які, паводле летапісаў, меў “любовь ненасытную о зданиях”. Гарадскія ўлады Чарнігава на працягу 15 гадоў штогод рабілі запыты ў Камітэт па справах архітэктуры СССР з просьбай накіраваць да іх архітэктара-рэстаўратара П. Бараноўскага.

Навуковая методыка і спрактыкаванасць П. Бараноўскага ў выкананні архітэктурна-археалагічных абмераў і праектаў рэстаўрацыі помнікаў былі ўнікальнымі, што дазволіла ахапіць вялікі пласт архітэктурнай спадчыны XII – XVII стст. У 1944 – 1954 гг. ён выканаў абмеры помнікаў дойлідства Кіева, Чарнігава, Смаленска, Полацка, Віцебска. Побач з чарнігаўскай Пятніцкай царквой у жыцці майстра адметнай магла б стаць Дабравешчанская царква XII ст. у Віцебску, але здарылася інакш. У 1944 г. П. Бараноўскі правёў археалагічныя абмеры пашкоджанага перабудовамі і вайной помніка, адкрыў яго ўнікальную муроўку і фрэскавыя роспісы, зрабіў праект рэстаўрацыі. Дарэчы, менавіта абмеры П. Бараноўскага як найбольш дасканалыя прыводзіць у каталогу помнікаў старажытнарускага перыяду П. Рапапорт [4]. Аднак у 1961 г. віцебскім гарадскім уладам спатрэбілася ў цэнтры гістарычнай зоны танцавальная пляцоўка для тых, хто праз 20 гадоў павінен быў жыць у камунізме, дзеля чаго вырашылі ўзарваць Дабравешчанскую царкву. Каб папярэдзіць злачынства, П. Бараноўскі як прадстаўнік Міністэрства

культуры СССР вылецеў у Віцебск і даў тэлеграму на імя першага сакратара ЦК БССР К. Мазурава, што, аднак, толькі паскорыла знішчэнне храма. Архітэктару параілі пакінуць горад са словамі: “Не перашкаджайце нам будаваць новае жыццё!”

Час “хрушчоўскай адлігі” і дэмагагічнага “будаўніцтва камунізму” шмат у чым нагадваў “сацыялістычную рэканструкцыю” Л. Кагановіча. Гэты перыяд невыпадкова называюць “эпохай хрушчоўскага вандалізму” [5]. Пад патранатам міністра культуры СССР К. Фурцавай знішчалася безліч помнікаў. Немалады ўжо П. Бараноўскі зноў выйшаў на бітву, але вярнуўся ад Фурцавай з сардэчным прыступам. У гэты час ён імкнуўся абараніць у тым ліку і невялікую старажытную сядзібу ў гістарычным цэнтры Масквы, падключыўшы да гэтага дырэктара Маскоўскай кансерваторыі А. Свешнікава і вядомага авіяканструктара А. Тупалева. Апошні, каб прадухіліць узрыў сядзібы, прыйшоў да яе сцен у поўным генеральскім абмундзіраванні, але гэта не дапамагло. Пры будаўніцтве ў Маскоўскім крамлі Палаца з’ездаў выкапалі катлаван, глыбінёю 15 м, што прывяло да нахілу званіцы Івана Вялікага. Становішча выратаваў П. Бараноўскі, які прапанаваў заліць катлаван шклобетонам. Адначасова ён змагаўся супраць узвядзення на месцы старажытнай забудовы Белага горада Масквы гасцініцы “Расія”. Праз пяцьдзясят гадоў гасцініцу знеслі, але мінулае ўжо не вернецца.

Нястрымны разгул вандалізму вымагаў аб’яднання ўсіх грамадскіх сіл дзеля аховы помнікаў гісторыі і культуры. Натуральным эпіцэнтрам грамадскага руху стала асоба П. Бараноўскага, вакол якога згуртаваліся студэнты Маскоўскага інстытута тонкай хімічнай тэхналогіі імя Д. Мендзялеева, што дапамагалі яму ў рэстаўрацыйных работах на Круціцкім падворку. Гэта быў яшчэ адзін значны этап яго вялікага жыцця. У апошнія гады майстар амаль страціў зрок, але прыходзіў на аб’ект і вывучаў яго навобмацак.

У 1965 г. урад РСФСР прыняў рашэнне аб стварэнні добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры. У яго арганізацыі П. Бараноўскаму дапамагалі такія вядомыя людзі, як мастак П. Корын, пісьменнік Л. Лявонаў, скульптар С. Канёнкаў, спявак І. Казлоўскі, авіяканструктар А. Антонаў, касманаўт А. Лявонаў. У 1966 г. Таварыства аховы помнікаў набыло статус усесаюзнага. Асабіста я пачала працаваць у Беларускам таварыстве з 1970 г. А ў 1972 г. мяне, тады аспірантку сектара “Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” ІМЭФ АН БССР, далучылі да групы вядомых айчынных грамадскіх дзеячаў для абследавання стану помнікаў Віцеб-

скай вобласці. Характэрна, што ў тую групу ўваходзілі вядомыя музыканты і артысты Уладзімір Алоўнікаў (старшыня), Рыгор Шырма, Здзіслаў Стома, што выдатна адлюстроўвала іх грамадзянскую пазіцыю. Партыйныя манкурты, з якімі раней змагаўся П. Бараноўскі, нанеслі цяжкія страты архітэктурнай спадчыне Віцебшчыны. Акрамя Дабравешчанскай царквы, у Віцебску былі знішчаны Успенскі сабор, Уваскрэсенская царква, касцёл Святога Антонія і кляштар бернардынцаў; у Полацку ўзарвалі езуцкі касцёл і калегіум, а ў Беразвеччы пад Глыбокім – чароўную па прыгажосці ўніяцкую царкву і інш. За мінулыя сорок гадоў многія помнікі былі выратаваны і нават адноўлены дзякуючы адраджэнню грамадскай свядомасці і дзейнасці Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, якое сёння зноў знаходзіцца ў бядачным стане. Шматлікія аб'екты даведзены да стану руін і пагрозы знішчэння: дамініканскі касцёл у Смальянах, бернардынскі ў Селішчы, архітэктурныя ансамблі Оршы, Сянно, Ушач, Друі і г. д.

Я закранула далёка не ўсе заслугі П. Бараноўскага перад Яе Вялікасцю Архітэктурай і ўвогуле культурнай спадчынай народаў Усходняй Еўропы. За сваё жыццё ён тым ці іншым чынам захаваў для гісторыі больш за 100 старажытных храмаў і цэлых манастырскіх комплексаў. За непахіснасць і адданасць традыцыям усходнеславянскага дойлідства старажытнарускага перыяду паплечнікі называлі П. Бараноў-

скага “Авакумам ХХ стагоддзя”. Пры гэтым ён не быў чалавекам царкоўным. Адночы вялікі рэстаўратар сказаў: “Я служу Богу па-іншаму”. Аднак яму, поруч з вялікімі святымі і праслаўленымі рэлігійнымі дзеячамі, прысвечаны асобны артыкул у сучаснай шматтомнай “Праваслаўнай Энцыклапедыі” [6]. У 1984 г. Пятра Дзмітрыевіча Бараноўскага пахавалі на могілках маскоўскага Данскога манастыра, які яму таксама давалося рэстаўраваць, пад шэрым валуном, прывезеным з Салаўкоў. У наш час у Расіі праводзяцца навуковыя “Бараноўскія чытанні”, прысвечаныя гісторыі і праблемам захавання культурнай спадчыны.

Спіс літаратуры

1. **Бычков, Ю. А.** Житие Петра Барановского / Ю. А. Бычков. – М. : Советская Россия, 1991.
2. **Северный рабочий.** – 1932. – 18 лют.
3. **Наука и искусство.** – 1926. – № 1. – С. 16.
4. **Раппопорт, П. А.** Русская архитектура X – XIII вв. / П. А. Раппопорт // Археология СССР : свод археологических источников. – Л. : Наука, 1982. – Вып. Е 1 – 47. – С. 100.
5. **Бондаренко, В. Г.** Пламенные реакционеры : Три лика русского патриотизма / В. Г. Бондаренко. – М. : Алгоритм, 2003. – С. 162.
6. **Савельев, Ю. Р.** Барановский Пётр Дмитриевич / Ю. Р. Савельев // Православная Энциклопедия. – М. : Православная Энциклопедия, 2002. – Т. IV. – С. 328 – 329.

Тамара ГАБРУСЬ,
доктар мастацтвазнаўства.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

КРАСАВІК

Заканчэнне. Пачатак на с. 35.

17 красавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Леаніда Бражніка (1917 – 1992), спевака, народнага артыста Беларусі

18 красавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Анатоля Дзеркача (сапр. Зіміёнка; 1887 – 1937), паэта, сатырыка, гумарыста

19 красавіка – 105 гадоў з дня нараджэння Леаніда Прокшы (1912 – 1994), беларуска-, руска- і польскамоўнага празаіка

20 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Альберта Някрасава (1937 – 1992), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Смаляка (1947 – 2012), мастака

60 гадоў з дня нараджэння Людкі Сільновай, паэтки

60 гадоў з дня нараджэння Раісы Раманчук, паэтки

23 красавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Паўла Арманды (1902 – 1964), кінарэжысёра, сцэнарыста, заслужанага дзеяча мастацтваў Латвіі

24 красавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Сіманоўскага (1892 – 1967), бібліятэказнаўцы, бібліографа, перакладчыка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Вярбіцкага (1937 – 2006), скульптара

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Дзямешкі (1947 – 2006), артыста эстрады, выканаўцы на ўдарных інструментах, заслужанага артыста Беларусі

25 красавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Васіля Воінкава (1902 – 1986), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

80 гадоў таму створана Беларуская дзяржаўная філармонія

28 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Чахоўскага, артыста балета, педагога, заслужанага артыста Беларусі

29 красавіка – 70 гадоў з дня нараджэння Анатоля Кузняцова, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Фейгіна, акцёра, заслужанага артыста Беларусі

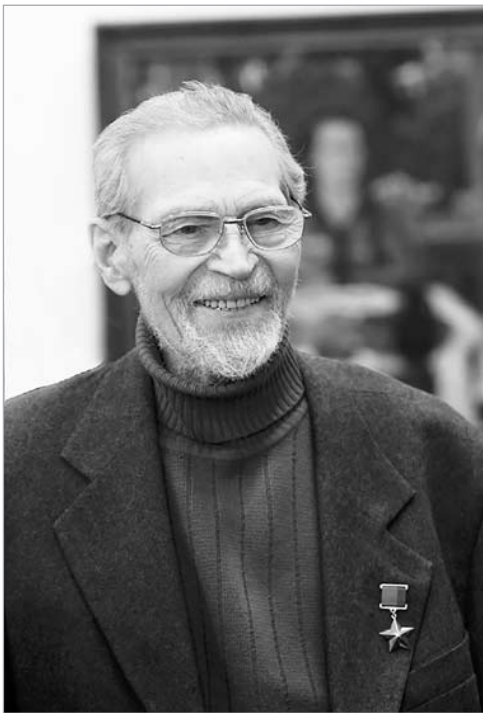
70 гадоў з дня нараджэння Анатоля Яскіна, мастака

30 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Сяргея Пятрова, празаіка, паэта

100 гадоў таму заснавана Першае таварыства беларускай драмы і камедыі. Існавала да сярэдзіны 1920 г.

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

УСПАМІН ПРА МАСТАКА-ВОІНА, МАСТАКА-ГРАМАДЗЯНІНА ДА 95-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ МІХАІЛА САВІЦКАГА



Міхаіл Андрэевіч Савіцкі – народны мастак Беларусі, аўтар больш як 150 тэматычных карцін. Рэпрадукцыі яго твораў разышліся па ўсім свеце, а імя мастака ўвайшло ва ўсе падручнікі і даведнікі па савецкім і постсавецкім мастацтве. Яму прысвечана нямала артыкулаў і манаграфій (І. Назімава, Э. Пугачова, А. Савіцкі і інш.).

Жывапісец нарадзіўся 18 лютага 1922 г. у вёсцы Звянячы на Віцебшчыне ў дружнай сялянскай сям’і, дзе ведалі цану працы на зямлі. Там прайшло бяхмарнае дзяцінства, адбылося знаёмства з прыродай, літаратурай, народным мастацтвам Беларусі, што стане крыніцай сілы і натхнення на ўсё жыццё.

У час Вялікай Айчыннай вайны М. Савіцкі знаходзіўся ў шэрагах 345-й стралковай дэвізіі, што 250 дзён гераічна абараняла Севастопаль. На ўкраіне Херсона ён трапіў у палон, быў адпраўлены ў Германію, дзе працаваў на заводзе ў Дзюсельдорфе. Пасля былі дыверсійная дзейнасць, уцёкі і пераслед, канцлагеры Дахау, Дора, Мітэльбау і камера смяротнікаў у Бухенвальдзе. Ад гібелі ратавалі моцная воля і мужнасць. Тады ж з’явілася патрэба сказаць пра ўсё, перажытае сэрцам, мовай мастацтва.

Юнацкая мара стаць мастаком ператварылася ў жыццёвую мэту. У 1947 г. Міхаіл Савіцкі паступіў у Мінскае мастацкае вучылішча, дзе за вялікія здольнасці і рэдкую працавітасць адразу ж быў пераведзены на III курс. У 1957 г. скончыў Маскоўскі мастацкі інстытут імя В. Сурыкава Акадэміі мастацтваў СССР, дзе імкнуўся дасканала авалодаць малюнкам і вывучыць анатомію. Фенаменальная зрокавая памяць дапамагла фарміраванню ў мастака аб’ёмна-простаравага ўяўлення і дала магчымасць у далейшым працаваць па памяці.

Раннія творы М. Савіцкага выкананы ў найлепшых літаратурна-апавядальных традыцыях савецкага мастацтва 1950-х гг. Яны былі высока ацэнены, шырока экспанаваліся, а іх аўтар быў прыняты ў Саюз мастакоў СССР.

Арганічна ўвабраўшы асаблівасці беларускай і рускай мастацкіх школ, М. Савіцкі добра адчуў эксперыментальныя шуканні ў савецкім мастацтве 1960-х гг. Яны ўдала супалі па часе з імкненнем мастака да індывідуальнага стылю, што назіраецца ў творчасці кожнага буйнога майстра. Свядомыя пошукі новай жывапіснай мовы, патрэбу выказацца больш эмацыйна і вобразна можна назіраць у працах “Сцелюць лён”, “Ільнаводы”, “На бульбяным полі”. Вынаходніцтва новых мастацкіх форм ішло адначасова з вызначэннем уласнай тэмы, свайго героя. Этапным у гэтым плане стала палатно “Партызаны” (1963), дзе гераічнае гучанне дасягнута праз сілуэт, рытм, танальнае рашэнне. У ім вызначана галоўная тэма творчасці М. Савіцкага – тэма Вялікай Айчыннай вайны, яе героя, чалавека моцнага духам, здольнага супрацьстаяць гвалту і злу. Мастак уздымае праблемы месца чалавека ў вайне, драмы яго быцця, сэнсу жыцця і смерці.

Гэтыя прафесійныя пошукі знайшлі яркае ўвасабленне ў створаным М. Савіцкім шэдэўры, яго праграмным творы “Партызанская мадонна” (1967), які адразу ж стаў уласнасцю Дзяржаўнай Траццякоўскай галерэі ў Маскве. У гэтай карціне аўтар дасягнуў героіка-эпічнага гучання. Апеўшы прыгажосць беларускага народа, ён далучыў сваю “Мадонну” да вечных і агульначалавечых узораў. Гэты твор быў адзначаны сярэбраным медалём Акадэміі мастацтваў СССР. Па настойлівай прось-

бе дырэктара Дзяржаўнага мастацкага музея БССР, заслужанага дзеяча мастацтва БССР Алены Аладавай мастак у 1978 г. напісаў “Партызанскую мадонну (Мінскую)”, дзе з вялікай эмацыйнай сілай адлюстравана адвечная перамога жыцця.

Развіваючы героіка-трагічную тэму, у 1960 – 1970-я гг. М. Савіцкі звярнуўся да фактаў і падзей партызанскага (сялянскага) руху – асобнай старонкі ў гісторыі Беларусі. У адной з самых выразных карцін гэтага цыкла – “Пакаранне смерцю” (1968) – аўтар паказаў людзей, якія “ўмеюць памерці сумленна з уласцівай чалавеку годнасцю”, як трапна вызначыў Васіль Быкаў. Творы “Забойства сям’і партызана” (1972), “Партызаны. Блакада” (1967), “Віцебскія вароты” (1968) адлюстроўваюць праблему жыцця і смерці, кахання і абавязку, цаны чалавечага быцця. Яны закранаюць самыя чуйныя струны нашай душы. Гэтыя палотны вылучаюцца вялікім кампазіцыйным майстэрствам, дынамікай, экспрэсіяй, арыгінальнасцю жывапіснай мовы. Відавочныя асэнсаванне і пераасэнсаванне высокіх традыцый мастацтва сярэднявечнай Русі, Рэнесансу, барока, класіцызму, мадэрну, XX стагоддзя і сплаўненне іх з канкрэтнымі фактамі з гісторыі Беларусі.

У 1973 г. за карціны “Пакаранне смерцю”, “Хлеб”, “Рабочыя” М. Савіцкі атрымаў Дзяржаўную прэмію БССР, званне заслужанага мастака БССР і сярэбраны медаль імя М. Грэкава, а за цыкл твораў “Партызанская мадонна”, “Віцебскія вароты”, “У полі”, роспіс “Вялікая Айчынная вайна. 1944” яму была ўручана Дзяржаўная прэмія СССР. Мастака абралі ў члены-карэспандэнты Акадэміі мастацтваў СССР.

Апагеем яго творчасці стаў цыкл палотнаў “Лічбы на сэрцы” (1974 – 1978). Зварот да гэтай тэмы быў не выпадковы, бо жывапісцу давялося стаць сведкам жахлівых злачынстваў супраць чалавецтва: “Я не магу маўчаць, таму што кожны з нас адказны за будучыню. Таму я ўзяўся пісаць серыю карцін пра фашызм, каб у абагульненых, сінтэзаваных вобразах паказаць тое, што немагчыма запазычыць ні са славесных апісанняў, ні з дакументаў”. У гэтай серыі аўтар стаіць на непакіснай пазіцыі мастака-грамадзяніна, які вобразна адлюстраванне страшных падзей: 20 мільёнаў савецкіх людзей сталі ахвярамі Вялікай Айчыннай вайны; з 18 мільёнаў вязняў канцлагераў загінула 12 мільёнаў. Гэтыя жахлівыя лічбы выклікаюць пратэст супраць гібелі чалавецтва, супраць зневажання яго правоў і годнасці.



Міхаіл Савіцкі і Надзея Высоцкая падчас абмеркавання персанальнай выставкі мастака ў Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь. 1997 г.

Цыкл “Лічбы на сэрцы” напісаны цвёрдай рукой вялікага майстра на адным дыханні. Ён здзіўляе дакладнасцю цэнтраваных кампазіцый, якія ўзыходзяць да класічных карцін барока і класіцызму, выразнасцю пластыкі, трагічным напамом лаканічнага каларыту, магутным малюнкам, сілай праўдзівых фактаў. Перад гледачамі паўстае сапраўдны “партрэт” фашызму, паддзены з моцнай сілай вобразнага, сімвалічнага абагульнення.

Мастак, які ўваскрэсіў жахлівую атмасферу разгулу смерці, Галгофу XX стагоддзя, вынес прысуд канцлагерам як форме ўзаемаадносін людзей. Ён паказаў гераічна жывымі мёртвых і мёртвымі жывых. Малюючы жудаснае і жорсткае, М. Савіцкі сцвярджае выпакутаваную ім самім гуманістычную канцэпцыю, у якой чалавек прыходзіць у свет добра і шчасця. Чалавечая жыццё – ні з чым не параўнальная каштоўнасць. Менавіта таму людзі, якія ўзняліся на барацьбу з фашызмам, павінны валодаць адухоўленасцю, несмяротнай прыгажосцю і велізарнай унутранай сілай.

Падобныя гуманістычныя кампазіцыі ў жывапісе пабудаваны на традыцыях класічнага

мастацтва і імкнучца да стварэння ідэальна прыгожых і ўзнёслых вобразаў на іх кантрасце з пачварнымі, як, напрыклад, у шэдэўры “Афіна і Марс” Мірона (V ст. да н. э.).

Творы названай серыі – “Уцёкі” (1974), “Летні тэатр”, “Канада” (1975), “Камуністы, якія спяваюць”, “SOS” (1978) – зачароўваюць рытмічнымі, танальнымі і пластычнымі кантрастамі. У іх супрацьпастаўляюцца святло і цемра, прыгожае і брыдкае, духоўнае і нізкае, а вечныя чалавечыя ідэалы змагаюцца з цемрашальствам і смерцю. Палатно “Мадонна Біркенау” (1978) гучыць як рэквіем. Ідэал кахання, прыгажосці, мужнасці і мацярынства духоўна ўзносіцца са змрочнага пекла, які не ідзе ні ў якое параўнанне з тым, што апісаў фларэнціец Дантэ Аліг’еры ў эпоху Рэнесансу.

Адно з шаснаццаці палотнаў цыкла “Лічбы на сэрцы” паказвае юнака ў арыштанцкай вопратцы з чырвоным трохкутнікам на грудзях і нумарам 32815. На яго шыі вісіць жэтон з гэтым жа нумарам, страга якога каралася смерцю. Вязень з “лічбамі на сэрцы” – сам мастак: “Я быў у масе людзей... І тады, перад абліччам смерці, ярка высветлілася ўся шкала чалавечай сутнасці – ад здрады да самаахвярнасці. Тут яны сутыкнуліся ў адвечным баі. Знішчаючы людзей фізічна, нацысты хацелі даказаць, што чалавек – брыда, цівіль, нікчэмнасць. Але аказалася, існуе тое, над чым ні фашызм, ні сама смерць не ўладныя, – чалавечая годнасць, сіла духу”. Усё гэта можна ўбачыць на аўтапартрэце. Падобнага рашэння сусветнае мастацтва яшчэ ведала. Гэты твор – геніяльнае адлюстраванне сутнасці нашай эпохі.

Цыкл “Лічбы на сэрцы” выклікаў шырокі розгалас, а яго аўтару было нададзена званне народнага мастака СССР (1978).

Адначасова з гісторыка-трагічнымі тэмамі шырокае развіццё ў творчасці М. Савіцкага атрымалі карціны мірнага жыцця. Пры гэтым усе яны прысвечаны лірычнаму ўсхваленню сумленнай працы, кругавароту прыроды і жыцця, высокаму разуменню асобы чалавека. Мастак уздымаецца над будзённасцю да філасофскіх абагульненняў у творах “Ураджай” (1966), “Куст ружаў” (1974), “Хлеб” (1968), “У полі” (1972), “Зерне” (1975).

Лёс беларускай зямлі, яе народа і творцаў змяніла Чарнобыльская катастрофа. 1986 – 1989 гады пазначаны працай над серыяй “Чорная был”, дзе М. Савіцкі імкнецца паказаць жывых людзей у прасторы гібелі. У чарнобыльскай зоне яны трацяць сэнс існавання, бо не могуць пакінуць родную зямлю. Такім найскладанейшым шляхам мастак асэнсоўваў вобраз сваёй эпохі.

У 1980 – 1990 гг., як і ўсе буйныя майстры мінулага, М. Савіцкі звярнуўся да пошуку адказаў на адвечныя пытанні, што найбольш глыбокае ўвасабленне атрымалі ў біблейскай тэматыцы. Гэтыя пошукі зноў прывялі да новых рашэнняў у галіне станковага жывапісу.

Сябар і настаўнік М. Савіцкага Дзмітрый Канстанцінавіч Мачальскі даў вельмі дакладную характарыстыку мастаку: “Міхаіл Савіцкі – чалавек шчаслівага і цяжкага лёсу. Мастак і воін, моцны духам, у пастаянным удасканаленні. Ён умее працаваць, таму што ёсць залатыя рукі і ёсць што сказаць людзям. Пра што ён ні гаварыў бы, пра вайну, зямлю ці хлеб – гэта заўсёды думка пра чалавека, сагрэтая гарэннем сэрца і выказаная мовай пластыкі, ярка, важна, вобразна”.

Мастак, які выйшаў з народа і прысвяціў яму ўсё сваё жыццё, Міхаіл Савіцкі выразна адлюстравуе ў творчасці свой час, гісторыю Радзімы. Сілай уласнага таленту здолеў вывесці мастацтва Беларусі на сусветную арэну. Яго імя стаіць у шэрагу найбуйнейшых рэалістаў XX стагоддзя.

...Маё асабістае знаёмства з М. Савіцкім адбылося яшчэ ў 1960-я гг. Мы неаднаразова працавалі разам у экспертнай камісіі Міністэрства культуры БССР. Частыя наведванні яго майстэрні, працяглыя гутаркі пра сусветнае мастацтва прывялі мяне да думкі пра неабходнасць павелічэння публікацый, прысвечаных старажытнаму мастацтву Беларусі. У выніку была падрыхтавана кніга “Цудатворныя іконы Беларусі”, выдадзеная тады толькі ў двух экзэмплярах.

Калі не стала заслужанага дзеяча мастацтваў Рэспублікі Беларусь, дырэктара Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь Юрыя Карачуна (1932 – 1997), Міхаіл Андрэевіч рэкамендаваў мяне на гэтую пасаду, а ў 2004 г. прапанаваў маю кандыдатуру ў члены-карэспандэнты Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі па спецыяльнасці “мастацтвазнаўства”...

У 2011 г. у Мінску пачала сваю дзейнасць Мастацкая галерэя Міхаіла Савіцкага, будынак для якой мастак выбіраў сам. На жаль, ён не ўбачыў яе экспазіцыі, бо 8 лістапада 2010 г. яго мужае сэрца перастала біцца.

Пераклад з рускай мовы.

Надзея ВЫСОЦКАЯ,
доктар мастацтвазнаўства,
лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусі.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЛІТАРАТУРНАЯ СПАДЧЫНА – ГАЛОЎНЫ РЭСУРС У ПРАЕКТАВАННІ САЦЫЯКУЛЬТУРНАГА КЛАСТАРА МАЛАДЗЕЧАНСКАГА РЭГІЁНА

Тэндэнцыі рэгіяналізацыі, пры якіх узмацняецца цікавасць да культуры беларускіх рэгіёнаў, усё часцей заяўляюць пра сябе на сучасным этапе развіцця грамадства. Пры гэтым на адно з першых месцаў выходзіць пытанне рэпрэзентацыі і абуджэння цікавасці да культурных здабыткаў пэўнага горада, раёна, вёскі. З шырокага спектра механізмаў у межах гэтага працэсу вялікае значэнне набывае сацыякультурны кластар – інтэграваная сукупнасць устаноў культуры, адукацыі, інфармацыі, камерцыйных арганізацый, грамадскіх аб'яднанняў і іншых суб'ектаў з мэтай развіцця сферы культуры ў розных праявах.

Ключавыя словы: *сацыякультурны кластар, літаратурная спадчына, Маладзечанскі раён, турыстычны рэсурс.*

The trend towards regionalization is increasing interest in the culture of the Belarusian regions on the modern stage of development of society. In the first place there is the issue of representation and the awakening of interest in the cultural heritage of a particular city, district, village. Of great importance is beginning to acquire socio-cultural cluster – an integrated set of institutions of culture, education, information, commercial organizations, public associations and other entities in order to develop the sphere of culture in different forms.

Літаратурная спадчына Маладзечанскага раёна мае значны патэнцыял у праектаванні сацыякультурнага кластара. Яго сродкамі магчыма раскрыць багатую гісторыю і ўнікальную культуру Маладзечаншчыны, пазнаёміць грамадскасць з таленавітымі асобамі, якія стагоддзямі ўзбагачалі свой край і дзяржаву, апантанымі педагогамі, краязнаўцамі, пісьменнікамі, што жывуць і працуюць тут сёння.

У гэтым кантэксце эфектыўна выкарыстоўваць праграму турыстычнага характару. Таму пажадана, каб экскурсавод у самым яе пачатку падаў агульную інфармацыю пра літаратурны патэнцыял Маладзечаншчыны ў кантэксце гістарычнай спадчыны і сучаснага культурнага развіцця краіны, а далей, наведваючы розныя мясціны і аб'екты, – падрабязна распавядаў пра кожны з іх, лагічна звязваючы падзеі, помнікі, імёны ў адзінае цэлае.

Зыходным пунктам праграмы, а значыць і маршруту ў транспартна-лагістычным сэнсе, могуць быць абраны гістарычны перыяд, творчы шляхі знакамітых постацей, напрыклад Янкі Купалы, Максіма Багдановіча і інш.

На маладзечанскай зямлі нарадзіўся славыты пясняр, народны паэт Беларусі Янка Купала. Маладзечанскі край мае шмат аб'ектаў і матэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей, якія лагічна аб'ядноўваюцца і складаюць ядро кластара. Гэта філіялы Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы ў Вязынцы і Яхімоўшчыне, маладзечанская сярэдняя школа № 1 імя Янкі Купалы, Лебедзеўская сярэдняя школа, касцёл Святой Тройцы ў Радашковічах і інш.

Будучы народны паэт Беларусі нарадзіўся ў 1882 г. у Вязынцы, дзе ў 1948 г. адкрыты філіял Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, першая экспазіцыя якога створана намагання-

мі жонкі паэта Уладзіслава Луцэвіч. Сёння тут дзейнічае мемарыяльны запаведнік “Вязынка”, на яго тэрыторыі знаходзяцца хата-музей, дзе нарадзіўся паэт, свіран, хатка дваровых, бюст – помнік Янку Купалу работы скульптара Заіра Азгура, сажалка, крыніца, валуны з высечанымі на іх радкамі з купалаўскіх твораў, стары сад, дубовы гай. У другой палове хаты размешчана гісторыка-літаратурная экспазіцыя. Рукапісы, кнігі, дакументы, працы мастакоў распавядаюць пра сям'ю Луцэвічаў, дзіцячыя і юнацкія гады паэта, пра пачатак яго літаратурнай дзейнасці. Прадстаўлены радавод ад XVIII ст., адноўлены дзедам Ануфрыем [6, с. 38].

У адной палове адбудаванага свірна створана экспазіцыя, якая расказвае пра народныя звычаі і абрады, што знайшлі адлюстраванне ў творчасці Янкі Купалы. У другой палове гэтага вялікага збудавання стаяць кросны, куфры, прылады для апрацоўкі лёну, карабы для захоўвання збожжа, мукі і іншыя этнаграфічныя рэчы.

У маентку Яхімоўшчына, што недалёка ад Маладзечна, Янка Купала працаваў памочнікам вінакура на бровары. У гэтым месцы паэт напісаў знакамітыя вершы “А хто там ідзе?”, “Гэта крык, што жыве Беларусь...”, “Ворагам Беларускашчыны”, “Дайце мне волю”, “Не тужы”, “Там”, “Поле роднае”, “Пакіньма напуста на лёс свой наракаць” і інш. Тут з'явілася большасць твораў, што леглі ў аснову першага зборніка “Жалейка”.

Ансамбль сядзібы складаюць цагляны і драўляны дамы канца XIX ст., бровар і іншыя гаспадарчыя пабудовы. У драўляным доме размешчаны філіял “Яхімоўшчына” Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, адкрыты для наведвальнікаў у 2001 г. У экспазіцыі музея пададзены тры тэмы: “Яхімоўшчына. Праца на бровары і пачатак творчасці паэта”, “Янка Ку-

пала і беларускі легальны друк” і «“Жалейка” – першы зборнік вершаў Янкі Купалы. Нараджэнне Купалы-паэта».

Экспазіцыя філіяла пераносіць наведвальнікаў у пачатак ХХ ст., у час выхаду першых нацыянальных газет “Наша Доля” і “Наша Ніва”, перыяд абуджэння беларускага нацыянальнага руху. Дакументы, кнігі, фотаздымкі, унікальныя прадметы той эпохі расказваюць пра няпросты час у жыцці паэта, яго краіны і народа. Асобны раздзел распавядае пра перыяд жыцця і творчасці, звязаны з Яхімоўшчынай.

Адной з купалаўскіх ліній праграмы можа стаць мястэчка Радашковічы. У 1882 г. будучага паэта ахрысцілі ў радашковіцкім касцёле. Праз дваццаць гадоў ён пэўны час працаваў у Радашковічах пісарам судовага следчага. У 1913 г. Мінскі драматычны гурток пад кіраўніцтвам Фларыяна Ждановіча паставіў у гэтым мястэчку спектакль “Паўлінка”, на якім прысутнічаў і Янка Купала. Адзін з акцёраў Усевалад Фальскі ўспамінаў: «П’есу мы скончылі пры такіх авацыях, якія не часта бываюць у вялікіх гарадскіх тэатрах, якія назаўсёды застаюцца ў памяці артыстаў. Дзякавалі нашаму гуртку не адны радашковіцкія беларускія дзеячы, але і сам аўтар “Паўлінкі”, які злажыў тады нам асаблівую падзяку, прарочачы добрую будучыню Мінскаму беларускаму тэатру» [3, с. 79]. У 1957 г. у Радашковічах з’явіўся помнік песняру.

Амаль кожная ўстанова ў Радашковічах можа лічыцца паўнаважным суб’ектам сацыяльна-культурнага кластара. Падстава таму – вялікая літаратурная спадчына жыхароў, звязаная з мястэчкам лёсы беларускіх пісьменнікаў і навукоўцаў, актыўная асветніцкая праца як у ранейшыя часы, так і сёння. У 1921 г. у Радашковічах была створана адна з першых арганізацый у Заходняй Беларусі – Таварыства беларускай школы. У мясцовай аптэцы працаваў правізарам у 1891 – 1897 гг. Ядвігін Ш. (Антон Лявіцкі), тут ён напісаў камедыю “Злодзей”. У мястэчку існавалі розныя аматарскія трупы і музычна-драматычныя гурткі, што ладзілі так званыя беларускія вечарынкi. У 1912 г. былі зроблены спробы правядзення “вечарынак” на некалькіх мовах. Пачынальнікам такіх прадстаўленняў сталі радашковіцкія аматары самадзейнага тэатра.

Знакавая постаць беларускай гісторыі і культуры першай паловы ХХ ст. – пісьменнік, выдавец, мецэнат Аляксандр Уласаў. Пад яго апякунствам у 1922 – 1929 гг. у Радашковічах дзейнічала Беларускае гімназія імя Францыска Скарыны. Па запрашэнні А. Уласава 15 жніўня 1913 г. у мястэчка прыязджаў ужо згаданы

Мінскі драматычны гурток пад кіраўніцтвам Ф. Ждановіча, які паставіў у будынку пажарнай аховы камедыю “Паўлінка” Янкі Купалы. У 1906 – 1914 гг. А. Уласаў быў рэдактарам-выдаўцом газеты “Наша Ніва”; заснаваў беларускае выдавецкае таварыства “Наша хата”, выдаваў часопісы “Саха” (Вільня) і “Лучынка” (Мінск). Таксама А. Уласаў увайшоў у гісторыю як аўтар анекдотаў пра кайзераўцаў: факты сведчаць, што некаторыя з іх даходзілі да імператара Германіі Вільгельма II і “той, замест таго, каб разлавацца, ад душы рагатаў” [5, с. 150]. Дзякуючы А. Уласаву многія мясцовыя паэты зблізіліся з “Нашай Нівай”, напрыклад Юзя Шчупак (Язэп Сайкоўскі). Яго верш “Пташка”, надрукаваны ў газеце, вельмі спадабаўся знакамітаму ўкраінскаму перакладчыку беларускай літаратуры Мікіту Шапавалу. Апошні побач з вершамі Янкі Купалы і Цішкі Гартнага змясціў у другой кнізе “Літаратурна-навуковага весніка” твор Юзі Шчупака.

На вялікі жаль, сёння страчана шмат каштоўнасцей, у тым ліку дом у Радашковічах, дзе каля дзесяці гадоў жыў Браніслаў Тарашкевіч – акадэмік, літаратуразнаўца, перакладчык, грамадскі дзеяч, стваральнік першай “Беларускай граматыкі для школ”, аўтар перакладаў на беларускую мову “Іліяды” Гамера і “Пана Тадэвуша” Адама Міцкевіча. Аднак экскурсаводу неабходна спыніцца на тым месцы і распавесці гісторыю аднаго з найвялікшых беларусаў мінулага стагоддзя.

У Радашковічах нарадзіўся Антон Марціноўскі – адзін з арганізатараў і актыўных членаў Віленскага друкарскага таварыства, а таксама літаратурна-грамадскага таварыства шубраўцаў, якое аб’ядноўвала ўраджэнцаў Беларусі і Літвы. У розныя часы ён працаваў рэдактарам сатырычнага часопіса шубраўцаў “Вулічныя навіны”, газеты “Літоўскі веснік”, часопіса “Віленскі дзённік”. У 1817 г. у Вільні заснаваў друкарню, дзе выдаў каля 400 кніг па розных галінах ведаў.

Навучэнцам мясцовай беларускай гімназіі быў грамадскі дзеяч і публіцыст Мікола Абрамчык, вядомы не толькі як старшыня Рады БНР, але і як асветнік. Лёсам яму было наканавана жыць у розных краінах, дзе ён пашыраў веды пра родную Беларусь: у Парыжы кіраваў заснаваным ім аб’яднаннем беларускіх рабочых “Хаўрус беларускай працоўнай эміграцыі”, рэдагаваў яго перыядычныя выданні “Бюлетэнь” і “Рэха”; у Берліне быў рэдактарам газеты “Раніца”, арганізаваў курсы беларузнаўства, выдаў кнігі “Сымон-музыка” Якуба Коласа і “Ад родных ніў” Ларысы Геніюш.

Непадалёк ад Радашковічаў знаходзіцца вёска Ракуцёўшчына, дзе летнія месяцы праводзіў Максім Багдановіч, ён гасцяваў у дзядзькі братоў Луцкевічаў В. Лычкоўскага. У Ракуцёўшчыне паэт напісаў паэмы “Вераніка” і “У вёсцы”, нізкі вершаў “Старая Беларусь” і “Места”. У 1981 г. тут пасадзілі першы ў Беларусі пісьменніцкі парк – “Максімаў сад”. Пазней быў створаны філіял Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры, які сёння ўключае наступныя аб’екты: дом арандатара, дом гаспадара, гумно, “Максімаву крыніцу”, помнік (два камяні) і “Максімаў сад”.

Пры распрацоўцы кластара неабходна адшукваць дамы і іншыя матэрыяльныя аб’екты, звязаныя са знакамітымі дзеячамі, якія нарадзіліся на Маладзечаншчыне. Гэта Вячаслаў Дашкевіч – паэт, навуковы супрацоўнік аддзела міжнацыянальных і міжнародных зносін Інстытута філасофіі і права Акадэміі навук Беларусі, аўтар вершаў “Хвіліна чакання”, “Загадка Атлантыды”, перакладчык з эстонскай мовы твора “Няўлоўны цуд” Эдуарда Вільдэ; паэт і фалькларыст Уладзімір Зянько (псеўданім Уладзімір Верасэн), які склаў зборнік “Спадчына маёй маці”, дзе сабраў фальклорныя скарбы, запісаныя ім ад маці; асветніца Алімпія Свіневіч-Замбжыцкая – збіральніца беларускіх народных песень, мясцовых звычаяў і абрадаў, аўтар кнігі «Інтэрпрэтацыя міцкевічаўскіх “Дзядоў” на падставе беларускага фальклору», дзе даказвае, што гэты твор мае дачыненне да культуры Беларусі.

З маладзечанскім краем звязана дзейнасць выбітных асоб беларускай гісторыі, і многія мясціны захоўваюць памяць пра іх. У вёсцы Хоўхлава ў сярэдзіне 1560-х гг. жыў Сымон Будны, які, на думку доктара гістарычных навук Г. Каханоўскага, меў тут рухомы друкарскі станок і надрукаваў кнігу “Аб зачачці Сына Богага” [4, с. 63]. На будынку Хоўхлаўскай сярэдняй школы ўсталявана мемарыяльная дошка ў гонар Сымона Буднага. У Гарадку сваю першую школу для мясцовых дзяцей у 1863 г. заснавала дачка Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча Каміла. Сам Дунін-Марцінкевіч не аднойчы бываў у гэтым мястэчку. Вёска Мясата захоўвае памяць пра Тамаша Зана – паэта, кіраўніка прагрэсіўных гурткоў філаматаў і філарэтаў на Беларусі. Вучыўся Тамаш Зан у Маладзечанскім павятовым вучылішчы, дзе і пачалі праяўляцца яго літаратурныя здольнасці і былі надрукаваны першыя творы, сярод якіх і вершы, прысвечаныя Маладзечну. Яго пярэналежаць паэмы “Кошачка”, “Табакерка”, “Мёд”, баллады “Свізязь-возера”, “Твардоўскі”, “Бекіш”, “Цыганка”, а таксама лірычныя вершы, элегіі, трыялеты. На будынку

школы ў вёсцы Мясата, дзе нарадзіўся паэт, ёсць мемарыяльная пліта, прысвечаная земляку.

На Маладзечаншчыне праходзіў прафесійны творчы шлях многіх дзеячаў беларускай культуры і навукі: тут працавалі будучыя знакамітыя навукоўцы. Чатыры гады карэктарам абласной газеты “Чырвоны сцяг”, а потым інспектарам аддзела народнай асветы Маладзечанскага раёна працаваў Вячаслаў Чамярыцкі – доктар філалагічных навук, прафесар, аўтар манаграфіі “Беларускія летапісы як помнікі літаратуры: узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў”, адзін са складальнікаў “Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры”, “Поўнага збору рускіх летапісаў”, зборніка “Слова пра паход Ігаравы”, а таксама падручніка для вышэйшых навучальных устаноў “Гісторыя беларускай літаратуры: Старажытны перыяд” і інш. У радашковіцкай школе выкладаў Фёдар Янкоўскі, будучы прафесар, доктар філалагічных навук, адзін з вядучых даследчыкаў беларускай народнай і літаратурнай мовы, аўтар “Дыялектнага слоўніка”, “Беларускага літаратурнага вымаўлення”, “Пытанніў культуры мовы”, “Беларускай фразеалогіі”, “Гістарычнай граматыкі беларускай мовы”, “Сучаснай беларускай мовы” і інш. Інспектарам Маладзечанскага аблана быў Павел Дзюбайла – доктар філалагічных навук, прафесар, даследчык дыялектных асаблівасцей беларускай мовы рэгіёна, аўтар літаратуразнаўчых і літаратурна-крытычных прац “Беларускі раман аб Вялікай Айчыннай вайне”, “Праблемы стылю ў сучаснай беларускай прозе”, “Вобраз нашага сучасніка ў беларускай прозе”, “У вялікай дарозе”, “Станоўчы герой у беларускай літаратуры” і інш. Працаваў у Маладзечне Зэлік Аксельрод – выпускнік Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута імя Валерыя Брусава ў Маскве і літаратурнага факультэта Маскоўскага педагагічнага інстытута. Ён быў адказным сакратаром яўрэйскага часопіса “Штэрн” (“Зорка”), што выдаваўся ў міжваенны перыяд у Мінску. Напісаў кнігі паэзіі “Трапятанне”, “Мы”, “Вершы”, “Ізноў вершы”, “Сам-насам”; перакладаў на ідыш творы беларускіх і расійскіх класікаў, сярод якіх – Янка Купала, Аляксандр Пушкін, Мікалай Някрасаў і інш.

«Сярод тых, хто ўпарта, пастаянна, з энтузіязмам і самаахвярнасцю з дня ў дзень пералапачваў “культурны пласт” нашай гісторыі, вымываў з тысяч і тысяч старонак “летапіснай руды” залацінкі нашай нябеднай мінуўшчыны, быў Мікола Ермаловіч» [1, с. 17].

Мікола Іванавіч на працягу сямі гадоў выкладаў беларускую літаратуру ў Маладзечанскім настаўніцкім інстытуце, загадваў метадычным

кабінетам Маладзечанскага інстытута ўдасканалення настаўнікаў. Друкаваў вершы і літаратурна-крытычныя творы ў рэспубліканскай перыёдыцы. У 1960-я гг. выпускаў рукапісныя самвыдатаўскія часопісы “Падснежнік” і “Тутаркі”, дзе друкаваліся вершы і маленькія паэмы, праязныя творы, гістарычныя нарысы, публіцыстычныя артыкулы, палемічныя матэрыялы па надзённых праблемах. Мікола Ермаловіч – аўтар кнігі “Па слядах аднаго міфа”, “Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае”, “Стараяжытная Беларусь”. Апошні фундаментальны твор атрымаў Дзяржаўную прэмію Рэспублікі Беларусь і Літаратурную прэмію імя Уладзіміра Караткевіча. У 2003 г. у Маладзечне ў гонар М. Ермаловіча ўсталяваны памятны знак работы Аляксандра Фінскага з надпісам “Яго чакала Беларусь чатыры стагоддзі”.

Асобна трэба засяродзіць увагу на асобе Леанарда Ходзькі з вёскі Аборак. Выдавец, гісторык, публіцыст, бібліёграф, Л. Ходзька даволі доўга жыў у Парыжы, дзе апублікаваў мемуары кампазітара Міхала Клеафаса Агінскага на французскай мове ў чатырох тамах, выдаў збор твораў Адама Міцкевіча на польскай мове, “Гісторыю польскіх легіёнаў”, “Біяграфічныя нататкі з жыцця Тадэвуша Касцюшкі”. Таксама стварыў географічныя карты Расіі, Польшчы, Прыбалтыкі, Беларусі, сабраў 125 тамоў дакументаў па гісторыі гэтых краін. У 2015 г. намаганнямі мясцовага дабрачыннага фонду “Спадчына Міхала Клеафаса Агінскага” былі адноўлены рэшткі касцёла Узнясення Дзевы Марыі і Святога Роха XV ст., а таксама добраўпарадкаваны склеп-пахавальня роду Ходзькаў-Дэдэркаў. Названы фонд, які праводзіць вялікую краязнаўчую працу ў рэгіёне, здольны аб’яднаць вакол сябе розныя арганізацыі кластарнай сістэмы.

Асобнае месца ў гісторыка-культурнай прасторы маладзечанскага рэгіёна займае настаўніцкая семінарыя – першая ў Беларусі педагагічная ўстанова адукацыі, якой папярэднічала пяцікласная павятовая вучэльня, адчыненая ў 1811 г. у замку Агінскіх. Семінарыю заснавалі ў 1864 г. у сценах кляштара трынітарыяў, фундаментарам якога выступіў Тадэвуш Ксаверы Агінскі, дзед знакамітага кампазітара Міхала Агінскага. Установа дала пачатак творчаму шляху многіх таленавітых асоб Беларусі. Яе скончылі Касьян Вясёлы – педагог і пісьменнік, збіральнік фальклору, аўтар папулярнай у свой час драмы “Не розумам сцяміў, а сэрцам”; Язэп Лёсік – мовазнаўца, праязнік, публіцыст і перакладчык, рэдактар газет “Вольная Беларусь” і “Беларусь”, адзін з арганізатараў курсаў беларусазнаўства ў Мінску

падчас польскай і нямецкай акупацыі, менавіта па яго прапанове ў 1918 г. беларуская мова была абвешчана дзяржаўнай; Сымон Рак-Міхайлоўскі – грамадскі і палітычны дзеяч, аўтар музыкі да верша “Зорка Венера” М. Багдановіча; Міхась Чарот (Міхась Кудзелька) – паэт, галоўны рэдактар газеты “Савецкая Беларусь”, адзін з кіраўнікоў літаратурнага аб’яднання “Маладняк”, аўтар кнігі паэзіі “Завіруха”, “Босыя на вогнішчы” і іншых; Леанід Савёнак – пісьменнік, аўтар унікальнай кнігі памфлетаў і фельетонаў “Чароўная іголка”, падчас жыцця ў Германіі – дырэктар беларускай гімназіі ў Остэргофэне.

У семінарыі выкладаў прыродазнаўства, географію і гісторыю Канстанцін Вераніцын, які, па меркаваннях даследчыкаў, з’яўляецца аўтарам вядомай паэмы “Тарас на Парнасе”. Пры навучальнай установе працавала метэаралагічная станцыя, што дасылала матэрыялы сваіх назіранняў у галоўную абсерваторыю ў Пецяярбург; дзейнічалі музей і тэатр, дзе ставіліся п’есы Чэхава, Гоголя, Астроўскага.

Важныя і знакавыя элементы кластарнай структуры – школы. Уключэнне школ і ўстаноў пазашкольнай адукацыі ў кластарны працэс дазваляе вырашыць шэраг праблем: паказаць шырокаму колу грамадскасці сваю працу па вывучэнні краю, прыцягнуць увагу да культурна-асветніцкай дзейнасці школ, далучыць школьнікаў да даследчай і экскурсійнай дзейнасці, стварыўшы тым самым поле для іх самарэалізацыі, актывізаваць і ўзмацніць краязнаўчы рух у розных установах адукацыі. Вялікі сэнс мае праца школьных калектываў і гурткаў пад краўніцтвам вопытных педагогаў, якія перадаюць сваю любоў да родных мясцін. Даносіць вынікі працы да грамадскасці, быць патрэбнымі і займацца справай не толькі цікавай, але і запатрабаванай – вельмі важна для дзяцей і моладзі. Напрыклад, сярэдняя школа № 1 імя Янкі Купалы ў Маладзечне мае мемарыяльны пакой-музей, дзе ладзяцца экскурсіі. Школа ў Лебедзе вядомая тым, што яе скончыў паэт і літаратурназнаўца Рыгор Семашкевіч. Член Саюза пісьменнікаў СССР, кандыдат філалагічных навук, прафесар, ён падрыхтаваў фундаментальнае даследаванне “Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецяярбурзе (канец XIX – пачатак XX ст.)”. З імем гэтага чалавека звязана абуджэнне беларускай гуманітарнай навукі другой паловы XX ст. Цэнтр мастацкай творчасці “Расток”, што месціцца ў Маладзечне на вуліцы Канстанцыі Буйло, мог бы падрыхтаваць імпрэзу, прысвечаную гэтай асобе, чыю першую кнігу “Курганная кветка” рэдагаваў Янка Купала і афармляў Язэп Драздовіч.

Нельга забываць і пра эканамічны эфект, далучаючы да кластара кавярні, сувенірныя крамы, фабрыкі, друкарні і выдавецтвы. У раёне працуюць Маладзечанская фабрыка мас-тацкіх вырабаў, прадпрыемства “Белхудожкераміка”, што прапаноўваюць вельмі якасную прадукцыю. Маладзечанская друкарня “Перамога” па замове можа падрыхтаваць пэўную колькасць памятных паштовак і іншых матэрыялаў. Што тычыцца школ і школьных музеяў, то ніхто не забараняе турыстычнай фірме ці іншай арганізацыі, што з’яўляецца каардынацыйным цэнтрам кластара і здзяйсняе агульнае забеспячэнне турыстычнай праграмы, згодна з Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 1 ліпеня 2005 г. № 300 “Аб прадстаўленні і выкарыстанні бязвыплатнай (спонсарскай) дапамогі”, перадаць школе, напрыклад, камп’ютарнае абсталяванне ці іншыя неабходныя рэчы.

Істотную ролю здольны адыграць рамеснікі, аўтары цікавых сувеніраў, майстры народнай творчасці, якія могуць прапанаваць турысту самому зрабіць тую ці іншую рэч на памяць. Пажадана, каб гэтыя формы працы мелі рэгіянальны асаблівасці і тэматычна былі звязаны з турыстычнай праграмай.

Неабходна далучаць да праграмы гісторыкаў і краязнаўцаў як ключавых суб’ектаў кластара. Многія з іх усё жыццё прысвяцілі вывучэнню роднага краю, сустракаліся з выбітнымі асобамі, якімі мы ганарымся. Сёння на літаратурнай ніве актыўна працуюць адзін са стваральнікаў гісторыка-краязнаўчага аб’яднання “Крывіч”, рэдактар часопіса “Куфэрак Віленшчыны” Міхась Казлоўскі, член Саюза пісьменнікаў Беларусі Таццяна Атрошчанка, кіраўнік духоўна-патрыятычнага аб’яднання “Светач” пры Палацы культуры горада Маладзечна Ларыса Сысун і многія іншыя.

Кожны рэгіён павінен імкнуцца да таго, каб прадставіць свой гісторыка-культурны патэнцыял ва ўсёй шматграннасці, таму ў межах тэматыкі праграмы кластара экскурсанты могуць наведаць Палац культуры горада Маладзечна, Маладзечанскі раённы цэнтр рамёстваў, спектаклі паводле твораў беларускіх аўтараў Мінскага абласнога драматычнага тэатра ці Мінскага абласнога тэатр лялек “Батлейка”.

Праграму ўстановы горада і раёна пажадана абмежаваць адной-дзвюма тэматычнымі экскурсіямі / імпрэзамі ў рамках адной праграмы кластара. Напрыклад, Маладзечанскі дзяржаўны музычны каледж імя Міхала Клеафаса Агінскага на “Музычным падворку” ладзіць літаратурна-музычную вечарыну з выкананнем твораў паэ-

таў і кампазітараў, якія нарадзіліся і працавалі на Маладзечаншчыне; Цэнтральная раённая бібліятэка імя Максіма Багдановіча прапануе літаратурную выставу з аўтограф-сесіяй аднаго з пісьменнікаў; Мінскі абласны краязнаўчы музей (Маладзечна) праводзіць экскурсію па пастаяннай экспазіцыі з акцэнтам на літаратурную спадчыну краю і г. д.

Шырокія колы грамадскасці можна далучыць да даследчай працы праз структурныя аддзяленні грамадскіх аб’яднанняў у сферы культуры: Маладзечанскага аддзялення Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, Мінскага абласнога аддзялення Беларускага фонду культуры і інш. Каштоўнасць такога ўзаемадзеяння – у яго сістэмным і пастаянным характары.

Такім чынам, кластар здольны аб’яднаць у адзіны комплекс арганізацыі не толькі сферы культуры і адукацыі, а таксама суб’екты камерцыйнага сектара і інш. Структуры, што ўваходзяць у кластар, узмацняюць свае пазіцыі на шырокім полі сацыяльна-культурнай і эканамічнай дзейнасці. Стварэнне сацыякультурнага кластара дае шмат магчымасцей у далучэнні моладзі і неаб’якавых да гісторыі асоб да працэсу папулярызацыі нацыянальнай спадчыны краіны праз адраджэнне забытых імёнаў, добраўпарадкаванне помнікаў мінулага. На нашу думку, рэгіянальныя кластары зоймуць годнае месца ў кантэксце культурнай палітыкі рэгіёна як найбольш эфектыўныя формы развіцця культурнай разнастайнасці.

Спіс літаратуры

1. **Астапенка, А. У.** Мікола Ермаловіч / А. У. Астапенка. – Мінск : Харвест, 2014. – 64 с.
2. **Астапкевіч, Л.** Адзін з піянераў Адраджэння / Л. Астапкевіч // Літаратура і мастацтва. – 1994. – 2 вер. – С. 8.
3. **Атрошчанка, А. В.** Фларыян Ждановіч : біяграфічны нарыс / А. В. Атрошчанка. – Мінск : Полымя, 1972. – 157 с.
4. **Карповіч, Л. І.** Сымон Будны / Л. І. Карповіч // Памяць. Маладзечна і Маладзечанскі раён : энцыкл. даведнік / склад. Л. І. Карповіч ; гал. рэд. Г. П. Пашкоў. – Мінск, 2002. – С. 63 – 64.
5. **Кахановіч, Г. А.** Адчыніся, таямніца часу / Г. А. Кахановіч. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 199 с.
6. **Кулакоўскі, А. М.** Успаміны пра Янку Купалу / А. М. Кулакоўскі, Н. Р. Цвірка. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 271 с.

Павел САПОЦЬКА,
выкладчык кафедры міжкультурных камунікацый
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў,
дырэктар мастацкай галерэі “Універсітэт культуры”.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19 кастрычніка 2016 г.

“Я РОДАМ З ДЗЯЦІНСТВА”

Фільм “Я родам з дзяцінства” Віктара Турава створаны на кінастудыі “Беларусьфільм” у 1966 г. Сцэнарый Генадзя Шпалікава выглядае нечаканым для свайго часу, бо ў ім няма класічнай кампазіцыі, калі галоўны герой нешта пераадольвае і ўрэшце дабіваецца сваёй мэты. Сюжэт больш нагадвае не мастацкі, а дакументальны фільм – гэта хроніка жыцця падлеткаў Ігара і Жэнькі ў невялікім беларускім горадзе напрыканцы вайны. Драматургія стужкі расказаная, натуральная, пабудавана не па законах бесперапыннага дзеяння, а на моцных эмацыйных і асацыятыўных сувязях. Віктар Тураў распавядаў, што імкнуўся зняць кіно пра тое, як людзі мараць пра мірнае жыццё. Гэта было новым словам у беларускай кінематаграфіі, працягам неарэалізму, які прыйшоў да нас з Еўропы.

Безумоўна, тут праявіўся адметны почырк маладога рэжысёра Віктара Турава: вялікая ўвага да дробязей, дэталей, вельмі простыя дыялогі, недасказанасць ствараюць насычаную эмацыйную атмасферу, паглыбляюць у пэўны час і раскрываюць трагедыю не толькі ваеннага дзяцінства, але і ўсяго пакалення. Здаецца, што на экране не адбываецца нічога асаблівага: сцэны ваеннага шпіталя, вяртання з нямецкага палону сястры Ігара Надзеі, знаёмства сляпога лейтэнанта з дзяўчынай на танцах, смяротнае пакаранне нямецкіх афіцэраў на плошчы – усё гэта эпізоды тагачаснага жыцця. Першапачаткова стужка называлася “Франтавы горад”, але

назва “Я родам з дзяцінства” вызначыла больш пранікнёную і чулівую інтанацыю фільма.

Аўтар сцэнарыя Генадзь Шпалікаў нарадзіўся ў сям’і ваеннага інжынера. Яго бацька загінуў у 1944 г., і хлопчык на льготных умовах трапіў пасля вайны ў Сувораўскае вучылішча. Там атрымаў вельмі сур’ёзную траўму калена і быў вымушаны адмовіцца ад кар’еры ваеннага. Ён паступіў у 1956 г. на сцэнарны факультэт Усеаюзнага дзяржаўнага інстытута кінематаграфіі ў Маскве. У той жа год туды на рэжысёрскі факультэт паступіў і Віктар Тураў. Тады ж там вучыўся і будучы апэратар фільма “Я родам з дзяцінства” Аляксандр Княжынскі, які ў 1979 г. працаваў з Андрэем Таркоўскім і зняў знакаміты “Сталкер”. Адметную ролю ў гісторыі сусветнага кіно пакінуў і фільм “Я крочу па Маскве” па сцэнарыі Генадзя Шпалікава рэжысёра Георгія Данэллі. Ён заслужыў сапраўдную народную любоў. Такія таленавітыя людзі вучыліся разам у інстытуце кінематаграфіі. Віктар Тураў і Генадзь Шпалікаў марылі зняць трыпціх пра сваё ваеннае дзяцінства. Фільм “Я родам з дзяцінства” быў першым, але застаўся адзіным. На жаль, Генадзь Шпалікаў пайшоў з жыцця, калі яму было толькі 37 гадоў.

Кінафільм “Я родам з дзяцінства” пачынаецца з эпізоду, калі дзеці хорам спяваюць песню “Враги сожгли родную хату” – так глядач знаёміцца з будучымі героямі стужкі, іх характарамі. Увогуле, у фільме вельмі шмат музыкі, яна, нібы адзін з галоўных герояў, не толькі стварае атмасферу, але і выбудоўвае рытм. Кампазітар карціны – наш славуты зямляк Яўген Глебаў. Гучаць у фільме і песні Уладзіміра Высоцкага, у тым ліку і ў выкананні Марка Бернеса. Дарэчы, Уладзімір Высоцкі ў гэтым фільме выканаў сваю першую, адносна вялікую, ролю. Спачатку Віктар Тураў думаў здымаць у гэтай ролі Мікалая Губенку, але той адмовіўся і прапанаваў У. Высоцкага, які разам з ім працаваў тады ў Тэатры на Таганцы. Вось як распавядаў пра свайго героя У. Высоцкі: “У гэтым фільме мне была даручана роля капітана-танкіста, які гарэў у танку, а пасля паўгода ляжаў у шпіталі. Ён баяўся паглядзець у люстэрка, таму што баяўся ўба-



Кадр з фільма “Я родам з дзяцінства”.

чыць тое страшэннае, што сталася з яго тварам. Потым ён прыходзіць дадому. У доме няма мэблі, бо яе спалілі – было халодна і не было чым сагрэцца. І толькі хтосьці пашкадаваў гітару і люстэрка. Так ён упершыню бычыць уласны твар паля шпіталя. Працірае люстэрка і бачыць, што ён сівы чалавек у трыццаць гадоў, што ў яго шнары на твары”.

У фільме “Я родам з дзяцінства” ўпершыню прагучалі песні Уладзіміра Высоцкага ў арыгінальным выкананні. Дазвол на гэта Віктар Тураў мог бы і не атрымаць, калі б не адзін выпадак. На той час старшынёй Дзяржкіно БССР быў Барыс Уладзіміравіч Паўлёнак. Адночы ён цэлы дзень правёў на здымачнай пляцоўцы. Увесь гэты час з тонвагена гучалі песні Высоцкага. Барыс Паўлёнак прыйшоў у захапленне ад таго, што ўбачыў і пачуў. Ён і даў дазвол рэжысёру на выкарыстанне песень у стужцы. Аднак Віктар Тураў узяў на сябе смеласць і прапанаваў Уладзіміру Высоцкаму не толькі выканаць ролю, але і праспяваць. Да гэтага голас любімага многімі выканаўцы можна было пачуць толькі з магнітафона...

Адна з самых пранікнёных сцэн фільма – прыезд на пабыўку да сям’і, на адзін дзень і адну ноч, Жэнькавага бацькі... Раніцай бацька едзе ў Маскву на новае прызначэнне, а ў хуткім часе маці, яе ролю сыграла Ніна Ургант, атрымлівае “пахаронку” на мужа. Яшчэ зусім нядаўна яна танцавала з ім, а цяпер... Жанчына не хоча ў гэта верыць, бо вайна амаль скончылася. Вельмі дакладна, з неверагодным эмацыйным напамом Ніна Ургант выканала гэтую сцэну. Тады актрыса перажыла вельмі моцны стрэс і нават трапіла ў бальніцу, бо ў яе адняліся рукі. За гэтую ролю Ніна Ургант атрымала прыз за найлепшую жаночую ролю на VII Кінафестывалі рэспублік Прыбалтыкі, Беларусі і Малдовы ў Кішыніёве ў 1967 г. На тым жа фестывалі Віктар Тураў атрымаў дыплом за найлепшую рэжысёрскую працу.

Ніна Ургант вельмі добра памятала вайну. Калі тая пачалася, ёй было 11 гадоў. У яе памяці назаўсёды засталася жажлівая карціна, калі немец узяў за ножкі маленькую яўрэйскую дзяўчынку і разбіў яе галаву аб тэлеграфны слуп. Тады Ніна страціла прытомнасць. А яшчэ яна хадзіла ў царкву і прасіла Бога, каб той захаваў жыццё бацьку і брата, якія ваявалі на фронце. Яны выжылі, а актрыса з таго часу верыць у Бога. Што тычыць-



Кадр з фільма “Я родам з дзяцінства”.

ца яе роляў у кіно, дык іх было шмат. У 1970-я гг. Ніна Ургант знялася ў выдатных стужках: “Беларускі вакзал”, “Сыны ідуць у бой”, “Вайна пад стрэхамі”, “Прэмія”. За апошні фільм яна атрымала Дзяржаўную прэмію СССР, а ў 1974 г. – званне народнай артысткі Савецкага Саюза.

Пасля выхаду на экраны фільм “Я родам з дзяцінства” не вельмі добра прыняла крытыка. Так, напрыклад, крытык Трошын у 1967 г. пісаў у маскоўскай “Учительской газете”: «Час і людзі ў фільме заяўлены з належнай рэальнасцю, а вось кантрапунктная сувязь паміж імі адсутнічае... Добры фільм ці дрэнны? Мабыць, я хутчэй аднес бы яго да разраду “таленавітых няўдач”».

Аднак для стваральнікаў карціны галоўнымі былі не прызы і не водгукі крытыкаў, ім важна было зрабіць гэты фільм – фільм-споведзь, фільм-успамін пра ўласнае дзяцінства, бо і кінарэжысёр Віктар Тураў, і сцэнарыст Генадзь Шпалікаў, і аператар Аляксандр Княжынскі – дзеці таго пакалення. Падчас вайны бацьку Віктара Турава, які быў партызанам, расстралялі фашысты, а яны з маці былі вязнямі сямейнага працоўнага лагера на Рэйне ў Германіі. Рэжысёр уклаў у фільм горкія ўспаміны, жыццёвы вопыт, боль усіх хлопцаў свайго пакалення. Ім нічога не трэба было прыдумляць – дастаткова было прыгадаць. І яны мелі на гэта творчае права, бо разам з краінай перажылі вялікае гора, засталіся жывыя і, галоўнае, сталі тымі, кім марылі.

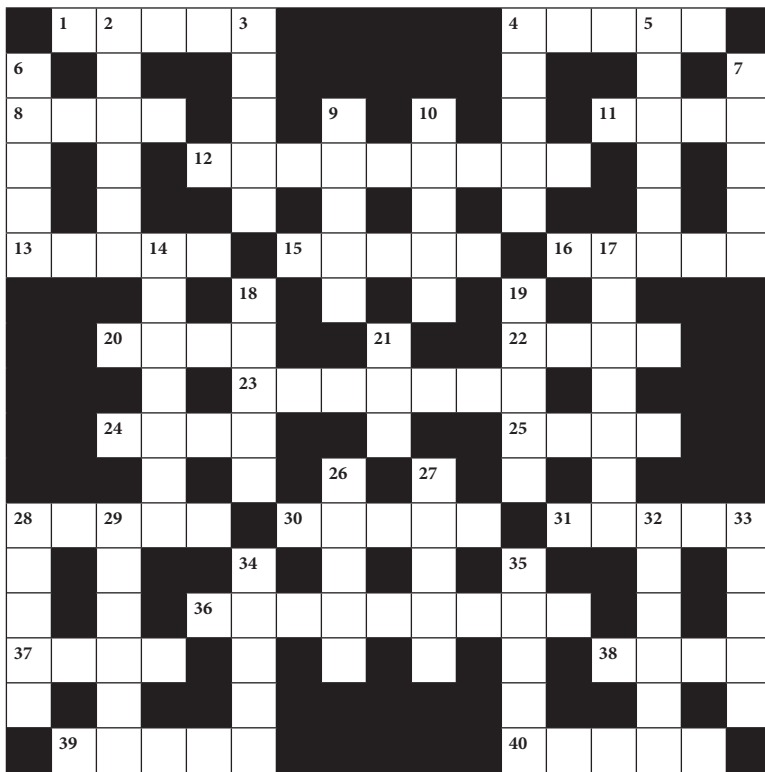
Лірычная драма “Я родам з дзяцінства” займае адну з самых ганаровых старонак у залатым фондзе айчыннага і сусветнага кіно.

Наталля СЦЯЖКО,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ДА МІЖНАРОДНАГА ДНЯ РОДНАЙ МОВЫ

КРЫЖАВАНКА



Па гарызанталі. 1. Дыялекталагічнае выданне па беларускай мове. 4. Мовазнаўца, пісьменнік з Навагрудчыны, дырэктар выдавецтва “Бацькаўшчына”. 8. “На ... вясновы запрашэнне / Прыслалі родныя бары” – слова з верша Хведара Жычкі. 11. Аўтар паэмы “Дзясяты падмурак”. 12. Песня Леаніда Захлеўнага на словы Леаніда Дранько-Майсюка з рэпертуару ансамбля “Сябры”. 13. Беларуская паэтка, заснавальніца часопіса для дзяцей і моладзі “Лучынка”, дзе друкаваліся творы Янкі Купалы, Канстанцыі Буйло, Цішкі Гартнага і іншых. 15. Адзін з укладальнікаў “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, выдадзеных у 1959 г. 16. Імя вядомай пісьменніцы з Панямоння Ажэшкі. 20. Горад з музейем знакамітага пісьменніка Уладзіміра Караткевіча. 22. “Далёка дарога / з той хаты відна, / жыве ў ёй / старэнькая ... адна” – слова з

верша Петруся Броўкі. 23. Мовазнаўца, адзін з заснавальнікаў беларускай школы стылістыкі. 24. Частка драматычнага твора. 25. Паэт, які змясціў свае першыя вершы ў рукапісным часопісе “Пралом” пад псеўданімам *Граніт*. 28. Стваральнік падручніка “Другое чытанне для дзяцей беларусаў”, што выйшла ў выдавецтве “Наша хата” ў Вільні. 30. Паэт, які заклікаў шанаваць родную мову як найвялікшы скарб. 31. Літаратурны гурток Саламеі Бэю, частым наведвальнікам якога быў Адам Міцкевіч. 36. Тон, характар вымаўлення. 37. Вёска ў Талачынскім раёне, дзе настаўнічаў у прыватнай школе Якуб Колас. 38. Паэтычны зборнік Рыгора Барадуліна, які быў прапанаваны на Нобелеўскую прэмію. 39. Першая ў Беларусі навучальная ўстанова, адкрытая Еўфрасінняй Полацкай пры манастыры. 40. Паэт з Пружаншчыны, які друкаваўся ў часопісах пад псеўданімамі *Хлопец*, *Агонь*, *Асот*.

Па вертыкалі. 2. Надзвычайныя здольнасці, напрыклад паэтычныя. 3. Беларускі навуковец, даследчык пытанняў гісторыі, тэорыі і практыкі сродкаў інфармацыі. 4. Аўтар рамана эсэ “Францыск Скарына, або Сонца Маладзёвае”. 5. Заснавальнік беларускага мовазнаўства. 6. Чырвоны радок. 7. Персанаж драматычнага твора. 9. Паэт, адзін з кіраўнікоў літаратурнага аб’яднання “Маладняк”. 10. Пасада мовазнаўцы Аляксандра Сержпутоўскага ў мінскім аддзяленні Сялянскага банка. 14. Стваральнік паэмы “Размова наросцеж”. 17. Від пісьма, якім друкавалася першая на беларускай мове газета “Мужыцкая праўда” Кастуся Каліноўскага. 18. Лаўрэатка прэміі імя Аркадзія Куляшова за “Паэму жніва”. 19. Паэт, які ў 1612 г. заснаваў Любчанскую друкарню. 21. Граматычная катэгорыя. 26. Эпічны жанр, першым да яго ў беларускай літаратуры звярнуўся Цішка Гартны. 27. Крытык, даследчык творчасці беларускіх класікаў. 28. Невялікае збудаванне, прыстасаванае для продажу перыядычных выданняў. 29. У даўнейшы час – вандруны музыка-пяняр. 32. Пісьменнік, ініцыятар правядзення фестывалю народнага гумару ў Аўцюках. 33. Жанр дакументальнага твора “Зямля пад белымі крыламі” Уладзіміра Караткевіча. 34. Яна, паводле сцверджання Францішка Скарыны, “люстэрка людскога жыцця”. 35. Моўны зварот.

Адказы

18. Маціш. 19. Кміта. 21. Род. 26. Раман. 27. Куляр. 28. Кіёск. 29. Лірнік. 32. Ліпскі. 33. Нарыс. 34. Кніта. 35. Выраз.
Па вертыкалі. 2. Талент. 3. Служка. 4. Лойка. 5. Карска. 6. Азоба. 7. Асоба. 9. Чарот. 10. Пісар. 14. Карызна. 17. Лацінка. 23. Цікоцкі. 24. Дзед. 28. Колас. 30. Тарун. 31. Сапон. 36. Інтэнанцыя. 37. Сані. 38. “Кіты”. 39. Пішкола. 40. Засм.
Па гарызанталі. 1. Атрак. 4. Лецка. 8. Баль. 11. Трус. 12. “Аксаміткі”. 13. Пётка. 15. Лобан. 16. Эліза. 20. Орша. 22. Маці.

Склаў Іосіф КАРПЫЗА.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).
 Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
 E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.02.2017. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1142 экз. Зак. 421.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку»».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.